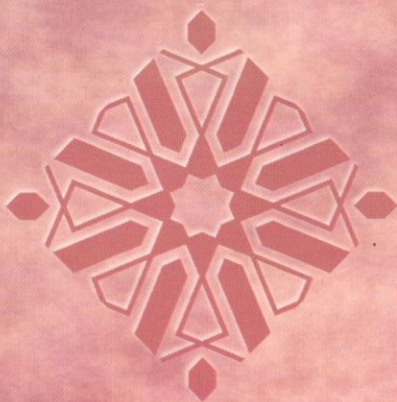

EDUKATA ISLAME

REVISTË SHKENCORE, KULTURORE, ISLAME

PRISHTINË
2003

Edukata Islame

Revistë shkencore, kulturore islame tremujore

Viti XXXII nr. 71 / 2003

Edukata Islame

Revistë shkencore, kulturore islame tremujore

Viti XXXII nr. 71 – 2003

Botues:

Kryesia e Bashkësisë Islame e Kosovës

Prishtinë, rr. Vellusha nr. 84

Tel & fax: 038 / 224-024

e-mail: **edukataislame@hotmail.com**

Kryeredaktor:

Mr. Qemajl Morina

qemajlmorina@hotmail.com

Redaksia:

Akad. Jashar Rexhepagiq, Dr.Pajazit Nushi,
Dr. Fejaz Drançolli, Dr. Ejup Sahiti, Nexhat Ibrahim, Haxhi
Hajrullah Hoxha dhe Xhabir Hamiti.

*Sekretar i redaksisë: **Hajrullah Hoxha***

Lektor: Isa Bajçinca

Korrektor: Skender Rashiti

*Realizimi: **Shtëpia Botuese***

Redaktor teknik: Bashkim Mehani

Operator kompjuterik: Nuhi Simnica

*Shtyp: **Koha** - Prishtinë*

Tirazhi: 1000

Edukata Islame

Revistë shkencore, kulturore islame tremujore
Viti XXXII nr. 71 / 2003

Prishtinë
2003

EDITORIALI

Qemajl Morina

A PO I KTHEHEN SHQIPTARËT FESË?

“Çdo njeri besën e ka për vete të tij dhe askush s’ka të drejtë të shtrëngojë tjetrin për të besuar gjë e për të bërë një punë të besës me pahir “. Sami Frashëri

Paraqitja e shkrimtarit tonë të mirënjohur Ismail Kadare në një program në Radiotelevizionin e Kosovës, ku ai u prononcua për rolin pozitiv të fesë në shqoërinë shqiptare, ishte një surprizë e këndshme. Në veçanti ishin të mirëpritura fjalët e tij për rolin e fesë islame, si fe e pjesës dërrmuese të popullit shqiptar.

Kjo deklaratë e Ismail Kadaresë më gëzoi për dy arsye:

E para: ishte hera e parë që Kadare prononcohej haptazi për rolin pozitiv të fesë në shoqërinë shqiptare;

E dyta: ishte hera e parë që ai prononcohej pozitivisht për Islam, si fe e shumicës dërrmuese të popullit shqiptar.

Ky evoluim i mendimit të Ismail Kadaresë më gëzoi pa masë, sepse në këta dhjetë vjetët e fundit në të gjitha prononcimet e tij ai e kishte atakuar në mënyrë shumë të rëndë dhe pa të drejtë Islamin, duke cenuar ndjenjat e shumicës dërrmuese të bashkëkombasve të tij. Deklaratat e tij të mëhershme rreth Islamit ishin plotësisht në kundërshtim me vizionin e tij të gjerë ndaj botës, si një shkrimtar dhe intelektual, veprat e të cilit janë përkthyer në disa gjuhë të botës. Në anën

tjetër, ai me ndjenjën e tij prej shkrimtari, do të duhej t’i kuptonte këto gjëra shumë më mirë se njerëzit e tjerë të rëndomtë. Besimet fetare vijnë nga lashtësia dhe janë të parat për njohjen e botës shpirtërore të njeriut dhe administrimit të saj. Besimi i sjell njeriut qetësinë, i zvogëlon streset, tenton ta pajtojë me realitetin, sado i hidhur qoftë ai, i ushqen shpresën për diçka më të mirë, e largon nga hakmarrja, i forcon mbi të gjitha ndjenjën e drejtësisë, duke i goditur egoizmin, burimin e të gjitha të këqijave sociale. Besimi fetar ndihmon shkrimtarin dhe poetin për të depërtuar në pjesën më të ndjeshme të njeriut, që janë shpirti dhe ndjenjat e tij të brendshme.

Prof. Hasan Hanefi, filozof dhe sociolog i njohur i Universitetit të Kajros, në një intervistë dhënë Massimo Kampaninit, botuar në revistën “Islam”¹, numër 39 (1992), mendon se fetë janë dukuri shumë komplekse dhe është e pamundur të japësh për to një përkufizim pa ekuivoke. Besimet në vetvete nuk janë as mendime, as ideologji. Do të ishte më e drejtë të prëdornim një shprehje që vjen nga filozofia greke, “ato janë një lloj mushkërie që gjendet kudo”. Pra, pak a shumë të besuarit është një parim universal, që përfaqëson diçka të vetvetishme tek njeriu, pse jo edhe gjenetike. Fakti që ai shfaqet edhe te fiset primitive, formulohet, instrumentalizohet, do të thotë se ka diçka të ngjashme me të gjithë individët e një bashkësie. Kështu, mund të themi që ekziston një besim “i natyrshëm”, i zakonshëm për të gjithë njerëzit, siç thotë Pejgamberi a.s., “çdo njeri lind me besim të natyrshëm”. Janë prindërit që e bëjnë atë hebre, kristian, budist etj. Megjithatë, shumë studiues të të gjitha epokave, midis tyre edhe muslimanë, kanë tentuar ta shpjegojnë fenë me çelës filozofik. Filozofia mund të ndërtojë horizontin teorik, në të cilin feja gjen vetëndodhjen, por marrëdhëniet midis tyre u ngjajnë marrëdhënieve midis veshjes fizike të trupit dhe shpirtit.

Shpirti e drejton, vë në lëvizje trupin. Në të njëjtën mënyrë besimi inspiron filozofinë dhe i jep asaj (fesë) një kuadrant logjik e racional (ekzistencës së saj).

Megjithëse shoqëria shqiptare përjetoi golgotën e sistemit komunist ndër më të egrit, hulumtimet dhe anketat që janë bërë në këtë

¹ Refleksione në Islam, Tiranë 1992, f. 3

dhjetëvjetshin e fundit, tregojnë për një evoluim pozitiv të besimit fetar.

Sipas një studimi të zhvilluar më 1994 nga dy universitete në Tiranë, tri të katërtat e studentëve të intervistuar u përgjigjën se besojnë Zotin, sa kohë që vetëm një e katërta e profesorëve të intervistuar pohonte të jenë besimtarë.²

Këtë trend të ovolumit të besimit e vërteton edhe një studim i bërë nga disa pedagogë të Fakultetit të Shkencave Sociale për problemet e fesë dhe vlerave në shoqërinë shqiptare. Janë grumbulluar disa fakte mjaft domethënëse për nivelin e besimit fetar në Shqipëri, në varësi të disa komponentëve socialë, që do të prezantohen më poshtë.³

Të pyetur se sa e rëndësishme është feja për ta.

- 33.8% e të anketuarve janë përgjigjur se fenë e konsiderojnë si shumë të rëndësishme,

- 41.9% si mjaft të rëndësishme,

- 16.4% si pak të rëndësishme,

- 7.2 % si aspak të rëndësishme.

Pra, më shumë se 75% e shqiptarëve besojnë se feja është shumë e rëndësishme, dhe vetëm 25% e tyre e konsiderojnë si të parëndësishme ose pak të rëndësishme.

Gjithnjë në varësi të pyetjes së parë, është edhe pyetja nëse shqiptarët e përfytyrojnë fenë si diçka që u jep forcë dhe qetësi shpirtërore. Për këtë kemi këto rezultate:

- 76% përgjigjen pozitivisht.

- 14% përgjigjen negativisht.

- Të tjerët nuk e dinë.

- Të pyetur lidhur me besimin që kanë ndaj institucioneve fetare, ata përgjigjen:

- 37.7% se kanë shumë besim te institucionet fetare.

- 41.2% kanë besim të madh.

- 14.6% kanë pak besim.

² Adem Tomo, "Attitudes towards religion and the religious motivations of students and intellectuals". Appearing in the first volume of "Social-Pedagogical reflections", botuar nga një grup autorësh në Tetovë, Maqedoni, (1996), 15-22

³ Prof. Ascc. Edlira Haxhiymeri: Feja dhe problemet sociale në shoqërinë shqiptare në transicion, "Edukata Islame", nr. 70, Prishtinë, f. 135-140

- 5.2% nuk e dinë.

Kuptohet se ky nivel i lartë i besimit tek feja dhe tek institucionet, ka disa shpjegime. Një rol të rëndësishëm luajnë faktorët socialë. Pra, këtu mund të ketë edhe një interpretim tjetër, atë që persekutimi i gjatë i fesë dhe i institucioneve gjatë regjimit komunist, ka çuar në forcimin e besimit.

Toleranca fetare tek shqiptarët

Një nga pikat kyçe të historisë sonë kombëtare që kërkon një shpjegim më të plotë si në rrafshin filozofik, politik e shoqëror, është bashkëjetesa e gjatë paqësore midis tri feve kryesore në trojet shqiptare, - e katolicizmit, ortodoksizmit dhe islamizmit.⁴ Deri tani kanë zotëruar ide të ndryshme dhe shpesh kontradiktore për proselitizimin shqiptar, qoftë nga autorë shqiptarë ose të huaj. Hipoteza e atyre që thonë se ndjenjat fetare të shqiptarëve kanë qenë të sipërfaqësishme, jo të ngulitura thellë, prandaj ata e kanë ndërruar besimin sipas rrethanave historike dhe kushteve administrative, duke rënë në njëfarë kompromisi për të harmonizuar nevojat shpirtërore me nevojat e rëndomta materiale, një hipotezë që e veçon popullin shqiptar nga popujt e tjerë, është e diskutueshme në mos e dyshimtë, sepse shqiptarët gjatë historisë së tyre shekullore gjithmonë kanë pasur hyjnitë e tyre, të cilat i kanë adhuruar e nderuar. "Vendet e mira" ose të shenjta, të trashëguara që nga epoka e paganizmit, si dhe tempujt dhe faltoret e trojeve tona me një lashtësi të admirueshme shumëshekullore, dëshmojnë të kundërtën e kësaj hipoteze.

Duket se disa studiues ngatërrojnë me qëllim fanatizmin fetar me adhurimin e devotshëm shpirtëror, ndjenjë e cila shqiptarët nuk i ka munguar kurrë. Këtë më së miri e argumentojnë të dhënat e përmendura më lart. Edhe pas afër pesëdhjetë vjetësh propagande ateiste nga regjimi komunist, edhe pas njëzet e katër vjetësh shtypjeje të çdo ndjenje fetare e ndalimit me ligj të shërbimit të kultit e të një ateizmi të detyruar, ndjenjat fetare të shqiptarëve jo vetëm nuk u shuan, por gjallëruan në format më të ndryshme, derisa u ringjallën me një forcë akoma më të madhe duke u bërë promotore për proceset demokratike të viteve 90.⁵

⁴ Dino Asanaj: Shekulli 21 Mendime dhe opinione, New York, 1996, f. 189

⁵ Po aty f. 189

Mund të thuhet se tipari themelor i tri besimeve kryesore të shqiptarëve ka qenë toleranca, mirëkuptimi dhe bashkëjetesa paqësore, si midis feve, ashtu edhe midis sekteve të tyre. Këto e kanë burimin tek ndjenja demokratike e shqiptarëve, të cilët në mënyrë të vetëdijshme ose intuitive gjithmonë kanë ditur të bëjnë dallimin se ata i përkasin një kombi, kanë lidhje gjaku e farefisnie, kanë një gjuhë, zakone e tradita të përbashkëta dhe besimin fetar e kanë konsideruar si një të drejtë që i përket gjithsecilit ta zgjedhë sipas dëshirës së tij. Kësisoj toleranca fetare u bë pjesë e pandarë e botëkuptimit shqiptar, duke fituar vlerat e normave morale e qytetare qysh kur duhet në histori shteti i Arbrit, ashtu edhe më vonë kur u hodhën themelet ideore të Shtetit modern shqiptar nga Rilindasit tanë.⁶

Në shekullin njëzet e një, grupimet fetare shqiptare do të ushtrojnë një rol mjaft të rëndësishëm në formimin e ndërgjegjes kombëtare, duke kontribuar në moralin dhe vlerat etike të qytetarëve të saj, duke përfituar nga rigjallërimi fetar aktual. Prijësit tanë fetarë në këtë drejtim duhet të luajnë një rol vendimtar, duke kultivuar tek njerëzit ndjenjën e urrejtjes, të drejtësisë, tolerancës, vëllazërimit dhe dashurisë për etikën që përputhet me traditën tonë.

Jemi dëshmitarë të një fushate me përmasa të gjera ndërkombëtare që zhvillohet kundër Islamit dhe muslimanëve, por në emër të esktrimizmit islam. Pjesë e kësaj fushate jemi edhe ne shqiptarët, ndonëse i përkasim me shumicë këtij besimi. Për këtë arsye kërkohet një mobilizim i përgjithshëm për të vërtetuar se as Islami dhe as muslimanët nuk kanë të bëjnë asgjë me ekstremizmin dhe ekstremistët. Ekstremizëm dhe ekstremistë ka në çdo fe dhe në çdo ideologji. Mirëpo, askujt nuk i shkon mendja që atë atribut t'ia mveshë fesë së cilës ata i përkasin; përjashtim i vetëm është Islami! Shekulli njëzet e një do të jetë shekulli i konkurrencave të mëdha në të gjitha fushat dhe tek të gjithë popujt, bile edhe në mes popujve që konsiderohen aleatë të ngushtë. Prandaj, edhe në fushën e besimit ka konkurrencë. Do të fitojë ai që do t'u përshtatet më mirë me të ardhmen në kushtet e këmbimit të lirë të ideve. Kjo konkurrencë, sa i përket aspektit islam, duhet të përqendrohet në përparësitë e vlerave që shquajnë Islamin dhe të mirat që

vijnë prej tij, nëse përfillim parimet e tij në jetën tonë të përditshme për ne dhe për brezat e ardhshëm, e jo duke i sharë besimet e të tjerëve apo duke u shpallur luftë armiqve të All-llahut. Islami është besim yni i kultivuar për shekuj, prandaj është obligim yni ta shfrytëzojmë atë në dobi të kombit dhe të mbarë njerëzimit.

S'ka ndërgjegje kombëtare pa besim të denjë në Zotin. Feja është një nga elementet e saj të domosdoshme. Mendja vë në lëvizje lëndën. Feja është organizatore e madhe. Besimi ka fuqi të pallogaritshme organizuese, ai frymëzon ndjenjën e sakrificës.

Për të arritur këtë, nga të gjithë ne lypset punë dhe angazhim, ashtu siç na urdhëron Kur'ani famëlartë: ***“Dhe thuaj punoni, sepse All-llahu do ta shohë punën tuaj, i Dëguari i Tij dhe besimtarët”.*** (9:105)

Qemajl Morina

ARE THE ALBANIANS TURNING TO RELIGION?

(Summary)

The main feature of the Albanians (of different religious background) is the tolerance and peaceful co-existence between them. This is a result of their understanding that they belong to the same people, they are related to each other (by blood), they have the same language and the same customs, etc. On the other hand, the Albanians have always considered religion as something of a personal choice. Due to this, religious tolerance has become an inseparable part of the world outlook of the Albanians.

⁶ Po aty f. 190

كمال مورينا

هل يعود الالبانيون إلى الدين

(خلاصة البحث)

يمكن القول بان الصفة المشتركة للاديان الثلاثة لدى الالبانيين كانت التسامح و التفاهم و التعايش السلمى بين الاديان الثلاثة و كذلك بين الفرق المختلفة. و هذه الصفة ترجع إلى الاحساس الديموقراطى لدى الالبانيين الذين باستمرار كانوا على و عى بانهم ينتمون إلى قومية واحدة و تربط فيما بينهم صلات الرحم و رابطة الدم. و لديهم لغة واحدة و تقاليد مشتركة، اما فيما يتعلق بالدين فلدى كل منهم مطلق الحرية أن يختار الدين حسب مخض ارادته. و بهذه الطريقة أصبح التسامح الدينى جزءا لا يتجزأ من المفهوم الالبانى منذ عهد تأسيس دولة "آربى" و كذلك في الفترة المتأخرة عندما تم ارساء أسس دولة الالبان الحديثة في عصر النهضة.

TEFSIR

Sabri Bajgora

TEFSIRI NË KOHËN E TABIINJVE

Frytet e mësimave të ashabëve do të përcillen edhe tek gjenerata e tabiinjeve, sepse çlirimet e mëdha islame që u bënë në kohën e katër hulefai-rrashidinëve, bënë që shumë prej ashabëve të njohur të shpërndaheshin gjithandej në provincat e reja islame, dikush si mëkëmbës, të tjerë si ministra e këshillëtarë e disa si mësues të fesë. Meqenëse shumë joarabë në këto vende të reja islame kishin pranuar Islamin, ndihej nevojë e madhe për sqarimin e dispozitave fetare, po edhe për sqarimin dhe komentimin e ajeteve kuranore, në mënyrë që njerëzit të mos binin në lajthitje në çështjet e fesë.

Disa prej atyre ashabëve që jetuan në vende të ndryshme, themeluan shkollat të veçanta të tefsirit. Kështu shohim që në Mekë u shquan nxënësit e shkollës së Ibni Abbasit, në Irak (Kufë) nxënësit e shkollës së Abdullah ibn Mes'udit, kurse në Medinë nxënësit e shkollës së Ubejj bin Ka'bit.¹

Këta ashabë të Resulullahut mësimet e marra nga i Dërguari i Allahut, i përcollën besnikërisht deri tek tabiinjtë, kështu që shumë prej nxënësve të këtyre tefsirologëve më eminentë të Islamit, u bënë edhe vetë të njohur për njohuritë e mëdha të tefsirit, dhe transmetimet e tyre ende sot e kësaj dite përcillen nëpër librat e tefsirit.

¹ Dr. Abdul Mun'im Nimr *"Ilmu-t-Tefsir"*, fq. 87, Kajro 1985

Shumë prej këtyre tabiinjeve u bënë dijetarë të mëdhenj, kështu që edhe shumë ashabë merrnin mësimet prej tyre, ose porositnin që të merrnin dituria prej tyre. Në lidhje me këtë kemi prononcimin e Ibn Abbasit- mufessiri më i famshëm nga ashabët, duke i thënë popullit të Mekës: *"Përse jeni tubuar rreth meje kur në mesin tuaj keni Atain?"* E Atai ishte një prej nxënësve të mëdhenj të Ibn Abbasit nga gjenerata e tabiinjeve. Ose kemi rastin kur Abdullah ibn Omeri shpesh kërkonte mendimin e tabiit Seid bin Musejjebit, lidhur me disa çështje.²

Kush konsiderohet tabi'i

Dijetarët që u morën me këtë çështje, gjatë përkufizimit të statusit të tabiinjeve, dhanë edhe definicionin e qartë se kush mund të konsiderohet tabi'i.

Hatib el Bagdadiu thotë: *"Ai që ka shoqëruar të paktën një ashab, quhet tabi'i"*³

Ibn Kethiri në lidhje me këtë thotë: *"Tabi'i konsiderohet ai që ka shoqëruar një ashab, dhe nuk mjafton që ta marrë këtë status vetëm nëse e ka parë atë ashab, në dallim të statusit të ashabëve, të cilëve për ta marrë këtë epitete, u ka mjaftuar vetëm ta kishin parë Pejgamberin a.s..."*⁴

Mirëpo, megjithatë, shumica dërrmuese e dijetarëve thonë se tabi'i konsiderohet ai që vetëm ka parë një ashab dhe ka transmetuar prej tij, edhe nëse nuk e ka shoqëruar.

Hakimi thotë: *"Tabi'i është ai që ka takuar ndonjë ashab, që ka transmetuar prej tij edhe nëse nuk e ka shoqëruar."*⁵

Vlera e tabiinjeve si gjeneratë

Në lidhje me vlerën dhe gradën e tabiinjeve, El Iraki thotë: "I Dërguari i Allahut ka dhënë shenjë për ashabët dhe për tabiinjtë, kur ka

² Ibn Haxher el Askelani *"Tehdhibu-t-Tehdhib"*, vëll IV, fq. 86, Delhi-Indi 1325 h.

³ Hatib El Bagdadiu *"El Kifaje fi ilmi er-rrivaje"*, fq. 48, Bejrut 1993.

⁴ Dr. Xhemal Mustafa Abdulhamid en-Nexhar *"Menahixh Tefsirijje"*, fq. 171, Kajro 2000. (Fusnotë e cituar nga *"El-Baithul el hathith sherh Ihtisar Ulumil Hadith"*, fq. 162.)

⁵ Po aty, fq. 172.

thënë: “*I lumi ai që më sheh mua dhe më beson, dhe i lumi ai që sheh atë që më ka parë mua*”⁶.

Sidoqoftë, vlera dhe grada e tabiinjeve është e pakontestueshme, duke marrë parasysh vlerësimin e lartë për ta edhe nga ana e Pejgamberit a.s., kur thotë: “*Gjenerata më e mirë është gjenerata ime (ashabët), pastaj ata që vijnë pas tyre (tabiinjtë) dhe pastaj ata që vijnë pas tyre (tebei tabiinjtë)*”.⁷

VLERA E TRANSMETIMEVE TË TEFSIRIT NGA TABIINJTË

Në mesin e dijetarëve hasim në mospajtime rreth faktit nëse komentimet e tefsirit nga tabiinjtë, duhet të pranohen apo jo si argumente të pakontestueshme, nëse nuk ceket se ai komentim i tabiinjeve ka bazë në fjalët e Muhammedit a.s. ose të ndonjërit prej ashabëve?

Kështu shohim se një grup prej tyre janë kategorikë në qëndrimin se fjalët e tabiinjeve nuk mund të merren si argument, sepse ata thjesht nuk kanë qenë dëshmitarë të drejtpërdrejtë të Shpalljes së Kur’anit, dhe kjo nënkupton faktin se ata edhe mund të gabojnë në të komentuarit e drejtë të kuptimit të synuar të ndonjë ajeti.

Fakt tjetër është se edhe drejtësia dhe forca argumentuese e tabiinjeve, në dallim me atë të ashabëve, nuk precizohet me ndonjë normë të veçantë.

Ibni Tejmije thotë: “*Ka thënë Shu’beh bin Haxhaxhi dhe të tjerët: “Fjalët e tabiinjeve nuk merren si argument, prandaj si mund të konsiderohen ato si argument në tefsir?! Kjo do të thotë se dikush mund të ketë mendim të kundërt nga ata, prandaj edhe fjalët e tabiinjeve nuk mund të konsiderohen si të paprekshme. Por megjithatë, kjo ndryshon vetëm nëse të gjithë tabiinjtë janë unikë rreth një çështjeje të caktuar, kështu që në këtë rast jemi të detyruar ta marrim atë si të saktë e të pranueshme.*”⁸

⁶ Transmeton Tirmidhiu edhe në një formë tjetër: “*Nuk do ta djegë zjarri atë musliman që më ka parë mua ose që sheh atë që më ka parë mua*”.

⁷ Sahihul Buhari “*Kreu mbi vlerën e ashabëve*” kapitulli I.

⁸ Shih Ibn Tejmije “*Mukaddime fi Usuli-t-Tefsir*”, fq. 28, Damask 1988.

Imam Ebu Hanifja, në lidhje me vlerën e transmetimit nga tabiinjtë, ka thënë: “*Ç’ka ardhur nga i Dërguari i Allahut, e pranojmë pa diskutim, ç’ka ardhur nga ashabët, i zgjedhim transmetimet, t’i marrim ose jo, kurse ç’ka ardhur nga tabiinjtë, ata janë njerëz (burra) dhe ne jemi njerëz (burra).*”⁹

Në anën tjetër, shumica e mufesirëve janë të mendimit se fjalët e tabiinjeve në tefsir, mund të merren si argument, sepse ata në të shumtën e rasteve, transmetimet i kanë dëgjuar nga ashabët, e këta janë të pakontestueshëm në argumentim.

Imam Ahmed ibn Hanbeli në lidhje me këtë çështje ka dy mendime, në njërin transmetimet nga tabiinjtë i pranon si argument, kurse në një tjetër nuk i pranon, ndërsa Ibni Kethiri ka thënë: “*Nëse tabiinjtë janë unikë rreth një çështjeje, atëherë këtë e marrim si argument, e nëse nuk janë unikë, atëherë, jo.*”¹⁰

Megjithatë, mendimi në të cilin mbështetemi ne lidhur me këtë çështje, është se tefsiri (komentimet) i tabiinjeve mund të merret si argument vetëm nëse paraprakisht i plotëson këto kushte:

1. Nëse transmetimet nga ndonjë tabi’i janë të sferës në të cilën nuk ka vend për mendim personal e as për ndonjë ixhtihad;
2. Që ky tabi’i të mos jetë prej atyre që janë të njohur për transmetimet e marra nga pjesëtarët e Ehli Kitabit, dhe
3. Nëse të gjithë tabiinjtë janë unikë dhe kompaktë rreth një çështjeje të caktuar, atëherë jemi të detyruar ta marrim atë si të saktë e të pranueshme.¹¹

BURIMET E TEFSIRIT NË KOHËN E TABIINJEVE

Komentatorët e Kur’anit nga tabiinjtë gjatë komentimit të tyre të Librit të Allahut, u mbështetën mbi këto burime:

1. Komentimet që gjenden në vetë Kur’anin fisnik, ku disa ajete janë komentuese (squares) të disa të tjerave.

⁹ “*Menahixh Tefsirije*”, fq. 179.

¹⁰ Ibni Kethiri - “*Tefsirul Kur’anil adhim*”, vëll. I, fq. 5, Kuvejt 1998.

¹¹ Dr. Hasen Junis Hasen Abidu “*Dirasat ve mebahith fi tarihi-t-tefsir ve menahixhi-l-mufessirin*”, fq. 54, Kajro 1992

2. Komentimet e Resulullahut s.a.v.s., të cilat i përcollën ashabët besnikërisht deri tek tabiinjtë.

3. Komentimet nga vetë ashabët, që i bënë Kur'anit, ose disa ajeteve kuranore.

4. Transmetimet (rrëfimet) e ndryshme që tabiinjtë i morën nga pasuesit e librave të shenjtë të mëparshëm (Ehli Kitab), dhe

5. Komentimet që buronin nga vetë ixhtihadi i tabiinjve gjatë studimeve që i bënë Librit të Allahut.¹²

Gjendja e Tefsirit në kohën e tabiinjve

- Në kohën e tabiinjve u shfaqën për herë të parë transmetimet e shkruara nga tefsiri,¹³ siç është rasti i tefsirit të Muxhahidit.

- Gjatë kohës së tyre u shtuan mospajtimet në të kuptuarit e disa ajeteve kuranore.

- Në këtë gjeneratë u shfaqën edhe disa mospajtime medhhebeste për disa ajete. P.sh. një mospajtim të tillë e hasim ndërmjet Katades dhe Hasen el Basriut.

- Në këtë periudhë u shfaq për herë të parë tefsiri për secilin ajet kuranor.¹⁴

- Tefsiri u tubua si një shkencë e veçantë dhe e ndarë tash plotësisht nga Hadithi.

- Në këtë kohë, u shtuan transmetimet e marra nga beni-israilët, të cilët e kishin pranuar Islamin, ca prej tyre vetëm formalisht, dhe ky ishte një gabim i rëndë që do t'u kushtonte shtrenjtë edhe shumë gjeneratave islame të mëvonshme, derisa ato nuk u demaskuan në tërësi.¹⁵

¹² Dr. Xhum'ah Ali Abdulkadir *"Zadu-rr-Rragibin fi menahixh el mufessirin"* fq. 33, Kajro 1986

¹³ Në lidhje me shfaqjen e shkrimeve të para nga tefsiri shohim se me urdhrin e halifes Omer ibn Abdulaziz në vitin 100 h. filloi edhe tubimi i haditheve dhe shkruarja e tyre; ndër to ishin edhe hadithet që kishin të bënin me tefsir. Pastaj pasoi faza e dytë e ndarjes së veçantë të tefsirit nga hadithi... Shih: Dr. Muhammed Sejjid Xhibril *"Med'hal ila menahixh el mufessirin"* fq. 81, Kajro 1987.

¹⁴ Dr. Abdullah Shehate *"Ulumu-t-Tefsir"* fq. 17, Kajro 2001.

¹⁵ Po aty fq. 17.

SHKOLLAT E TEFSIRIT NË KOHËN E TABIINJVE

Ashtu sikur u dalluan për njohuritë e tyre rreth komentimit të librit të Allahut disa nga ashabët, po ashtu edhe gjenerata vijuese pas tyre, ajo e tabiinjve, pati dijetarë të shquar në këtë lëmë.¹⁶

Këta morën mësimet e drejtpërdrejta nga ashabët të cilët i kishin dëgjuar ato gojarisht nga Resulullahu s.a.v.s. dhe i përcollën besnikërisht deri tek gjenerata tjetër-tabiinjtë, e këta ua përcollën atyre që erdhën pas tyre.

Ndër ashabët më të mëdhenj që themeluan shkolla të tefsirit, nga të cilat dolën nxënës që më vonë do të bëheshin dijetarë të famshëm e me nam, do të përmendnim Abdullah Ibn Abbasin në Mekë, Abdullah Ibn Mes'udin në Kufë, Ubejj bin Ka'bin në Medinë, Ebu Derdanë dhe Temin ed-Dariun në Sham, Amr Ibn Asin në Egjipt dhe Muadh bin Xhebelin e Ebu Musa el Esh'ariun në Jemen.

Tani, shkurtimisht do të flasim për secilën nga këto shkolla, përfaqësuesit më eminentë të tyre dhe do të japim biografite e shkurtra të më të njohurve.

SHKOLLA E IBN ABBASIT NË MEKË

Pa dyshim, nxënësit e kësaj shkolle të tefsirit ishin më të shquarit dhe bartës të flamurit të dijes tek gjenerata e tabiinjve. Është shumë e logjikshme që ishin më të njohurit, sepse mësues i tyre ishte kush tjetër pos Ibn Abbasit të famshëm, komentatorit të madh të Kur'anit, dhe detit të dijes të këtij Ymeti.

Ibni Tejmiye thotë: *"Njerëzit më të dijshtëm në tefsir, ishin banorët (dijetarët) e Mekës, sepse ishin nxënës të Ibn Abbasit..."*

Dijetarët më të dalluar që dolën nga shkolla e tefsirit të Ibn Abbasit, janë: Muxhahid bin Xheber, Seid bin Xhubejr, Ikreme, Ata'ë bin Ebi Rebah dhe Tavus bin Kejsani.

¹⁶ Mennaul Kattan *"Mebahith fi Ulumul Kur'an"* fq. 348, Kajro, 1995.

1. Muxhahid bin Xheber

Ky është Muxhahid bin Xheber el Mekki. U lind në vitin 21 h. në kohën e sundimit të Omerit r.a. Vdiq në Mekë në vitin 104 h.¹⁷ Është ndër më të sigurtët në transmetimet nga Ibn Abbasi. Ishte imam i vërtetë, i besueshëm dhe i devotshëm. Në transmetimet e tij në tefsir janë mbështetur Imam Shafiu, pastaj Buhariu në Sahihun e tij e të tjerë.

Muxhahidi ishte më i dijsmi për tefsirin në kohën e tij. Thuhet të ketë thënë: *“Tri herë e kam kaluar Kur’anin fund e krye para Ibni Abbasit, duke u ndalur në secilin ajet dhe duke e pyetur për kë ka zbritur dhe si ka zbritur?”*.¹⁸

Meqenëse kishte diapazon të madh të dijes në tefsir, ishte e natyrsme që edhe shumë prej dijetarëve të mëvonshëm të mbështeteshin në të. Sufjan eth-Thevriu për të ka thënë: *“Nëse të vjen ndonjë transmetim në tefsir nga Muxhahidi, atëherë ai do të të mjaftojë”*, ndërsa Imam Dhehebiu thotë: *“I gjithë Ymeti janë kompaktë se Muxhahidi ishte imam, dhe se me mendimet e tij mund të argumentohet. Imamët e 6 librave të mëdhenj (të hadithit) kanë transmetuar (nxjerrë) transmetime prej tij”*.¹⁹

Muxhahidi, përveç prej Ibn Abbasit, ka transmetuar edhe prej ashabëve të tjerë, si Abdullah ibn Umeri, Ebu Hurejre, Abdullah bin Amri etj. Prej tij kanë transmetuar shumë tabiin dhe tebei tabiin.

Muxhahidi njihet si njëri ndër komentatorët e parë që gjatë komentimit të ndonjë ajeti përdorte edhe anën logjike, duke i dhënë mendjes nganjëherë hapësirë të tepruar. Në tefsirin e Ibn Xherir et-Taberiu shpesh mund të hasim komente nga Muxhahidi. F.v., kur Taberiu komenton ajetet 22-23 të kaptinës El-Kijame: *“Atë ditë do të ketë fytyra të shkëlqyera që Zotin e tyre e shikojnë”*, sjell një transmetim nga Muxhahidi se fjala *“nadhire”* nuk ka të bëjë me shikim-të

pamë, por me pritje të shpërblimit, do të thotë, sipas tij e ka kuptimin *“intidhar-pritje”*.²⁰

S’do mend se ky mendim i Muxhahidit do t’i shërbente me vonë Mu’teziles si një mbështetje-alibi e fortë në lidhje me mendimin e tyre rreth pamundësisë për të parë Allahun xh.sh. në Ahiret.

Transmetohet nga djali i Muxhahidit të ketë thënë: *“Një njeri i tha babait tim: “A ti qenke ai që po e komenton Kur’anin sipas mendjes sate? Muxhahidi qau me ngashërim, e pastaj iu drejtua atij që e pyeti: “Unë sipas teje qenkam guximtar!, por po të betohem se këto komente i kam marrë nga më shumë se dhjetë ashabë të Pejgamberit a.s.”*”²¹

Këso mendimesh të Muxhahidit dhe shoqërimi i tij me disa ish-pjesëtarë të Ehli Kitabit, kanë shtyrë disa dijetarë që, megjithë dëshmitë për devotshmërinë, drejtësinë dhe besnikërinë e tij në transmetime, prapëseprapë të shprehin rezerva ndaj tij. Por kjo megjithatë nuk e zbeh aspak emrin dhe pozitën e Muxhahidit në tefsir, sepse pyetjet që ai u bënte Ehli Kitabit, kishin të bënin në një sferë të lejuar, normat e së cilës i kishte përcaktuar vetë i Dërguari i Allahut .

Tefsiri i Muxhahidit, i cili për shumkënd ka qenë i panjohur, është botuar në Bejrut nga Shtëpia botuese *“El Menshurat el Ilmijje”*, mjerisht pa vitin e botimit, po sigurisht duhet të jetë në fillim të viteve 90 të shekullit XX, meqenëse kopja elektronike e këtij tefsiri, ka kohë që qarkullon në mesin e dashamirëve të fjalës së shkruar islame, kudo në botë. Në këtë tefsir janë tubuar pothuaj të gjitha komentimet e Muxhahidit, të përcjella nga mufesirët e mëhershëm, duke filluar që nga Taberiu e më vonë. Është botuar në 2 vëllime.

2. Seid bin Xhubejr

Ky është Ebu Muhammed Seid bin Xhubejr bin Hisham el Esedij. Me prejardhje ishte nga Etiopia. Arriti shumë prej ashabëve dhe mori mësim prej tyre, mbi të gjithë prej Ibn Abbasit dhe Abdullah ibn Mes’udit.

Ishte prej tabiinëve më të mëdhenj në dije, si dhe imam i tyre. Arriti famë të madhe në Tefsir, në Hadith dhe në Fikh. U shoqërua

¹⁷ Dr. Muhammed Husejn Edh-Dhehebi *“Et-Tefsir vel mufessirune”* vëll. I, fq. 106, Kajro 1985.

¹⁸ *“Menahixh Tefsirijje”*, fq. 177.

¹⁹ Imam Hafidh Edh-Dhehebi *“Mizanul I’tidal”* vëll. III, fq. 9, Kajro 1325 h.

²⁰ Shih tefsirin e Taberiu, vëll 29, fq. 120

²¹ *“Et-Tefsir vel mufessirune”* vëll. I, fq. 109.

shumë me Ibn Abbasin dhe prej tij mori mësimet në Kur'an dhe në tefsir. Ishte njohës shumë i mirë i kiraeteve, të cilat i mori nga shumë ashabë të njohur.

Duke iu drejtuar disa banorëve të Kufës, që kishin ardhur në Mekë për ta konsultuar për disa çështje, Ibn Abbasi u kishte thënë: “A nuk është në mesin tuaj Ibn Ummi Dehma’ë?”- (aludonte në Seid bin Xhebejr).²²

Ismail bin Abdulmelik ka thënë për të: “Seid bin Xhubejri ishte imam yni në muajin e Ramazanit. Ai një natë na lexonte me kiraetin e Abdullah ibn Mes’udit, tjetrën natë me kiraetin e Zejd bin Thabitit, tjetrën me kiraetin e një ashabi tjetër, e kështu me radhë, për çdo natë ndërronte kiraetet.”²³

Kjo i kishte mundësuar që të ishte njohës i madh i kiraeteve e një-kohësisht edhe i Kur’anit e i kuptimeve të tij. Disa dijetarë e radhitin atë para Muxhahidit dhe nxënësve të tjerë të Ibn Abbasit për nga aftësia. Katadeja ka thënë: “Seidi ishte më i dijsmi prej tabiinje në tefsir.”

Seid bin Xhubejri ishte kundër komentimit racional të Kur’anit. Për këtë dëshmon Ibn Halekani, i cili transmeton që një njeri e kishte lutur Seidin t’ia shkruante komentimin e Kur’anit, për se ai ishte hithëruar dhe kishte thënë: “Më me dëshirë do ta pranoja të ma këputnin krahun sesa të bëja një gjë të tillë.”²⁴

Ibni Kethiri për Seidi bin Xhubejrin përcjell: “Ishte prej imamëve më të mëdhenj të Islamit në Tefsir, Fikh dhe në shkencat e tjera, dhe ishte shumë vepërmirë.”²⁵

Dijetarët që u morën me shkencën e “Ilmul Xherhi vet ta’dili-t”, janë të mendimit se ishte i sigurt në transmetime.

Ebul Kasim et-Taberiu ka thënë: “Ky është i sigurt, imam dhe autoritet i pakontestueshëm”, kurse Ibni Hibbani ka thënë: “Ishte një

njeri i devotshëm, me vlera të rralla, dhe nga ai transmetuan të gjithë imamët e 6 librave (të hadithit).²⁶

Ka thënë Husajfi: “Në mesin e tabiinje më i dijsmi në çështjet e shkurorëzimit ishte Seid bin Musejjebi; në dispozitat e Haxhit ishte Atai; rreth dispozitave të Hallallit dhe Haramit shquhej Tavusi, ndërsa në tefsir Muxhahid bin Xheberi, kurse Seid bin Xhubejri i zotëronte të gjitha këto dije dhe ishte më i dijsmi ndër ta.”²⁷

Ali ibn el-Medenij ka thënë: “Nuk ka në mesin e nxënësve të Ibn Abbasit më të dijsmë sesa Seid bin Xhebejr. I thanë: As Tavusi? Ai u përgjigj: As Tavusi e askush tjetër nuk mund të krahasohet me të.”

Sufjan eth-Thevriu ka thënë: “Merreni Tefsirin nga 4 veta, nga Seid bin Xhubejri, Muxhahidi, Ikrimja dhe Dahaku.”

Në vitin 95 hixhri, gjeti vdekjen nga dora e Haxhaxhit, meqenëse ky i qe bashkuar Ibn Esh’athit gjatë një kryengritjeje kudër Haxhaxhit. Atëbotë kishte më pak se 50 vjet.

Biografët kanë shënuar edhe dialogun e tij të fundit me Haxhaxhin, gjë që dëshmon se Seidi vërtet ishte një dijetar guximtar e sypatrembur, kur e tha haptazi fjalën e drejtë para një tirani mizor.

Kur Haxhaxhi e kishte pyetur Seidin se ç’mendonte ai për të, Seidi i paskësh thënë: “Ti e njeh më mirë veten.” Kur Haxhaxhi megjithatë insistoi të dinte mendimin e Seidit për të, ai i tha: “Kjo do të të dëshpërojë e nuk do të të gëzojë.” Haxhaxhi edhe më me ngulm dëshironte të dinte mendimin e Seidit për të, e Seidi ia ktheu: “Ajo që di unë për ty, është se ti je duke vepruar në kundërshtim me Librin e Allahut. Dëshiron të futësh tmerr në zemrat e njerëzve e kjo do të të shpjenë në shkatërrim dhe përfundimisht në zjarr.”

I mllëfosur nga kjo përgjigje, Haxhaxhi iu kërcënua: “Për Zotin, unë do të të vras.” Seidi ia ktheu: “Ti po ma shkatërron dynjanë time, por unë do të ta shkatërroj Ahiretin tënd.” Haxhaxhi, i tërbuar, ia ktheu: “Zgjidh cilën vdekje dëshiron”, por Seidi me gjakftohtësi ia ktheu: “Jo, veçse zgjidhe ti për vete, o Haxhaxh, se, për Allahun, me atë që ti të më vrasësh mua, po me atë do të të vrasë ty Allahu në Ahiret.”

²² “Tehdhibu-t-Tehdhib”, vëll IV, fq. 12.

²³ “Dirasat ve mebahith fi tarihi-t-tefsir ve menahixhi-l-mufessirin”, fq. 57; Shih edhe Ibn Halekani “Vefijatul A’ëjan” vëll I, fq. 364, Kajro 1299 h.

²⁴ “Et-Tefsir vel mufessirune”, vëll I, fq. 104; Shih “Vefijatul A’ëjan” vëll. I, fq. 365.

²⁵ Ibni Kethir, “El Bidaje ven Nihaje”, 9/106

²⁶ “Dirasat ve mebahith fi tarihi-t-tefsir ve menahixhi-l-mufessirin”, fq. 57

²⁷ “Vefijatul A’ëjan”, vëll. I, fq. 365.

Para se t'ia pritnin kokën me shpatë, Seidi u kthye nga Kibla duke lexuar ajetin kuranor: **“Unë me veten time i drejtohem Atij që krijoi qiejt e Tokën, larg besimeve të tjera; unë nuk jam prej atyre që i bëjnë shok (Allahu)!”, (El-En'am, 79).**

Haxhaxhi, nga inati, urdhëroi xhelatët që t'ia kthenin kokën në anën e kundërt të Kiblës, kurse Seidi tha: **“Të Allahu janë edhe (anët nga) lindja edhe perëndimi, dhe ngado që të ktheheni, aty është ana e All-Ilahut. Vërtet, Allahu është i gjerë (në bujari) e i dijshtëm.”** (El-Bekare, 115).

Atëherë Haxhaxhi, i tërbuar si një bishë, i urdhëroi xhelatët ta shtrinin Seidin me fytyrë përtokë, e Seidi lexoi: **“Prej asaj (Tokës) Ne ju krijuam, e juve do t'ju kthejmë përsëri në të, e prej saj do t'ju nxjerrim edhe një herë.”** (Ta-Ha, 55). Pastaj ngriti pak supet dhe u lut: **“O Allah, mos ia mundëso Haxhaxhit të mbysë dikë tjetër pas meje!”**.

Dhe vërtet pesëmbëdhjetë ditë pas vrasjes së Seidit, ethet e vdekjes e kishin kapluar Haxhaxhin. Shpeshherë i binte të fikët dhe, kur përmendej, i tmerruar nga halucionacionet bërtiste: **“Ja ku është Seid bin Xhubejri, dëshiron të më ngulfatë, largomani prej meje!”**

Allahu e mëshiroftë Seid bin Xhebejrën, prijësin e dijetarëve në mesin e tabiinëve, dëshmorin që ra për idealet më të shtrenjta islame.

Ahmed ibn Hanbeli dhe Amr bin Mejmuni, pas vdekjes së tij, kanë thënë: **“E mbytën Seid bin Xhebejrën, sa kohë që në tokë nuk kishte njeri që të mos kishte nevojë për dijen e tij.”**

3. Ikrime el Berberi

Ky është Ebu Abdullah, Ikrime el Berberi el Medeni, shërbëtori dhe shoqëruesi i Ibn Abbasit. Me prejardhje është nga Berberi i krahinave të Marokut. Ishte ndër tabiinjtë e zgjedhur dhe ndër mufesirët më të mëdhenj. Ishte dijetar i madh. Transmetoi shumë nga Ibn Abasi, nga Ali ibn Ebi Talibi, nga Ebu Hurejra dhe të tjerë.

Udhëtoi pothuaj në të gjitha provincat islame, si në Afrikën Veriore, Sham, Irak, Horasan etj, duke shpërndarë diturinë e tij, meqenëse kishte arritur pozitë dhe gradë të lartë, veçanërisht në Tefsir.

Habib bin Ebi Thabit ka thënë: **“Në konakun tim u tubuan 5 veta. Ndenje më madhështore nuk kam pasur kurrë më parë, e ata të pesë**

ishin: Atai, Tavusi, Seid bin Xhubejri, Ikrimja dhe Muxhahidi. Dy prej tyre, Muxhahidi dhe Seidi, e pyesnin Ikrimen rreth tefsirit. Nuk kishte pyetje që e pyesnin rreth ndonjë ajeti e ai të mos u përgjigjej. Kur pyetjet e tyre shteruan, Ikrimja filloi t'u dëftonte: Ky ajet ka zbritur për këtë, ky për këtë etj...”²⁸

Se ai kishte autoritet të madh në mesin e dijetarëve, dëshmojnë edhe këto thënie të dijetarëve: Thotë Xhabir bin Zejdi: **“Ikrimja është më i dijshtëm ndër njerëz”**, kurse Imam Shafiiu: **“S'ka mbetur njeri më i dijshtëm për Librin e Allahu se Ikrimja”**.

Ibn Haxheri transmeton se Ikrimja në disa raste i sqaronte edhe vetë Ibn Abbasit disa paqartësi rreth ndonjë ajeti kuranor. Transmeton Davud bin Ebi Hind nga Ikrimja të ketë thënë: Ibn Abbasi e lexoi ajetin 164 të kaptinës El-A'raf:

“Dhe kur një grup prej tyre thanë: “Përse këshilloni një popull që Allahu do ta shkatërrojë ose dënojë me një dënim të ashpër?” Thanë (këshilluesit): “Arsyetimi para Zotit tuaj dhe me shpresë që t'ju largohen gabimeve”.

dhe tha: Ende nuk e kam të qartë a shpëtuan ai popull apo u shkatërruan, e unë fillova t'ia sqaroja dalëngadalë derisa iu bë e qartë se ky popull kishte shpëtuar. Si shpërblim për këtë sqarim që i bëra atij, thotë Ikrimja, ai më dhuroi një bylyzyk”²⁹.

Pavarësisht nga këto lavdata të njerëzve dhe të dijetarëve për Ikrimen, megjithatë disa kanë shprehur rezerva nëse është i sigurt në transmetime apo jo; disa kanë thënë se është i sigurt e disa të tjerë se nuk është i sigurt.

Ata që e kritikojnë, thonë se Ikrimja gjoja kishte pohuar se dinte për çdo gjë në Kur'an. Njerëzit madje edhe kishin filluar të shpifnin kundër tij se ky gjoja kishte trilluar edhe fjalë të paqena nga Ibn Abasi në Tefsir. Megjithatë, fjala e fundit e dijetarëve në këtë rast është se në Ikrimen mund të mbështeten lirisht të gjithë dijetarët, sepse ishte njeri i drejtë, i sigurt dhe besnik. Akuzat në adresë të tij janë plotësisht të pabaza. Mjafton të cekim fjalët e Buhariut në këtë kontekst, kur thotë: **“Nuk ka prej nesh, që fjalët e Ikrimes të mos i konsiderojë si**

²⁸ Ibni Kethiri, **“El Bidaje ve-n-Nihaje”**, 9/275

²⁹ **“Tehdhibu-t-Tehdhib”**, vëll VII, fq. 270.

argument.” Prej tij hadithe dhe transmetime përveç Buhariut kanë marrë edhe Muslimi, Ebu Davudi e të tjerë.

Në një rast edhe vetë Ikrimja e kishte mbrojtur veten nga këto akuza, duke thënë: *“Po dëgjoj se njerëzit po shpifin ndaj meje pas shpine. Nëse janë të sinqertë për ato që thonë, përse nuk po më përgënjeshstrojnë para sysh?”*

Transmetohet nga Othman bin Hakimi të ketë thënë: *“Isha ulur me Ebi Emame Sehl bin Hanif, kur erdhi Ikrimja dhe i tha: “O Eba Emame. Të përbej në Allahun, a e ke dëgjuar Ibn Abbasin të ketë thënë: Atë që ju rrëfen Ikrimja nga unë, besojeni, sepse ai nuk gënjen (shpif) ndaj meje.” Atëherë Ebu Emamja, pa hezitim, i tha: Po, e kam dëgjuar.”*³⁰

Merveziu thotë: *“Dijetarët janë kompaktë në mendimin se me transmetimet në hadith nga Ikrimja mund të argumentohet”,* kurse Ibn Kethiri ka thënë: *“Kur vdiq Ikrimja, po atë ditë vdiq edhe Kethir Izzeh, dhe derisa xhenazet e tyre barteshin për në varreza, njerëzit të pikëlluar thonin: Vdiq më i dijsmi prej njerëzve në Fikh (Ikrimja), dhe poeti më i madh (Kethir Izzeh).”*

Vdiq në vitin 104 sipas hixhretit.

4. Ata'ë bin Ebi Rebah

Ky është Ebu Muhamed Ata'ë bin Ebi Rebah el Mekki. U lind në vitin 27 sipas hixhretit dhe konsiderohet njëri prej tabiinëve më të mëdhenj.

Atai ishte i zi, i çalë, i verbër në njërin sy dhe më vonë u verbua tërësisht. Megjithatë, të gjitha këto mangësi fizike Atain nuk e penguan aspak që të ishte ndër njerëzit më të dashur e më të respektuar në kohën e tij.

Gjatë kohës sa ishte shërbëtor, kohën e tij e ndante në tri pjesë: një për zotërinë e tij, të dytën për obligimet ndaj Allahut, kurse pjesën e tretë e shfrytëzonte për t'u pajisur me dituri, derisa arriti në majën e saj, saqë njerëzit e kohës kishin nevojë për diturinë e tij në çështjet e fesë. Kur zotëria i tij pa përkushtimin e madh të Atait ndaj diturisë, e liroi për hir të Allahut, kështu që Atai u vendos menjëherë në një

shtëpizë të vogël rrëzë Qabesë. Kohën më të madhe e kalonte në oborrin e Shtëpisë së Shenjtë, saqë shpeshherë e zinte gjumi pranë saj.

Transmetoi nga shumica e ashabëve të Pejgamberit a.s., dhe prej tyre në radhë të parë nga Ibn Abbasi, të cilin e shoqëronte si një hije e pandashme; pastaj nga Ibn Omeri, Abdullah ibn Amr ibnul Asi, Ebu Hurejra, Aishja etj.

Atai ka pohuar vetë se ka takuar mbi 200 ashabë të Resulullahut s.a.v.s. Ishte dijetar i madh i kohës së vet dhe njëri ndër fekihët më të famshëm të Mekës.

Taberaniu tregon e thotë se në Mekë, Ibni Abbasi mbante rregullisht ligjëratat e tij, kurse pas vdekjes së tij, këto ligjëratat i mbante Atai.

Ibni Abbasi shpeshherë u drejtohej banorëve të Mekës me fjalët: *“Përse tuboheni rreth meje, o popull i Mekës, kur në mesin tuaj keni Atain.”*

Ebu Hanifja për të ka thënë: *“Prej atyre që kam takuar, nuk kam parë njeri më të mirë se Atain”,* kurse gjatë kohës së haxhit, një njeri thërriste me zë: *“Askush të mos u japë fetva njerëzve përveç Atait.”*³¹

Edhe pse transmetimet në tefsir nga Atai nuk janë aq shumë, siç janë ato të shokëve të tij, megjithatë kjo aspak nuk e zbeh pozitën e tij të lartë dhe autoritetin e pakontestueshëm që gëzon në mesin e dijetarëve islamë. Vërtet ishte imam i drejtë, besnik, i sigurt në transmetime dhe i devotshëm.

Fakti se ka më pak transmetime në tefsir se të tjerët, është pasojë se ai nuk parapëlqente të zgjerohej në ndonjë çështje për të dhënë mendimin e tij personal. Madje në lidhje me këtë, Abdulaziz bin Refiu tregon: *“Atai është pyetur rreth një çështjeje dhe ka thënë: “Nuk e di”. Atëherë i është thënë atij: A nuk do të japësh të paktën mendimin tënd rreth saj, e ai ishte përgjigjur: “Turpërohem nga Allahu të vepronhet në tokë me mendimin tim.”*³²

Atai, Allahu e mëshiroftë, vdiq në vitin 114 pas hixhretit.

³¹ <http://www.islamweb.net>

³² *“Et-Tefsir vel m ufessirune”* vëll. I, fq. 115.

³⁰ *“Et-Tefsir vel mufessirune”*, vëll. I fq. 111.

5. Tavuus bin Kejsan el Jemani

Ky është Abdurrahman Tavuus bin Kejsan el Jemani. Ishte prej të parëve nga gjenerata e tabiinëve nga Jemeni. Me prejardhje ishte nga Persia. Ishte njeri shumë i dijshtëm dhe punëtor. Arriti të takonte mbi 50 ashabë të Pejgamberit a.s. Për të thuhet se mbi 40 herë e ka bërë haxhin, vizitën e Shtëpisë së Shenjtë. Ishte misionar i madh islam, sa që Ibn Abbasi me një rast ka thënë: *“Ma merr mendja se Tavusi do të jetë një prej banorëve të Xhennetit.”*³³

Transmetoi hadithe dhe rivajete të shumta nga 4 Abdullahët (Abdullah ibn Abbasi, Abdullah ibn Mes’udi, Abdullah ibn Omeri dhe Abdullah ibn Amr ibnul Asi), por më së tepërmi transmetoi nga mësuesi i tij Abdullah ibn Abbasi, sepse më së shumti u shoqërua me të.

Prej tij transmetuan edhe tabiinjtë më të mëdhenj si Muxhahidi, Atai dhe të tjerët.

Ishte dijetar i madh, por, mbi të gjitha, ishte i devotshëm. Vdiq në vitin 106 hixhri.

Nga ai kanë transmetuar imamët e 6 librave të mëdhenj të hadithit. Jahja bin Meini e ka llogaritur si njeri të sigurt në transmetime, kurse të tjerët kanë dëshmuar për drejtësinë, besnikërinë dhe devotshmërinë e tij.

SHKOLLA E ABDULLAH IBN MES’UDIT NË KUFE

Ashtu siç shndriti ylli i Ibni Abbasit në Mekë, po ashtu në Kufë shkëlqeu një yll tjetër i ashabëve të Pejgamberit a.s., e ky ishte Abdullah Ibn Mesudi, të cilit Omeri r.a. ia kishte besuar postin e kadiut të Kufës. Një kohë të gjatë ishte edhe ministër edhe këshilltar në këtë vend, kështu që rreth tij u tubuan shumë njerëz dhe dijetarë. Prej ashabëve, ky kishte më së shumti nxënës. Meqenëse ishte dijetar me nam në shumë shkenca fetare dhe jo vetëm në tefsir, është e natyrshme që edhe nxënësit e tij të kishin qenë dijetarë të mëdhenj të kohës së tyre. Prej më të njohurve të kësaj shkolle, ishin: Alkame bin Kajsi, Mesruku, El Esved bin Jezidi, Murre el Hemedhani, Amir esh Sha’-

³³ Muhammed Abduladhim ez-Zerkani *“Menahilul Irfan fi Ulumil Kur’an”*, vëll. I, fq. 488, Kajro 1980.

biu, Hasan el Basriu-dijetari i famshëm i Irakut si dhe Katade es-Sedusi. Në vazhdim do të njihemi shkurtimisht me biografitë e secilit prej tyre.

1. Alkame bin Kajs

U lind derisa ishte gjallë Pejgamberi a.s.. Transmetoi nga Omeri, Othmani, Ibni Mes’udi dhe të tjerët. Njihet edhe si transmetuesi më i njohur nga Ibni Mes’udi. Shumica e dijetarëve e konsiderojnë si të sigurt e besnik në transmetime. Imam Ahmed ibn Hanbeli për të ka thënë: *“Është dijetar i dëshmuar, i sigurt, prej njerëzve të mirë dhe dijetarët e 6 librave të mëdhenj të hadithit kanë transmetuar nga transmetimet e tij”*. Vdiq në vitin 61/62 h.³⁴

2. Mesruk ibnul Exhda’e bin Malik bin Ummeje el Hemedhani el Kufi

Ishte një dijetar i devotshëm dhe shoqërues i pandashëm i Ibni Mes’udit. Transmetoi nga të 4 hulefai-rrashidinët dhe të tjerët. Ishte imam i pakontestueshëm në tefsir dhe në përgjithësi për Librin e Allahut. Shumica e dijetarëve e konsiderojnë si të besueshëm dhe të sigurt, në transmetime. Ibn Meini për të ka thënë: *“Është aq i besueshëm dhe i sigurt sa që nuk bën fare të bëhet pyetje për të.”*³⁵

Të gjithë dijetarët e 6 librave të mëdhenj të hadithit kanë transmetuar prej transmetimeve të tij. Vdiq në vitin 63 h.

3. Esved bin Jezid bin Kajs en Nah’ij (Ebu Abdurrahman)

Ishte njëri prej dijetarëve më të mëdhenj të gjeneratës së tabiinëve dhe transmetuesi ndoshta më i njohur i transmetimeve nga Ibni Mes’udi. Transmetoi gjithashtu edhe nga Ebu Bekri, nga Omeri, nga Aliu, nga Hudhejfja nga Bilalli e të tjerë. Të gjithë dijetarët e konsiderojnë si të besueshëm dhe të sigurt në transmetime. Prej tij transmetuan edhe dijetarët e 6 librave të hadithit. Ibn Hibbani për të ka thënë: *“Ish-te një jurist dhe dijetar i devotshëm.”*³⁶

³⁴ *“Tehdhibu-t-Tehdhib”*, vëll. VII, fq. 278.

³⁵ *“Et-Tefsir vel mufessirune”* vëll. I, fq. 122

³⁶ *“Tehdhibu-t-Tehdhib”*, vëll. VII, fq. 342.

Ishte prej atyre që agjëronin agjërimin e kohës (një ditë po një ditë jo), saqë nga agjërimi kishte humbur edhe njërin sy. Vdiq në Kufë. Për vitin e vdekjes biografët kanë mëdyshje nëse ishte viti 74 ose 75 h.

4. Murre el Hemdani

Ky është Ebu Ismail Murre bin Sherahil el Hemdani el Kufij. Ka qenë një dijetar i devotshëm dhe plot mirësi. Transmetoi nga Ebu Bekri, Omeri Ubejj bin Ka'bi dhe natyrisht nga Abdullah Ibn Mes'udi. Prej tij transmetuan Sha'biu dhe të tjerët. Nga shumica e dijetarëve konsiderohet i besueshëm dhe i sigurt në transmetime, dhe mu për këtë shkak dijetarët e 6 librave të mëdhenj të Hadithit, janë mbështetur edhe në të. Harith el Ganevij për të ka thënë: *“Murre el Hemdani bënte aq shumë sexhde, saqë dheu kishte filluar t'ia hante fytyrën; ai për çdo ditë falte nga 600 rekate namaz.”*³⁷ Vdiq në vitin 76 h.

5. Amir Esh Sha'bij

Ky është Ebu Amr Amir bin Sherahil esh Sha'bij el Humejri el Kufi. Ishte prej më të mëdhenjve në dije nga gjenerata e tabiinjeve. Ishte edhe kadi i Kufës. Transmetoi nga Omeri, Aliu dhe Ibni Mes'udi, edhe pse nuk i kishte dëgjuar drejtpërdrejt, ashtu siç transmetoi edhe nga Ebu Hurejra, Aishja, Ibn Abbasi dhe Ebi Musa El-Esh'ariu.

Vetë Sha'biu thotë: *“Kam arritur 500 prej ashabëve të Pejgamberit a.s.”*

Ishte fekih, poet, mufessir, dhe të gjithë dijetarët për të dëshmojnë se ishte i besueshëm, i sigurt dhe besnik gjatë transmetimeve. Jepte fetva edhe në praninë e ashabëve të Pejgamberit a.s.. Megjithë dijen aq të madhe, ai asnjëherë nuk i lejoi vetes të jepte ndonjë komentim personal për ndonjë ajet të Librit të Allahut. Ndër të tjera, Sha'biu thotë: *“Për tri gjëra kurrë nuk do ta shpreh mendimin tim personal: për Kur'anin, për shpirtin dhe për mendimin e lirë (në tefsir).”*³⁸

Në tefsirin e Kurtubiut në lidhje me këtë personalitet të madh të tefsirit, hasim edhe këtë konstatim të Ibn Atijes: *“Ishin disa dijetarë të mëdhenj e të ditur, si Seid bin Musejjebi dhe Amir esh-Sha'biu, që*

*megjithë dijen e madhe ndaj të tjerëve për Librin e Allahut, ndaleshin nga komentimi i lirë, vetëm nga modestia dhe devotshmëria e tyre.”*³⁹

Ai në kohën e tij merrej me kritikë ndaj mufesirëve të kohës, dhe nuk ngurronte të kritikonte drejtimet e disa dijetarëve në tefsir. Vdiq në vitin 109 sipas hixhretit.

6. Hasan el Basriu

Ky është Ebu Seid el Hasen bin Ebi Hasen el Basrij. U lind në vitin e dytë të sundimit të Omerit r.a.. U rrit dhe u edukua në një ambient fetar e të devotshëm, në shtëpinë e nënës së besimtarëve, Ummu Seleme, në një atmosferë ku ende rrezatonte freskia, aroma dhe shkëlqimi i pejgamberisë. Tërë këto privilegje i mundësuan Hasanit të vogël të trashëgonte të gjitha këto tipare e cilësi. Ishte dijetar i madh i kohës së vet, ligjërues i mrekullueshëm, këshillues i njerëzve dhe mufesir i patejkalueshëm i kohës së tij. Transmetoi nga Aliu, nga Ibn Omeri, Enesi, Abdullah Ibn Abbasi, Abdullah Ibn Mes'udi, si dhe nga shumë ashabë e tabiinjtë të tjerë.

Ibni Sa'di për të ka thënë: *“Ka qenë besnik dhe i sigurt në transmetime, dijetar i madh, gjuhëtar i pashoq, por mbi të gjitha shumë i devotshëm, saqë për të është thënë se është zotëria i të gjithë tabiinje”.*

Duke folur për virtytet dhe këshillimet e tij të zjarra që u jepte banorëve të Basrës, Halid bin Safvani thotë: *“Hasani është njeri tek i cili është njësoj ajo që e ka brenda dhe ajo që e tregon haptazi, dhe nuk ka dallim prej asaj që e ka në gjuhë nga ajo që e vepron. Kur prej të tjerëve kërkon të bëjnë punë të mira, së pari fillon prej vetes, e kur kërkon që të mos bëhen punë të këqija, i pari është që e lë atë punë. Është i pavarur prej njerëzve dhe nuk lakmon atë që kanë ata, kurse të tjerët i drejtohen atij dhe kërkojnë atë që ai e ka (dijen).”*⁴⁰

Ka thënë Bekr el Muzeni: *“Ai që dëshiron t'i kënaqet syri dhe zemra duke shikuar dijetarin më të dijshtëm që kemi arritur ne, le ta shikojë Hasanin, sepse ne nuk kemi arritur dijetar më të dijshtëm se atë.”*⁴¹

³⁹ Shih parathënien e tefsirit të Kurtubit, vëll. I, fq. 34.

⁴⁰ Abdurrahman Re'fet el Basha *“Fragmente nga jeta e tabiinje”* fq. 66.

⁴¹ *“Tehdhibu-t-Tehdhib”*, vëll. VII, fq. 268.

³⁷ *“Et-Tefsir vel mufessirune”* vëll. I, fq. 123.

³⁸ Shih parathënien e tefsirit të Ibn Xherir et-Taberiu, vëll. I, fq. 28

Hadithet e transmetuara prej tij, janë të radhitura në të 6 librat e mëdhenj të Hadithit.

Vdiq në vitin 110 sipas hixhretit, në moshën 88 vjeç.

7. Katade bin Deameh es Sedusi

Ofiqi i tij është Ebul Hitab el Ekmeh. Me prejardhje është arab. Ishte banor i Basrës dhe transmetoi nga Ibni Mes'udi, ashtu siç transmetoi edhe nga Enes bin Maliku, Ebu Tufejli, Ibni Sirini, Ikrimja, Atai etj.

Ishte shumë i fortë në nxënien përmendsh (kishte memorie të hata-shme të nxënies përmendsh), ishte poet i madh, njohës i mirë i traditës dhe i historisë së arabëve dhe njohës i shkëlqyeshëm i gjuhës së pastër arabe. Veç këtyre, ishte pinjoll i vërtetë i tefsirit dhe i shkencave të tjera. Për aftësitë e tij memorizuese kanë dëshmuar dijetarët më të mëdhenj si Ahmed ibn Hanbeli, Ibni Sirini etj.

Dijetarët e 6 librave të mëdhenj, fjalët e Katades i konsiderojnë si argumente të pakontestueshme. Vdiq në vitin 117 hixhrij, në moshën 56 vjeç.

SHKOLLA E UBEJJ BIN KA'BIT NË MEDINË

Në Medinën e ndritshme, vendi i hixhretit të Pejgamberit a.s., mësues i tabiinëve në shkencën e tefsirit ishte Ubejj bin Ka'bi.

Prej nxënësve më të njohur të kësaj shkolle do të veçonim: Ebul Alijeh, Muhammed bin Ka'b el Kuredhi dhe Zejd bin Eslem.

1. Ebu-l-Alijeh

Ky është Ebu-l Alijeh Refi'ë bin Mehran er-Rrijahi. Ishte transmetuesi më i madh nga Ubejj bin Ka'bi, pastaj transmetoi edhe nga Aliu r.a., nga Ibn Abbasi, nga Ibn Mes'udi etj., kurse prej tij më së shumti ka transmetuar Rebi'ë bin Enesi.

Nga ana e dijetarëve si Ibn Meini, Ebu Zer'ah dhe Ebu Hatimi, ai konsiderohet autoritet i pakontestueshëm, dhe shumica prej tyre dëshmojnë për dijen dhe vlerën e tij të lartë. Ibn Ebu Davudi për të ka thënë: *“Pas ashabëve, nuk ka njeri më të dijshtë në lidhje me kiraetet*

sesa Ebu-l Alijeh.”⁴² Dijetarët e 6 librave të mëdhenj të Hadithit, kanë transmetuar hadithe prej tij. Vdiq në vitin 90 hixhri.

2. Muhammed bin Ka'b el Kuredhi

Ky është Ebu Hamza Muhammed bin Ka'b bin Selim bin Esed el Kuredhi. Transmetoi prej Aliut, Ibn Mes'udit, Ibn Abbasit dhe natyrisht më së shumti prej Ubejj bin Ka'bit.

Ndër dijetarët u afirmua si njeri shumë i sigurt, i drejtë dhe besnik në transmetime. Ishte njohës i madh i hadithit, por mbi të gjitha dijetar i vërtetë në sqarimin e Librit të Allahut.

Ibn Avni për të ka thënë: *“Nuk kam parë njeri më të dijshtë në komentimin e Librit të Allahut sesa Kuredhiun”*⁴³, kurse Ibni Hibbani thotë: *“Ishte prej dijetarëve më autoritativ të Medinës”* Është i pranishëm edhe në 6 librat e mëdhenj të Hadithit.

Vdiq në vitin 118 hixhrij.

3. Zejd bin Eslem

Ky është Zejd bin Eslem el Adevij el Medenij, njëri ndër dijetarët më të mëdhenj të gjeneratës së tabiinëve në lëmin e tefsirit. Dijetarët si Ahmed Ibn Hanbeli, Ebu Zer'ah Ebu Hatimi dhe Nesaiu për të kanë thënë se ishte dijetar i madh dhe autoritativ, i sigurt dhe i besueshëm në transmetime. Ishte një det i vërtetë i dijes dhe ishte ndër ata të paktë që kishin guxim ta komentonin Kur'anin edhe sipas mendimit të tij dhe aspak nuk shqetësohej për këtë. Megjithatë, dijetarët nuk kanë transmetuar që të ketë qenë ideator i ndonjë mendimi të humbur, sepse Allahu xh.sh. i kishte dhënë dije aq të madhe, saqë shpeshherë e komentonte Kur'anin sipas ixhtihadit të tij personal. Të gjithë dijetarët bashkëkohanikë të tij kanë dëshmuar për dijen e tij të madhe në shkencën e tefsirit.

Prej tij mësimet në tefsir i morën shumë dijetarë, ndër të cilët më të njohurit janë: I biri i tij, Abdurrahmani, dhe Malik bin Enesi. Vdiq në vitin 136 sipas hixhretit.

⁴² *“Et-Tefsir vel mufessirune”* vëll. I, fq. 117.

⁴³ Safijju-d-din el Hazrexhi *“Hulasatu Tehdhibul Kemal”*, fq. 205. Kajro 1322 h.

Këta ishin përfaqësuesit më të denjë të shkollave të tefsirit të gjeneratës së tabiinëve në Mekë, Kufë dhe në Medinë. Megjithatë, kishte edhe shkolla të tjera të tefsirit nëpër provincat e tjera islame si ajo e Jemenit, Shamit, Egjiptit,⁴⁴ të cilat dijetarët i përmendin më pak. Ne këtu do të përmendim shkurtimisht edhe këto shkolla të tefsirit dhe përfaqësuesit e tyre

SHKOLLA E TEFSIRIT NË SHAM

Mësues të kësaj shkolle të tefsirit ishin Ebu Derdaja dhe Temim bin Evs ed Dariu r.a. Prej kësaj shkolle dolën mufesirë të famshëm si:

1. Abdurrahman bin Ganem el Esh'ariu, të cilin Omeri r.a. e dërgoi në Sham që t'u mësonte Kur'anin dhe Synetin njerëzve të Shamit. Ishte autoritet i pakontestueshëm. Vdiq në vitin 78 hixhri.

2. Omer ibn Abdulaziz, halifja i devotshëm i Emevinëve. Prej shumëkujt konsiderohet si halifi i pestë prej grupit të quajtur "*Rra-shidin*", d.m.th. emri i tij shpeshherë përmendet krahas Ebu Bekrit, Omerit, Othmanit dhe Aliut r.a. Atë shpeshherë e krahasonin me Omer ibnul Hatabin-sa i përket drejtësisë, me Hasan el Basriun-sa i përket devotshmërisë dhe me Zuheriun-në dije. Vdiq në vitin 101 pas hixhretit.

3. Rexha'ë bin Hajvete el Kindi, i pari i Shamit në aspektin e dijes. Ishte i besueshëm dhe i sigurt në transmetime ndër dijetarët. Vdiq në vitin 113 h.

4. Ka'b el Ahbari

Ky është Ka'b bin Mani'ë el Humejri. Para se ta pranonte Islamin, ishte një ndër dijetarët më të mëdhenj të hebrenëve. Islamin e pranoi në kohën e sundimit të Omer el Farukut.

⁴⁴ Shënimet për këto shkolla të tefsirit i kemi marrë nga faqja elektronike: <http://www.islamweb.net>

Mori pjesë në luftërat vendimtare kundër romakëve. Historianët tregojnë se ishte dijetar i madh, i urtë dhe mendjehollë. Ebu Derdaja për të ka thënë: "*Vërtet tek Ibn Humejri (d.m.th. Ka'b el Ahbari) ka potencial të madh të diturisë*"⁴⁵, kurse Muaviu r.a. për të ka thënë: "*Ebu Derdaja është njëri prej të urtëve (mençurve), po ashtu edhe Amr ibnul Asi, kurse Ka'b el Ahbari është prej dijetarëve, dija e të cilit është sikurse frutat, të cilat nuk po arrijmë t'i vjelim sa duhet*".⁴⁶

Kishte njohuri të thella për librat e tjerë të shenjtë. Xhumhuri-shumica dërrmuese e dijetarëve islamë, Ka'bin e konsiderojnë si të sigurt dhe të besueshëm në transmetime, ani pse disa mundohen ta njollosin personalitetin e tij të pastër, për gjoja trillimin e disa israiliateve.

SHKOLLA E TEFSIRIT NË EGJIPT

Mësuesi i kësaj shkolle ishte ashabi i famshëm Amr ibnul Asi. Nga kjo shkollë dolën dijetarë të mëdhenj si:

1. Jezid bin Ebi Habib el Ezdi, që ishte prej dijetarëve më të mëdhenj të Egjiptit. Lejth bin Sa'di për të ka thënë: "*Ishte dijetari dhe prijësi ynë*". Me prejardhje ishte nga krahina e Berberit në Afrikën Veriore. Vdiq në vitin 128 h.

2. Merthed bin Abdullah el Jezni. Transmetoi nga Ebu Ejub el-Ensariu, Ukbe bin Amir, Amr ibnul Asi etj. Vdiq në vitin 90 h.

SHKOLLA E TEFSIRIT NË JEMEN

Nga kjo shkollë, të cilën e udhëhoqën dy ashabë të tjerë të famshëm, Muadh bin Xhebeli dhe Ebu Musa El-Esh'ariu, dolën: **Tavuus bin Kejsani**.⁴⁷ dhe **Vehb bin Munebbih Es San'ani**, i cili ishte i sigurt dhe besnik në transmetime. Është i njohur për disa transmetime nga Ehli Kitabët, meqenëse para se ta pranonte Islamin, ishte rabin hebre. Për këtë arsye disa dijetarë e akuzojnë se kishte rënë nën ndikimin e tyre, por kjo nuk qëndron. Ai ishte një njeri shumë i devotshëm,

⁴⁵ Dr. Muhammed Husejn Edh-Dhehebi "*El Israilijat fi-t-Tefsiri vel hadith*", fq. 77, Kajro, 1986.

⁴⁶ "*Tehdhibu-t-tehdhib*", pjesa 8, fq. 440.

⁴⁷ Ky njihet me shume si nxënës i Ibn Abbasit meqë shpeshherë shkonte në Mekë për të marrë mësimë prej tij, por ishte edhe nxënës i dy ashabëve të lartëpërmendur.

saqë transmetohet nga Muthenna bin Sabah se Vehb bin Munebbehu për 20 vjet rresht, namazin e sabahut e kishte falur me abdest të jacistë.⁴⁸ Vdiq në vitin 114 h.

Sabri Bajgora

THE INTERPRETATION OF THE KORAN DURING THE TIME OF THE TABIIN

(Summary)

The teachings of the ahabî were passed to the tabî, as a result of the spread of Islam during the time of the 4 hulefai-rashidin. Due to this, many distinguished ahabî moved to the new territories, some as ministers and counselors, whereas the others as preachers. Since many people in these territories accepted Islam there was a great need for the explanation of the religious provisions as well as the interpretation of the ayats of the Koran, so that people would not be misled as far as religious issues are concerned.

صبرى بايغورا

التفسير في عهد التابعين

(خلاصة البحث)

ان ثمار تعاليم الصحابة سوف تنتقل إلى جيل التابعين، لان الفتوحات الواسعة التي حدثت في عهد الخلفاء الراشدين جعلت عددا من الصحابة المشهورين ان يتفرقوا بالولايات المفتوحة اما كولات او وزراء او مستشارين و بعضهم كمعلمين للدين الاسلامى. و بما أن عددا كبيرا من سكان البلاد المفتوحة من غير العرب قد اعتنقوا الاسلام، اصبحت هناك حاجة ملحة لشرح الاحكام الدينية و كذلك شرح و تفسير الايات القرآنية حتى يسهل فهمها من قبل الجميع.

⁴⁸ "El Israilijat fi-t-Tefsiri vel hadithi", fq. 86.

TEFSIR

Muslim Qazimi

إعجاز القرآن - NGA MREKULLITË E KUR'ANIT

Në gamën e hulumtimeve dhe studimeve të shumta që kanë bërë studiuesit e ndryshëm mbi Kur'anin që nga klasikët: Xhahidhi¹, Ebu Beker El-Bakalani² Abdul Kahir El-Xhurxhaniji³, e deri tek këta bashkëkohorët: Rreshid Rida⁴, Sejjid Kutubi⁵, Dr Es-subhi Es-Salih⁶, pa dyshim, vend me rëndësi dhe shumë të spikatur zënë temat mbi إعجاز القرآن - mrekullitë e Kur'anit - çështja e pamundësisë së imitimit të tij, as në përmbajtje dhe as në formë.

Fjala "Iëxhazë-إعجاز", sipas filologëve arabë, ka kuptimin e pamundësisë së imitimit - "نِسْبَةُ الْعَجَزِ إِلَى الْغَيْرِ", ndërsa për teologët dhe në veçanti për studiuesit e shkencave kuranore, shprehja "إِعْجَازُ الْقُرْآنِ"- ka kuptimin e pamundësisë së imitimit të Kur'anit, respektivisht kjo fjalë tregon diçka hyjnore, të jashtëzakonshme, të mbinatyrshme خارق العادة në formën, stilin dhe përmbajtjen e Kur'anit, thënë ndryshe, bëhet fjalë për mrekullitë e tij.

Komentatorët klasikë të Kur'anit "Iëxhazin" e shohin në përmbajtjen dhe në stilin e shprehjes së Kur'anit, në shprehjen artistike të parritshme të Kur'anit. Komentatorët bashkëkohorë janë të prirë që nën ndikimin e komentimit shkencor të Kur'anit, "Iëxhazin" – pamundësinë e imitimit, ta shohin përveç të tjerash, edhe në paraprirjen e Kur'anit ndaj zbulimeve shkencore kozmologjike, gjeologjike, astronomike, atmosferike, hidrologjike, gjenetike, embriologjike, gjeografike historiografike, etj.

Sejjid Kutubi në veprën e tij "التصوير الفني في القرآن" - "Ilustrimi artistik në Kur'an", veçon tri cilësi të jashtëzakonshme të Kur'anit:

1. Legjislacionin e drejtë e të vlefshëm për çdo vend e kohë
تَشْرِيعٌ دَقِيقٌ صَالِحٌ لِكُلِّ زَمَانٍ وَ مَكَانٍ.
2. Paralajmërimi të sigurta për të ardhmen, që realizohen
إِخْبَارٌ عَنِ الْغَيْبِ يَتَحَقَّقُ بَعْدَ أَغْوَامٍ.
3. Njohuri kozmologjike që flasin për krijimin e Gjithësisë dhe të njeriut. .
غُلُومٌ كَوْنِيَّةٌ فِي خَلْقِ الْكَوْنِ وَ الْإِنْسَانِ .⁷

Dr. Subhi Salihu "Iëxhazin" - pamundësinë e imitimit të Kur'anit, përveç të tjerash, e gjen edhe në shprehjet artistike, në figurat stilistike, siç janë krahasimi, metafora, metonimia por edhe në "nagmun - نغم" tonalitetin dhe muzikalitetin e Kur'anit.⁸

Sipas Muhamed Alij Es-Sabuniut, në Kur'an janë dhjetë aspekte, të cilat dëshmojnë për "Iëxhazin", pamundësinë e imitimit të Kur'anit:⁹

Kur'ani është ligjërim-fjalë e All-llahut e, jo e Muhammedit a.s., siç ka pretenduar ndokush dhe, mu këtu qëndron "إِعْجَازُ الْقُرْآنِ" - pamundësia e imitimit të Kur'anit, mrekullia dhe përkryeshmëria e tij.

⁷ سيد قطب، التصوير الفني في القرآن، دار الشروق، الطبعة الشرعية الرابعة عشرة، ص. ١٧، القاهرة، ١٤١٣هـ./١٩٩٣م.

⁸ الدكتور صبحي الصالح، مباحث في علوم القرآن، دار العلم للملايين، ص. ٣٣٤، بيروت، ١٩٦٨

⁹ Muhammed Alij Es-Sabuni Et-Tibjanu fi Ulumi El-Kur'an, bot. i dytë, fq. 101, 1400 h./ 1980.

¹ Xhahidhi, autori i veprës "Nadhmu el- Kur'ani",...? vdiq më 255 h.

² Autor i veprës "Iëxhazul Kur'ani",...? ndërroi jetë në vitin 403 h.

³ Autori i veprës "Delailul Iëxhazi", ...? vdiq në vitin 471 h.

⁴ Autori i Tefsirit "El-Menar"

⁵ Në librin e tij të njohur "Et-Tasviru el-Fenniju fi el-Kur'ani".

⁶ Autori i veprës "Mebahithu fi el-Ulumi el-Kur'ani".

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ * وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ * وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا
مَا تَذَكَّرُونَ * تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * (الحاقة / ٤٠-٤٣)

“Se vërtet ai (Kur’ani) është fjalë e (All-llahut) që e lexon i Dërguari i nderuar. Ai nuk është fjalë e ndonjë vjershëtori; sa pak që besoni! As nuk është fjalë fallxhiu; sa pak që përkujtoni! Është dërgatë- shpallje e zbritur nga Zoti i botëve”.¹⁰

Ajeti i lartëcituar pohon se Kur’ani është fjalë e Allahut, e interpretuar nga Muhamedi a.s., por jo fjalë e tij dhe, fuqimisht mohon të jetë fjalë e ndonjë poeti apo fallxhiu, dhe vërtetohen shkencërisht mrekullinë e tij.

Sipas përkufizimeve të dijetarëve muslimanë, Kur’ani është fjalë hyjnore, ligjërim i All-llahut, libër qiellor, “مُعْجَزَةٌ” i mrekullueshëm, i paimitueshëm, i paarritshëm as në përmbajtje e as në aspektin artistik, i zbritur tek Muhammedi a.s. përmes Xhibrilit, i përcjellë besnikërisht nga ai, i shkruar që atëherë kur zbriti, i tubuar në një përmbledhje të quajtur “Mus’haf” (Përmbledhje), i ruajtur, i kultivuar e i mësuar përmendsh dhe leximi i tij është adhurim-ibadet për muslimanët.

Kur’ani ishte dhe vazhdon të jetë deri në pafundësi si mrekulli e përherëshme dhe e pashtershme. Kur’ani, i tëri është mrekulli dhe ai ka më shumë se një mrekulli dhe ato janë të natyrës dhe fushave ndër më të ndryshmet. Mrekullia e Kur’anit manifestohet në shumë sfera; si në shpalljen e tij, në ligjërimin e tij, në nxënien e tij, në ruajtjen e tij, në vlerat e tij sublime: fetare e shpirtërore, morale e humanitare, ekonomike e sociale, materiale e shkencore. Është i vetmi prej librave qie-llorë që nuk ka pësuar ndryshime dhe ka ruajtur orgjinalitetin e vet.

Si i tillë, Kur’ani është dhe mbetet burimi themelor dhe kryesor i jetës, i fesë e i predikimit islam, por, gjithsesi është edhe një paralajmërues tepër bindës i botës së pastajme - të amshueshme. Kur’ani përmban, mbështet dhe preferon vlerat universale hyjnore. Vlerat e Kur’anit dhe mrekullitë e tij janë të përjetshme. Meqë Kur’ani është fjalë e All-llahut, i tëri është pastërti dhe gjithnjë kërkon pastërtinë e

shpirtit, pastërtinë e mendimit, pastërtinë e veprimit e motiveve dhe qëllimeve për ata që dëshirojnë të depërtojnë në përmbajtjen e tij të thellë. Sa më e madhe të jetë pastërtia e atij që studion Kur’anin, aq më i thellë dhe më i qartë do të jetë vëllimi i të kuptuarit, domethënies së tij. Studiuesit e Kur’anit, patjetër duhet të çlirojnë shpirtin dhe mendjen e tyre nga paragjykimet dhe ideologjitë e ndryshme ateiste. Kur’ani i është dedikuar mbarë njerëzimit. Ai nuk pranon racizëm, nuk njeh kufi kohor e hapësinor të shtrirjes së tij. Por është realitet se Kur’ani nuk u referohet të pabesëve, shpirtligjve, zemërmyllurve, abnormalëve e injorantëve.

Për ta mësuar e njohur Kur’anin, nuk mjafton vetëm trashëgimia a përcaktimi fetar, dëshira a vullneti sa për të lexuar diçka. Për ta lexuar, kuptuar e përjetuar Kur’anin e madhërishëm, duhet të jesh besimtar, shpirtëndritur, zemërdëlirë, mendjehollë e i ditur, por edhe truplarë e i pastër.

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ
الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ * (سبأ / ٦)

“E, atyre që u është dhënë dituria, e dinë se ai që të është shpallur ty nga Zoti yt - (Kur’ani), është i vërtetë dhe udhëzon për në rrugën e Fuqplotit, të Lavdishmit”¹¹

1. Mrekullia e Shpalljes

Njeriu si qelizë e parë e shoqërisë, ka përcaktim hyjnor. Ndryshe nga frymorët e tjerë, sendet dhe dukuritë natyrore, ai është qenia më e përkryer, më e përsosur dhe e pajisur me mend, e cila ka arsyen dhe vullnetin, është i lirë dhe, pjesërisht, edhe i papenguar. Mbështetur në aftësitë e veta mendore-psiike dhe trupore, njeriu mund të veprojë si të dojë, por nuk duhet harruar se aftësia fizike, sikundër edhe ajo e mendjes së njeriut janë të kufizuara, karshi Fuqplotit. Liria e njeriut

¹⁰ Kur’ani, sureja El-Hakkatu, ajeti 40-43.

¹¹ Kur’ani, Sureja Sebeë, ajeti 7.

dhe vullneti i tij duhet të jenë në pajtueshmëri të përhershme me ligjet e All-llahut.

Nga sa u tha dhe, nëse e kemi kuptuar se të gjitha aftësitë shpirtërore, mendore e trupore të njeriut janë në një masë të kufizuar dhe të harmonizuara e të dakorduara në mes tyre, atëherë edhe vullneti dhe vepra materiale e intelektuale e tij, është konform me aftësitë e sipërtheksuara. Njeriu i rëndomtë nuk mund të bëjë mrekulli-gjëra të mbinatyrshme. Mrekullitë u përkasin personaliteteve që All-llahu i Madhërishëm i ka zgjedhur për t'i bërë të jashtëzakonshëm në kohë të justifikueshme dhe për qëllime të caktuara. Kur'ani që dhe mbetet mrekullia më e madhe e Muhamedit a.s.. Muhamedi me Kur'an sfidoi njerëzit dhe xhinët, të cilët nuk arritën të bënin asnjë ajet të ngjashëm me Kur'anin.

Në kohën kur u paraqitën ajetet e para të Kur'anit, trojet arabe ishin të copëtuara në mes persianëve dhe bizantinëve që kishin perandoritë e tyre, të cilat më vonë, nën trysninë e qytetërimit islam, u shkrinë pa gjurmë, por, asokohe, jeta shpirtërore po edhe ajo kulturore e materiale e tyre ishte shumë më e përparuar se e arabëve beduinë. Në mbështetje të kësaj, po u përjashtuan mrekullitë, më e arsyeshme do të ishte që ndonjë vepër kapitale, siç është p.sh. - Kur'ani, duhet të ishte e ndonjë intelektual pers a bizantin më përpara sesa e një arabi, siç pretendonin pabesimtarët.

Po të ishte Kur'ani vepër shpirtërore, mendore a intelektuale e Muhamedit a.s., në asnjë mënyrë nuk do të kishte gjasa as teorike, të mbijetonte e të mos flasim që, siç ndodhi më vonë, të arrinte shkallën e mrekullisë anekënd botës.

Se Kur'ani i madhërueshëm është vepër e All-llahut dhe jo e Muhamedit a.s., dëshmon edhe e dhëna se, kur pabesimtarët kërquan që Muhamedi a.s. të bënte ndonjë ndryshim eventual në Kur'an, All-llahu e porosi Muhamedin a.s. që në mënyrë të prerë t'u përgjigjej:

...قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ... *

(يونس / ١٥)

“...Thuaj (Muhamed): *Mua nuk më është bërë e mundur që ta ndryshoj atë nga vetvetja ime. Unë vetëm përcjell atë që më shpallet mua...*”¹²

Nga sa u tha, del në shesh realiteti dhe formohet bindja se Kur'ani famëlartë është krijim dhe vepër e All-llahut. Zoti e kishte krijuar Kur'anin më herët, para lindjes dhe paraqitjes së Muhamedit a.s. si pejgamber. Siç është krijimi i Kur'anit i mrekullueshëm, i jashtëzakonshëm, edhe shpallja e tij Muhamedit a.s. është mrekulli e llojit të vet. Mrekullia e shpalljes së Kur'anit qëndron në mënyrën dhe udhëtimin e saj. Kur'ani, ashtu i tëri, ishte ruajtur nën përkujdesjen e Lartmadhërisë së Tij-All-llahut xh.sh.dhe ishte i regjistruar në “Pllakën e mirëruajtur-*اللُّوحُ الْمَحْفُوظُ*”. Pastaj, me vullnetin e All-llahut, ishte përcjellë në qiellin më të afërt të kësaj jete (*فِي سَمَاءِ الدُّنْيَا*) dhe, krejtësisht në fund, përmes melekut Xhibril, kështu i gatshëm, por jo i tëri përnjëherë, nisi t'i shpallë Muhamedit a.s..

Siç është theksuar edhe më parë, me një shkurt 610, Muhamedit a.s. i zbritën pesë ajetet e para të kaptinës “El-Alek” për të vazhduar me shpalljen e Kur'anit në intervale kohore në një periudhë prej 23 vjetve. Kjo zbritje e Kur'anit, e kësaj natyre, nga All-llahu në “Pllakën e mirëruajtur-*اللُّوحُ الْمَحْفُوظُ*”, pastaj zbriti në qiellin e kësaj bote (*فِي سَمَاءِ الدُّنْيَا*) dhe, përmes Xhibrilit, Muhamedit a.s. kohë pas kohe, do t'i zbriste në mënyrë të jashtëzakonshme dhe mrekullia e shpalljes së Kur'anit kalon kufijtë e një pune të rëndomtë. Mënyra dhe metoda e shpalljes kështu, nuk ishte as zgjedhje e Muhamedit a.s. dhe as përcaktim i dikujt tjetër pos All-llahut, andaj edhe kishte karakter hyjnor.

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ * لِلنَّاسِ نَذِيرًا *
 (الشعراء/ ١٩٣-١٩٥)

“(Kur'anin) e solli shpirti besnik (Xhibrili). (Ta vendosi) në zemrën tënde, në mënyrë që ti të jesh prej qortuesve - (pejgamberëve). (Ta shpallëm) në gjuhën arabe të qartë”.¹³

¹² Kur'ani, Sureja Junus, ajeti 15.

¹³ Kur'ani, Sureja Esh-Shuaraë, ajeti 193-195.

2. Mrekullia e përmbajtjes së Kur'anit

Kur'ani, në rend të parë është libër hyjnor-fetar, por edhe kod moral e juridik, i mrekullueshëm dhe i pazëvendësueshëm. Ai është porosi e Zotit që ka për qëllim t'i vendosë themelet e jetës së gjithmbarshme të individit dhe të shoqërisë prej lindjes deri në vdekje dhe, udhëzon edhe për mënyrën e sigurimit të një jete sa më të lumtur në botën e amshueshme. Qëllimi i Kur'anit është që njerëzimit t'i ofrohen mbarësi, në mënyrë që ata të mund të shkojnë rrugës së ndritshme, e cila do t'i shpjerë tek Krijuesi i tyre me devotshmëri të plotë ndaj Tij:

الرَّكَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ
الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* (إبراهيم / ١)

“Elif, Lam, Mim, Ra. Ky është një libër që Ne ta kemi shpallur ty, për t'i nxjerrë njerëzit nga terri në dritë, me lejen e Zotit tënd, në rrugën e Fuqiplotit, të Falenderuarit.”¹⁴

Pra, Kur'ani duhet të jetë burimi themelor dhe kryesor i fesë dhe predikimit islam. Ai përmban principet kryesore fetare, morale dhe juridike islame. Është përmbledhje e ligjeve dhe rregullave esenciale, në bazë të të cilave duhet të ndërtohet dhe të zhvillohet jeta materiale, por, gjithsesi, edhe shpirtërore e muslimanëve, pa kufizim kohor dhe në të gjitha hapësirat gjeografike. Ai përmban:

1. Nyjat themelore (kushtet e besimit), që duhen besuar pa hamendje: Besimi në Zotin që është Një e s'ka tjetër; besimi në melaqet që janë krijesa shpirtërore e pa mëkate; besimi në pejgamberët se janë të dërguarit e All-llahut, besimi në librat- kitabet e shpallura që ishin dhe Kur'ani mbetet udhëzim për njerëzinë; besimi në Ditën e Gjykimit, kur punët vlerësohen e çmohen sipas vlerave; besimi në paraktimin - fatin dhe fatalitetin, që vijnë nga Zoti.

2. Udhëzime njerëzve që të mendojnë për çdo gjë që krijoi Zoti i gjithësisë, në qiej dhe në Tokë, për t'u bindur për fshehtësitë dhe fuqinë krijuese të All-llahut.

3. Ligje praktike - juridike të cilat janë dhënë në mënyrë të prerë në Kur'an, ose janë vetëm bazat themelore që rregullojnë marrëdhëniet e njeriut me Zotin apo të njerëzve në mes tyre.

4. Normat morale, qëllimi i të cilave është të fisnikërojnë shpirtin njerëzor, ta pajisin me sjellje e virtyte dhe ideale të larta, në njërën anë, e në anën tjetër, ta pastrojnë nga veset e këqija dhe dukuritë e shëmtuara.

5. Vërejtje, përgëzime premtime e shpërblime për vepra të mira, si dhe frikësime, kërcënime e dënime në këtë botë dhe në atë të amshueshmen, për punë të liga.

6. Tregime mbi popujt e tjerë, kallëzime për pejgamberët, rrëfime mbi ngjarje dhe ndodhi të ndryshme të feve, kulturave dhe civilizimeve të lashta.¹⁵

Kur'ani, nga përmbajtja dhe kuptimi, është vetë mrekulli dhe i paarritshëm. Temat fetare, diturore, iluministe, etike, sociale, moralizuese, kallëzimet historike si dhe shumë përmbajtje të tjera, të shtresuara e të trajtuara në nivel të mrekullueshëm e të jashtëzakonshëm, janë tema me përmbajtje dhe kuptime të paarritshme përmbajtësisht e artistikisht.

Në gamën e temave dhe kuptimeve të përmbajtjeve që shtrihen dhe trajtohen Kur'ani, janë edhe një numër i diturive bashkëkohore, të cilat janë gjetur më vonë, që konform me kohën e zbritjes së Kur'anit dhe të arritjeve shkencore të kohës, logjikisht, ato nuk do të duhej të kishin pasur as emër. Por, mu këtu qëndron mrekullia. Shumë të dhëna natyrore-gjeografike, astronomike, oqeanike, embriologjike, që janë cekur në Kur'an, sot shërbejnë dhe janë ndihmesë e mbështetje e madhe për shkencëtarët e sotëm, për shtytjen e mëtutjeshme dhe çuarjen përpara të hulumtimeve dhe të arritjeve shkencore.

¹⁴ Kur'ani, sureja Ibrahim, ajeti 1.

¹⁵ Shih Dr. Hasan Kaleshi, Kur'ani kryevepër e letërsisë arabe 2

Ndonëse Kur'ani përmend dhe flet me bindje për disa konstatime që mbështeten në fakte e ndodhi historike, siç janë, ta zëmë, historiku i disa pejgamberëve (25 të përmendur në Kur'an), i disa perandorive të ndryshme (babilonase, egjiptase, romake-bizantine, perse etj.); fe të ndryshme (idhujtarinë, mexhusije-ziradeshtinë, hebraizmin e krishterimin), dhe, popuj, qytetërime e kultura të ndryshme, por ai nuk është libër historik. Kur'ani flet për trupat qiellorë dhe satelitët e tyre: Diellin, Hënën, Tokën, Yjtë, etj., për lëvizjet e tyre ditore, javore, mujore vjetore e më gjatë (ndërrimi i ditës dhe i natës, i muajve, i stinëve etj.), megjithëkëtë ai nuk është libër i astronomisë. Kur'ani flet për vranësitat, vetëtimën, bubullimën, shiun, por ai nuk është doracak për meteorologët. Flet për detin, për gjallërinë dhe jetën nënujore, për oqeanet dhe begatitë e tyre, për kufijtë, ndarjet dhe ujërat e tyre, për peshqit, guacat, xhevahirët, - por ai nuk është libër mbi oqeanografinë.

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ حَمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا
وَتَرَى الْفُلَ مَوْاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* (النحل / ١٤)

“E, Ai është i Cili ka nënshtruar detin, që ju të hani nga ai mish të freskët dhe të nxirrni nga ai stoli që ju i vishni. Ti, i sheh anijet duke e çarë atë (detin), që ju të shfrytëzoni nga begatitë e tij. E, ndoshta do të jeni falënderues.”

Kur'ani flet gjerësisht mbi parimet dhe vlerat e moralit, por ai nuk është pamflet apo libër moralizues. Ai shtron probleme filozofike, diskuton problemet e religjionit, por nuk është studim as i filozofisë dhe as i religjionit. Kur'ani përmend poezinë dhe fjalën e bukur artistike, por nuk është libër letrar. Kur'ani shtreson dhe trajton një numër të konsiderueshëm edhe të shkencave bashkëkohore etj.

Duhet thënë edhe se masa dhe baraspesha në përmendjen e shumë sendeve, krijesave, dukurive, barazia mes dy gjërave të kundërta si dhe shumë antiteza në Kur'an, reflektojnë rëndësinë dhe ekuilibrin e gjërave në mes tyre.

Ky universalitet është ai që e bën Kur'anin të mrekullueshëm nga përmbajtja dhe të ndryshëm nga të gjithë librat e tjerë dhe, natyrisht,

edhe kërkon qasje tjetër. Kur'ani përmban edhe udhëzime të cilat janë jashëzakonisht të rëndësishme për të kuptuar përmbajtjet e tij. Kur'ani është jashtëzakonisht konciz dhe i mprehtë nga të gjitha anët, dhe vazhdimisht kërkon qasje e meditim intelektual.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا*
(النساء / ٨٢)

“Si nuk logjikojnë (si nuk mendojnë thellë) për Kur'anin ?! Po të kishte qenë ai prej dikujt tjetër përveç All-llahut, sigurisht që do të kishin gjetur në të kundërtënie të shumta”¹⁶

Kur'ani është fjala e All-llahut, e fundit dhe përfundimtare, komunikuar njerëzimit. Ai ishte dhurata më e madhe për gjininë njerëzore. Të gjitha shpalljet e udhëzuara nga All-llahu, të dedikuara për njerëzit, përfundojnë me Kur'anin.

3. Mrekullitë shkencore të Kur'anit

Meqë Kur'ani është libër shumëdimensional, duhet ditur patjetër se ai nuk mund të kuptohet vetëm nga dëshira sa për të lexuar diçka, nuk mund të kuptohet më një lexim të zakonshëm, nuk mund të kuptohet vetëm përmes një logjike të shëndoshë, pa njohuri paraprake profesionale, pa pasur një besim të sigurtë e të thellë, dhe pa një përkushtim të caktuar shkencor. Kur'ani, tek disa lexues, vazhdon të kuptohet verbërisht. Mjerisht, ai nuk është gjurmuar në masë të kënaqshme, si libër hyjnor që krijon opinion të gjithanshëm, që udhëzon intelektin, imagjinatën dhe mendjen e njeriut. Ndër pengesat e shumta për ta kuptuar Kur'anin drejt, është edhe pamundësia për të hyrë në universumin kuranor dhe, krejt kjo ndodh, ndër të tjera, edhe si rrjedhojë e ndryshimit shpirtëror që ka pësuar njerëzimi me zhvillimin industrial. Edhe vetë muslimanët çdo ditë e më tepër janë të kufizuar nga ajo pamundësi, për shkak se edhe ata që u janë ekspozuar trysnive të ndryshme dhe motivit laik, i cili po shtyp edhe më tutje motivin

¹⁶ Kur'ani, Sureja En-Nisaë, ajeti 82.

religjioz-fetar. Është detyrë jona që ta shfletojmë Kur'anin më shumë, të hapim derën e studimeve të tij, ngase ai është burim i pashtershëm i diturisë dhe i lumturisë së përjetshme.

Të kuptuarit e Kur'anit, në instancë të vërtetë shkencore, është një çështje shumë komplekse, ngase mesazhet, porositë dhe këshillat kuranore të shumtën e rasteve kalojnë jo vetëm domëthënien dhe aftësinë e mendjes e të logjikës së shëndoshë apo porosinë direkte, por kalojnë edhe nivelin e shkencës ekzistuese të kohës. Rruga e studimit shkencor të ligjërimit kuranor në përgjithësi dhe trajtimi i tekstit në aspektin shpirtëror, shkencor e artistik, ka rëndësi të dorës së parë.

Vetia mahnitëse dhe hyjnore e porosive dhe mesazheve kuranore hetohet edhe në bazë të faktit që kulmet e mendimeve shkencore filozofike të shekujve të ndryshëm përputhen me ajetet e caktuara kuranore. Sidomos është mahnitëse, dhe në dukje të parë paradoksale, fakti që këto mendime e ligje shkencore, ndonëse kanë përparuar gjatë këtyre katërmëdhjetë shekujve, përputhshmëria e tyre me ajetet e Kur'anit është vazhdimisht e qëndrueshme dhe asnjëherë nuk bie ndesh shpallja prej All-llahut me të vërtetat e pamohueshme shkencore.

Interpretimi i saktë i ajeteve të caktuara kuranore qet në shesh dhe sqaron shumë njohuri shkencore. Nuk ka dyshim se të kuptuarit e mirëfilltë të ajeteve dhe të sureve kuranore vërteton se ekziston një lidhmëri e kuptueshme dhe e pandashme në mes Kur'anit, shkencës dhe teknologjisë.

Është e ditur se Kur'ani flet për krijimin e Kozmosit, që nga forma e tij e parë (si mjegullnajë e zjarrit), për planete, yje, kometa, satelitë, meteorë, galaktika. Flet për Diellin dhe sistemin e tij. Flet mbi Hënën dhe levizjet e saj, mbi qiejt e lartë, Tokën dhe rrotullimet e saj; mbi detet dhe bjeshkët; mbi filozofinë e krijimit të ditës e natës; mbi jetën dhe gjallërinë, mbi botën bimore e shtazore; mbi krijimin e njeriut dhe etapat e zhvillimit embrional të tij; mbi botën shpirtërore dhe trupore të tij; mbi etikën dhe moralin e tij, mbi jetën individuale dhe shoqërore, mbi qytetërimin e tij; mbi ngritjen kulturore dhe, mbi të gjitha

mbi ngritjen shpirtërore të tij etj., - tema që janë të pashmangshme edhe për shkencat bashkëkohore.

Është realitet i pamohueshëm se Kur'ani përmend disa mrekulli të cilave shkenca nuk ka arritur ende t'u japë shpjegime të mirëfillta. Kur'ani është një libër që prin në dituri e shkencë dhe sfidon mbarë dituritë njerëzore. Ai është i tëri mrekulli.

Në vazhdim po japim disa të arritura kulmore shkencore bashkëkohore, të cilave u ka paraprirë Kur'ani para 14 shekujve:

1. Të dhënat kuranore rreth gjeologjisë dhe formimit të trupave qiellorë

Format e njohjes, të grumbullimit e të transmetimit të dijeve, si dhe të përdorimit të tyre në praktikë, janë shumë, por gjuha është gjithmonë e pranishme për të arritur në përgjithësimet që e shndërrojnë njohjen dhe përvojën në shkencë.

Kur'ani famëlartë u ka paraprirë shkencave gjeologjike dhe zhvillimit të trupave me njohuri, të cilat shkencëtarët i zbuluan vetëm para disa vjetve me ndihmën e mjeteve teknologjike moderne e shumë të përsosura, siç janë teleskopet etj.

T'i kthehemi mrekullisë së realitetit kuranor-shkencor:

Sipas shkencëtarëve, intervali kohor nëpër të cilin ka kaluar qielli që prej atëherë kur ishte në formë tymi (mjegullnaje) është i gjatë dhe kjo dëshmohet se nga ajo mjegull edhe sot shohim yje që formohen dhe ajo është bazë e gjithësisë. Këto të vërteta shkencore shkencëtarët i arritën vetëm pas lancimit të satelitëve dhe anijeve kozmike, të cilat fotografuan njërën nga galaktikat që përbëhen prej mjegullave e tymit, dhe konkludojnë se yjet ndriçuese, Dielli, Hëna, Toka etj. kanë qenë tym, si dhe tërë ekzistenca.¹⁷

Në lidhje me këtë çështje, citojmë ajete të Kur'anit që iu shpallën Muhamedit a.s. para 14 shekujve:

¹⁷ مَالِكُ بْنُ نَبِيٍّ، الظَّاهِرَةُ الْقُرْآنِيَّةُ، (ترجمة بالعربية)، دار الفكر، دمشق - سورية، ص. ١٩٤٠، ١٤٠٥ هـ، ١٩٨٥ م.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ* (فصلت / ١١)

“Pastaj nënshtrroi (Zoti krijoi) qiellin përderisa ai ishte tym, dhe i tha atij e edhe Tokës: Ejani (qasjuni) urdhrit Tim me dashje ose pa dashje! E ato u përgjigjën se po i qasemi me dashje”¹⁸

Ndërsa në një ajet tjetër të Kur'anit lexojmë:

أَوَلَمْ يَرَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ* (الأنبياء / ٣٠)

“A nuk e kanë ditur ata që nuk besuan, se qiejt dhe Toka ishin të ngjitura (si njësi e vetme krijimi), e Ne i ndamë ato të dyja dhe Ne kemi bërë prej ujit çdo gjë të gjallë (ujin e bëmë bazë të jetës së çdo gjeje).”¹⁹ Pas krijimit të Tokës dhe qiejve nga ajo mjegullnajë e zjarhtë dhe e pajetë, pas ndarjes së tyre dhe ftohjes së Tokës, krijohet elementi i jetës dhe i gjallërisë - uji, i cili është faktor dhe burim i jetës së gjallë.²⁰

Kur'ani përmend edhe lëvizjen e trupave qiellorë; rotacionin (rrotullimi i Tokës rreth boshtit të vet për 24 orë-formimi i ditës dhe i natës), dhe revolucionin (lëvizja e Tokës rreth Diellit për 356 ditë, 5 orë, 48 minuta e 46 sekonda, - një vit):

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ* (الأنبياء / ٣٣)

“E, Ai (All-llahu) është që krijoi natën e ditën, Diellin dhe Hënën, dhe çdonjëri prej tyre noton në orbitë”.²¹

Në suren Jasinë lexojmë edhe këtë ajet:

¹⁸ Kur'ani, surja Fus-silet, ajeti 11.

¹⁹ Kur'ani, surja El-Enbijaë, ajeti 30.

²⁰ مَالِكُ بْنُ نَبِيٍّ، الظاهرة القرآنية، (ترجمة بالعربية)، دار الفكر، دمشق - سورية، ص. ١٩٤، ١٤٠٥ هـ، ١٩٨٥ م.

²¹ Kur'ani, surja El-Enbijaë, ajeti 33.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ* (يس / ٤٠)

“As Dielli nuk mund ta arrijë Hënën e as nata t'i dalë para ditës. Të gjitha notojnë në një orbitë”.²²

Në ajetin vijues, All-llahu xh. sh. shtron një pyetje retorike, përgjigjja e së cilës është tepër e qartë:

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا* وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا* (النبا / ٧)

“A nuk e bëmë Ne Tokën të përshtatshme (për jetë). E kodrat shtylla”?²³

Kur'ani thekson edhe këtë se All-llahu ka krijuar në tokë çdo gjë që i nevojitet njeriut, për njeriun. Po pastaj i krijoi edhe qiejt dhe se dija e Tij nuk ka kufi:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* (البقرة / ٢٩)

“Ai (All-llahu) është i Cili krijoi për ju gjithçka në tokë, pastaj vullnetin e Vet ia drejtoi qiellit dhe i përsosi ata shtatë qiej. Dhe, Ai ëshë i Gjithëditur për çdo gjë.”

Të dhënat gjeologjike që ofrojnë këto ajete, tejkalojnë larg nivelin e njohurive shkencore të kohës kur ka zbritur Kur'ani, sepse shkenca i arriti këto njohuri vetëm para disa vjetësh. Shkenca dhe shkencëtarët sot vërtetojnë se këto njohuri nuk mund të jenë prej Muhamedit a.s., i cili ishte analfabet, dhe nuk mund të jenë as njohuri njerëzore të atij shekulli.

Prof. Alfred Krroner- shkencëtar me renome botërore në lëmin e gjeologjisë, do të thotë se personi që nuk kishte njohuri rreth fizikës bërthamore, është e pamundur të zbulonte me anë të mendjes së tij se Toka dhe qiejt kanë pasur të njëjtën bazë. Ai do të shprehet: “S’ka

²² Kur'ani, surja Jasinë, ajeti 40.

²³ Kur'ani, surja En-nebeë, ajeti 6-7.

dysim se shumë çështje të paraqitura në atë kohë, nuk ka qenë e mundur të vërtetoheshin, por tani mjetet bashkëkohore janë në gjendje të vërtetojnë atë që ka thënë Muhamedi a.s. para 1400 vjetëve.”²⁴

Prof Jushjudi Kozan, drjetor i Observatoriumit të Tokios: “Vërtet ky Kur’an e përshkruan ekzistencën prej pikës më të lartë të saj dhe çdo send para tij është i zbuluar e i hapur. Vërtet, Ai prej të Cilit ka ardhur ky Kur’an, sheh çdo gjë në ekzistencë dhe nuk ka gjë që i është fshehur Atij”²⁵

Dhe, në fund, me bindje të thellë themi se Kur’ani është ligjërim hyjnor që i ka paraprirë shkencës bashkëkohore me shumë njohuri, që tani janë realitete të vërtetuara shkencërisht, por paralajmërimet e tyre në Kur’an mahnitin shkencëtarët, ngase Kur’ani i tëri është mrekulli.

Të themi edhe këtë, se Kur’ani, përveçqë ka informuar për procesin e krijimit të relievit, ai flet edhe për termetet, atmosferën, hidrosferën etj.

2. Kur’ani për Atmosferën

Dihet se atmosfera paraqet mbështjellësin ajror të planetit të Tokës. Ajo ka domethënie shumë të madhe për jetën dhe dukjen e planetit tonë. Atmosfera e mbron Tokën nga dallimet e mëdha të temperaturës. Sikur të mos ekzistonte atmosfera, lëkundjet atmosferike do të arrinin deri në 200°. Në këso lëvizjesh të temperaturës nuk do të mund të mendohej jeta në Tokë.²⁶ Atmosfera mundëson qarkullimin e ujit në natyrë dhe ekzistimin e botës së gjallë organike.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ* (الأعراف / ٥٧).

²⁴ shih: Abdulmexhid Zendani “Mrekullia shkencore në Kur’an dhe Synnet”, fq. 31, Prishtinë, 1997.

²⁵ Po aty fq. 45-46.

²⁶ Jusuf Çoloviq, “Dituritë Gjeografike në Kur’an”, Biblioteka Letra, Shkup, NUN, 1999, fq. 65.

“Dhe (All-llahu) është Ai i Cili i dërgon erërat si përgëzues para mëshirës së Tij (shiut). Përderisa ato të kenë sjellë re të rënda, Ne e drejtojmë atë drejt një vendi të vdekur dhe nga ajo (re) lëshojmë ujin (shiun). E nxjerrim me të (me ujë) të gjitha llojet e fruteve. Kështu i nxjerrim (ngjashëm i ringjallim edhe) të vdekurit. Ndoshta vetëkujtoheni”.²⁷

Siç pamë nga ajeti i lartpërmendur, është All-llahu i Gjithëfuqishëm Që e ka rregulluar atmosferën. Janë 9 ajete në 8 sure të Kur’anit, ku janë përmendur retë, por ne do të mjaftohemi me ajetin e sipërshënuar në lidhje me retë dhe atmosferën. Ndërsa, sa i përket rrjedhës qarkore të ujit në relacion atmosferë (re), sipërfaqe tokësore (litosferë) dhe anasjelltas, para 14 shekujve në ajetin e sipërshënuar All-llahu e përshkruan se si e lëshon ujin nga retë, e mban në tokë që prapë të kthehet në re dhe gjithmonë kështu aplikohen ligjshmëritë e All-llahut, e njeriu i kohës së Muhamedit a.s. nuk i dinte këto gjëra, por është All-llahu xh.sh. Që ia mësoi Muhamedit a.s. dhe besimtarëve nëpërmes Kur’anit të madhërueshëm.

Atmosfera është ai mbështjellësi ajror, shtresa e të cilit bëhet gjithnjë më e hollë gjatë ngritjes në lartësi. Sa më lart që të ngjitemi, sasitë e ajrit zvogëlohen, prandaj edhe shtypja është më e vogël. Meqë njeriut i nevojitet oksigjeni dhe shtypje e caktuar e ajrit për të ekzistuar, ai atë do ta gjejë më shumë në ultësira sesa në lartësi të mëdha, ku frymëmarrja, për shkak të zvogëlimit të shtresës atmosferike vështirësohet, e, më pastaj manifestohet lodhja, marramendja, humb aftësia e gjykitimit dhe paraqitet anoksia, kur gjaku që qarkullon në mushkëri, nuk bart sasi të mjaftueshme të oksigjenit, për shkak të mungesës në ajrin që thithet gjatë frymëmarrjes. Edhe këtë fenomen Kur’ani e ka theksuar.

²⁷ Kur’ani, surja El-Aëraf, ajeti 57.

3. Kur'ani mbi vështirësitë e frymëmarrjes në lartësi të mëdha

Këtë realitet shkencor e ka theksuar Kur'ani para 14 shekujve përmes të shprehurit metaforik, duke bërë krahasimin e ngushtimit të gjoksit të pabesimtarit me të atij që ngjitet në qiell, në lartësi të mëdha, ku nuk ka oksigjen të mjaftueshëm dhe, si pasojë e gjithë kësaj, i vështirësohet frymëmarrja dhe ndien shtrëngim në gjoks.

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ* (الأنعام / ١٢٥)

*“Dhe atij që All-llahu dëshiron ta udhëzojë, ia hap gjoksin për Islamin, kurse atij që dëshiron ta humbasë, ia bën gjoksin të ngushtë, të shtrënguar, sikur ai të ngjitet në qiell. Ja, kështu All-llahu lëshon dënimin e tij mbi ata që nuk besojnë”.*²⁸

Muslim Qazimi

THE MIRACLE OF THE KORAN

(Summary)

According to Arab philologists, the word “Iexhaz” means “impossible to imitate”. According to theologians and in particular those who study the Koran this expression implies the impossibility to imitate the Koran. This word implies that there is something divine, extraordinary and supernatural in the form, style and content of the Koran.

The classic commentators of the Koran based such claims on the content and style of expression in the Koran as well as its unique artistic style.

The contemporary commentators of the Koran base these claims on the fact that the Koran preceded a large number of scientific breakthroughs in cosmology, geology, astronomy, hydrology, genetics, embryology, geography, historiography, etc.

مسلم كاظمي

اعجاز القرآن الكريم

(خلاصة البحث)

كلمة الاعجاز لغة معناها نسبة العجز إلى الغير اما معناها بالنسبة لعلماء الدين و خاصة علماء التفسير كلمة اعجاز القرآن معناها عدم امكانية الاتيان بشئ مثل ما ذكر في القرآن الكريم، و هذه الكلمة معناها شئ مقدس او شئ خارق العادة من حيث الشكل و محتوى القرآن الكريم او بالاخرى معجزات القرآن الكريم.

علماء التفسير القدامى يرون الاعجاز من حيث الشكل و محتوى القرآن الكريم و كذلك في طريقة و اسلوب تعبيره. اما المفسرون المحدثون تحت تأثير التفسير العلمي للقرآن الكريم فيرون الاعجاز بالاضافة إلى ما ذكر سابقا كذلك إلى سباق القرآن لذكر بعض الاكتشافات العلمية قبل وصول العلم اليها.

²⁸ Kur'ani, surja El-Enam, ajeti 125.

STUDIME

Mr. Xhabir Hamiti

ZANAFILLA E STUDIMIT TË NJOHURIVE KURANORE

Komentimi i Kur'anit dhe ideologjitë e shekullit njëzet

Koha mes shekujve 13 e 14 sipas kalendarit hixhri ose shekujt XIX e XX sipas kalendarit gregorian kishte sjellë ndryshime të mëdha në komentimin e Kur'anit si dhe në shkencat e tjera islame. Këto ndryshime ishin shkaktuar si pasojë e shumë problemeve të ndryshme, politike, ekonomike e ushtarake, të cilat e kishin kapluar Botën Arabe-islame si rezultat i kolonializmit perëndimor të quajtur (عصر الإستعمار)

Bota Islame edhe më herët, para shekujve XIX e XX ishte ballafaquar me valë të ndryshme ushtarake, me rryma të ndryshme filozofike të botës perëndimore, siç ishte filozofia greko-latine e helenizmi dhe sulmet e invazionet ushtarake nën petkun e kryqëzatave. Mirëpo, këto rryma ishin të përkohshme dhe llogariteshin si perëndimore të futura në territorin e shtetit islam (دار الإسلام). Vlen të theksohet se që nga shekujt XIX e XX, në skenën botërore doli Perëndimi dhe Bota Islame ballafaqohet me Perëndimin jo si pjesë të botës, por me Perëndimin si ideologji, doktrinë, strategji, pushtues, fuqi ekonomike dhe ushtarake.

Kjo e vërtetë kishte shkaktuar ndikim të madh për një qasje të re në komentimin e Kur'anit nga ana e studiuesve të islamistikës. Komentatorët muslimanë për herë të parë, të shtyrë nga dikush tjetër, pra, jashtë botës së tyre tradicionale, u detyruan të futeshin në mënyrë të fuqishme në komentimin e ri të Kur'anit.

Nëse tefsiri klasik, siç ishin Tefsiri i Taberit (v.923), Tefsiri i Zmahsheriut (v.1144), Tefsiri i Err-Rraziut (v.1209), Tefsiri i Ibni Arabiut (v.1240) ose Tefsiri i Ibni Kethirit (v.1373) merreshin me shtjellimin e ajeteve përmes rrugës tradicionale, bazuar në fjalët e Muhammedit a.s., ose nëse tefsiri tjetër në shpjegimin e dispozitave ose aspekteve gramatikore, sintaksore, filozofike, dogmatike, tefsiri i shekujve XIX e XX merrej më tepër me studimin e shkaqeve të ardhjes së Perëndimit si sundues në botën tradicionale islame, futjen e ideologjive perëndimore tek muslimanët, pastaj krizën e shoqërisë dhe shtetit musliman, krizën ekonomike, politike ushtarake, administrative, institucionale etj.

Komentatorët klasikë të Kur'anit, në komentimet tyre kanë shpjeguar fjalën e Zotit në përputhje me ndjenjën e tyre shpirtërore, e cila në brendësinë e tyre ishte krijuar duke u bazuar në Botën tradicionale Islame.

Në gjysmën e dytë të shekullit XIX dhe gjatë shekullit XX komentimi i Kur'anit, ngadalë por me siguri merrte një orientim tjetër nga ai klasik. Tani komentimi kaloi në fusha dhe lëmenj që kishin të bënin në rend të parë me rregullimin e kësaj bote. Një qasje e tillë në komentimin e Kur'anit kishte filluar qysh në shekullin XVIII, kur intelektualët muslimanë kishin përjetuar shok sepse kishin kuptuar faktin se muslimanët në rrethanat e reja kishin humbur qeverisjen në këtë botë. Ata mendonin se jeta e kësaj bote do të duhej të komentohet ndryshe nga të parët, në një kontekst krejt të ri, një kontekst që megjithatë nuk ishte primar për ta.

Thënë shkurtimisht, tefsiri klasik përgjithësisht përqaste të dy botët, këtë botë dhe botën e përhershme. Tefsiri klasik nuk kishte në rend të parë shtetin dhe shoqërinë, sepse jetonte në një shtet dhe shoqëri stabile, ndërsa tefsiri bashkëkohor i Kur'anit, në ndryshim nga ai klasik, qeverisjen e kësaj bote nuk e kishte stabile. Kjo botë, sipas komentatorit bashkëkohor, kishte lëvizur nga themelet. Komentatori

bashkëkohor tani në rend të parë detyrohej të radhiste shtetin, shoqërinë, të drejtën sociale, çështjen e suverenitetit, çështjen e qeverisjes, marrëdhëniet mes Zotit dhe suverenitetit njerëzor, ideologjitë e huaja të ndryshme, pozitën e femrës në shoqëri dhe emancipimin e saj, çështjen e sekularizmit, problemet e dekadencës dhe progresivitetit, krizën e institucioneve etj.

Si rrjedhë e gjithë kësaj, nga fundi i shekullit XIX, në skenë kishin dalë lloje të ndryshme të tefsireve bashkëkohore si :

1. Tefsiri politik (التفسير السياسي)
2. Tefsiri social (التفسير الاجتماعي)
3. Tefsiri tematik (التفسير الموضوعي)
4. Tefsiri ideologjik (التفسير المذهبي)
5. Tefsiri shkencor (التفسير العلمي)

Tefsiri bashkëkohor mund të na shërbejë si literaturë e shkëlqyer për të parë se deri në ç'masë kishte ndryshuar Perëndimi pasqyrën e gjakut tek komentatorët muslimanë të Kur'anit.

Çfarë i kishte shtyrë në fakt komentatorët ta komentojnë Kur'anin ndryshe nga të parët

Në fund të shekujve XIX e XX, kur Perëndimi tanimë politikisht dhe ekonomikisht kishte sunduar botën tradicionale islame, mendimtarët muslimanë kishin filluar të pyesnin: Ç'kishte ndodhur në të vërtetë? Cila ishte e kaluara jonë e frytshme? Si të komentojmë të kaluarën e frytshme? etj.

Fakti që i kishte shtyrë muslimanët t'i parashtronin vetes pyetjet e cekura, ishte e kaluara e frytshme e muslimanëve, e cila tani ishte ngushtuar nga Perëndimi. Shumë intelektualë muslimanë bënë pyetje "ç'të bëhet", një numër i tyre kishin shkruar vepra të rëndësishme që sot llogariten bazë e tefsirit bashkëkohor.

Një numër tjetër kishte shkruar vepra përmes të cilave krahasohej e kaluara e ndritshme e muslimanëve, metodologji të punës që ata e quanin "el-avdeh", ndërsa një pjesë e madhe intelektualëve muslimanë niseshin nga pikëpamja e tyre se muslimanët para së gjithash duhej të merreshin me gjendjen momentale dhe të ardhmen e tyre, dhe në

këtë kontekst të gjendeshin mënyra dhe metoda të reja reformuese arabisht "texhdid".

Ky grup i mendimtarëve islamë mendonte se reforma civilizuese dhe institucionale e muslimanëve mund të bëhet edhe përmes Evropës dhe të arriturave evropiane në fushën e arsimit, shkencës, kulturës etj. Kishte edhe mendimtarë të tjerë, të cilët bënë thirrje për reforma të reja në mësimet islame.

Shumica e mendimtarëve islamë të kësaj periudhe merreshin me çështjen e traditës "Et-turath", ose thënë ndryshe me protagonistët e parë klasikë "Es-selef"¹, duke u bazuar në të kaluarën e tyre të ndritshme, por gjithnjë me një qasje të re të shpjegimit .

"Es-selef Es-salih" si emër nuk ka qenë i njohur në kohën e tri gjeneratave të para pas vdekjes së Muhammedit a.s.. Ky emër bëhet i njohur vonë pas shekujve VI dhe VII ose pas edhe 1000 vjetve nga vdekja e Pejgamberit a.s. Për shembull, në veprat e Ibni Habelit (v.241-855), të cilin tani një grup i muslimanëve e radhitin në mesin e "selefinjve", nuk mund të gjendet ndonjë tekst që do të argumentonte se Ibni Hanbeli ishte mbështetur në ndonjë drejtim që ai e kishte quajtur " Es-selef".²

As Ibni Tejmiu (v. 1328) nuk e kishte definuar termin "Es-selefi". Sipas Ibni Tejmiut "Es-selef" është metodë e të menduarit, drejtim antisekt në Islam dhe jo ndonjë grup njerëzish të veçantë të cilët kanë menduar ose punuar me ndonjë program të veçantë, ngase "es-selef " para së gjithash nuk ka qenë medhheb.

Sipas mendimtarit bashkëkohor sirian, Prof. dr. Seid Ramadan El-Buti "Es-selef Es-salih" nuk ka qenë asnjëherë si medhheb i definuar. Ajo ishte një epokë e ndritshme islame, e bereqetshme dhe jo ndonjë medhheb islam.³

¹ Ndër mendimtarët islamë ka kundërthënë se kush hyn nën ombrellën e "Es-selef es-salih". Mirëpo, sipas mendimit të shumicës së mendimtarëve islamë self es-salih janë as-habet-shoket e Muhammedi a.s., tabiinët-shokët e shokëve të Muhammedit a.s. dhe tabiinët-gjenerata e tretë e shokëve të Muhammedit a.s.

² Muhamed Salih al-Markajashi, Tafkir Muhamed Reshid Rida min hilal Mexhelt El-menar 1898 –1935, Tunis.

³ Nëntitulli i librit "Es-selefi" të autorit Seid Ramadan El butit, Damask 1988.

Nuk ka dyshim se për një definim të ri të termit Es-selefij më së shumti kishte dhënë kontribut shkolla reformuese me emrin "Al-menar".

Muhamed Abdu (1849- 1905) dhe Muhamed Reshid Rida (1865-1935) termin " Es-selef Es-salih " e kishin definuar në kuptimin e të parëve, mendimtarëve të lirë në Islam, njerëz dhe gjeneratë që kishte hedhur " taklidin"⁴ dhe kishte përqafuar "Ixhtihadin"⁵.

Xhemaludin Afgani (1835-1898) ishte mësuesi i Muhamed Abdus dhe Muhammed Reshid Ridas, dhe njëherësh njëri ndër bartësit kryesorë të zgjimit dhe ringjalljes së traditës islame. Afgani pohonte se Sulltani i të gjithë muslimanëve është Kur`ani. Me një qëndrim të tillë, ai dëshironte të pohonte se mohon edhe sulltanin e Perandorisë Osmane të asaj kohe. Po ashtu ky mendim i Afganit llogaritet si revolucionar që nuk ishte në përputhje me mendimin tradicional islam.

Afgani, bashkë me Abdun dhe Ridan, kishin themeluar një traditë islame për kohë të reja duke e komentuar të kaluarën islame në mënyrë dinamike.

Afgani citonte: Kur muslimanët ishin të fuqishëm ishin edhe të përpëruar, e kur ishin të përpëruar, ishin edhe muxtëhidë. Afgani edhe themeluesit e 4 shkollave juridike islame i sheh si muxtëhidë.

Gjatë qëndrimit në Paris në gjysmën e dytë të shekullit XX, Afgani kishte zhvilluar një polemikë të ashpër me filozofin e kulturës franceze Ernest Rena. Duke kujtuar muslimanët e kohës së tij për njerëzit të mëdhenj të kulturës, shkencës dhe filozofisë islame në të kaluarën islame. Afgani demantonte qëndrimet e filozofit francez Rena, i cili kishte pohuar se Islami është armik i shkencës dhe arsyes dhe se Islami është besim primitiv që mohon dialogun me të arriturat shkencore. Me këtë qëndrim të tij, Afgani dëshironte të ndalonte ideologjinë orientaliste, e cila ishte tendencioze kundër Islamit dhe muslimanëve.⁶

Sipas Afganit, muslimanët në të kaluarën kishin arritur të qeverisnin nga fakti se ishin dinamikë dhe praktikues të "Ixhtihadit". Afgani me këtë porosiste: nëse neve duhet t'i kthehemi së kaluarës ose të kërkojmë ndihmë nga e kaluara rilindase islame, atëherë duhet t'i kthehe-

mi së kaluarës dinamike. Për një të kaluar të tillë dinamike, Afgani besonte se ende nuk kishte kaluar. Me aktivizimin e konceptit të së kaluarës islame, Afgani dëshironte të arrinte një qëllim të rëndësishëm: të ndalonte ideologjinë e orientalizmit, e cila kishte marrë përmasa të gjera në Botën Islame. Ideologjia perëndimore e shpjegonte Islamit si lindjes si materie të papërfunduar, e cila do të mund të plotësohej vetëm me ndikimin e Perëndimit.

Në planin politik, me qëllim që praktikisht t'i kundërvihet orientalizmit dhe kolonializmit, Afgani kishte shpallur ligën e përgjithshme islame, të cilin e kishte quajtur "El-xhamiatu El-islamijeh" (الجامعة الإسلامية). Me themelimin e një lige të tillë islame, Afgani mendonte organizimin e gjithëmbarshtëm politik të Islamit dhe muslimanëve.

Afgani u lutej bashkëkohësve të vet që të bashkoheshin dhe të ruanin unitetin.

"A thua vallë muslimanët nuk mund të bashkoheshin dhe të bëheshin lëvizës e të vlefshëm, ashtu sikur u bashkuan edhe popujt e tjerë, në mënyrë që të bashkuan si një mur i fortifikuar, t'u kundërviheshin vërshimeve që derdheshin mbi ta nga të gjitha anët.

Me këtë qëndrim timin, unë nuk kërkoj që ai që merr vendime (për muslimanët) në të gjitha çështjet, të jetë një njeri, ngase një gjë e tillë do të ishte vështirë të arrihej. Mirëpo, ajo për se unë shpresoj se mund të bëhet, është se Kur`ani mund të jetë udhëheqës i të gjithë muslimanëve, ndërsa feja të jetë shkak i bashkimit të tyre.

Muhamed Abdu:

Muhamed Abdu ishte nxënës dhe për shumë vite bashkëpunëtor i Xhemaludin Afganit. Ata kishin bashkëpunuar shumë në nxjerrjen e revistës së tyre të njohur "Lidhja e pashkëputur" (العروة الوثقى). Ajo që Abdu e kishte marrë nga Afgani, ishte komentimi dinamik i burimeve islame. Nuk ka dyshim se puna e Muhamed Abdusë në komentimin e Kur`anit "El-menar - المنار", ishte rezultat dhe fryt i ndikimit të Afganit në Muhamed Abdunë. Muhamed Abdu, përmes komentimeve të ajeteve kuranore në kontekst me problemet aktuale shoqërore e kulturore, synonte ndryshimin e gjendjes status quo në Botën Islame, dhe vlen të theksohet se në fakt Abdu kishte ndikuar në masë të madhe tek

⁴ Imitim i verbër.

⁵ Mendimin e lirë, arsyes, logjikën.

⁶ Shih: Edward Said, Orientalism, New York, Vintage Books, 1978

shumë komentatorë ideologjikë të Kur'anit në shekullin XX, siç ishin Sejid Kutubi (1906-1966), Hasan el-Benna (1892–1949).

Fjalja kryesore që do të mund të shkëputej nga parathënia e Muhamed Abdusë në Tefsirin e tij El-menar, është: "Mund të themi se xhahiljeti-injoranca në kohën e sotme dhe numri i njerëzve të orientuar jo drejt, është më i madh sesa në kohën e Pejgamberit a.s."⁷

Ky konstatim i Muhamed Abdusë shihet se rezultohet edhe në veprat e Sejid Kutub, pastaj vëllait të tij Muhamed Kutubit dhe në lëvizjen e vëllezërve muslimanë "Ihvanul Muslimiin".

Përmes veprës së tij të njohur "Xhahilijetul karn el ishriien – . جاهلية القرن العشرين (Injoranca e shekullit XX)" dhe shumë titujve e nëntitujve të tjerë, mësojmë për ndikimin e madh të Muhamed Abdusë në lëvizjen e ashtuquajtur djathtiste, radikale dhe fundamentaliste të shekullit XX në Botën Arabe dhe islame.

Ndoshta do të parashtrohej pyetja: Si ka qenë e mundur që Muhamed Abdu të kishte një ndikim aq të madh tek pjesa dërmuese e reformatorëve dhe rilindasve komentatorë të Kur'anit në shekullin XX?

Përgjigjja qëndron në sintagmen e quajtur "Mexheltul Menar – مجلة المنار. Muhamed Abdu gjatë periudhës 1898-1935 në revistën e lartpërmendur ishte një nga figurat kryesore ose thënë ndryshe, kryeredaktori i parë përgjegjës dhe strategu i dytë i saj.

Xhabir Hamiti

THE INTERPRETATION OF THE KORAN AND THE IDEOLOGIES OF THE XX-CENTURY

(Summary)

The period between the 13 and 14 century (according to the Islamic calendar) or the XIX and XX century (according to the Gregorian calendar) brought to great changes in the interpretation of the Koran as well as in Islamic sciences. These changes came as a consequence of the political, economic and military problems that had gripped the Arab (Islamic) world as a result of western colonization.

Even before this period, Islam was confronted with different schools of thought of the western world (Greek, Roman and Hellenistic) as well as attacks and invasions under the veil of the crusades. Yet, none of these persisted.

جابر حامدي

تفسير القرآن الكريم و ايدولوجيات القرن العشرين

(خلاصة البحث)

الفترة ما بين القرن الثالث عشر و الرابع عشر الهجري او القرن التاسع عشر و العشرين الميلادي أدت إلى تغييرات كبيرة فيما يتعلق بتفسير القرآن و العلوم الاسلامية الاخرى، هذه التغييرات كانت نتيجة لمشاكل كثيرة و مختلفة ذات مغزى سياسى و اقتصادى و عسكرى التي قد فرضت على العالم الاسلامي نتيجة للاستعمار الغربى الذي سمى بعصر الاستعمار لقد واجه العالم الاسلامي

⁷ Tefsirl Menar – مقدمة التفسير – nga Muhamed Abdu, Kajro, 1346 H. f. 27.

حتى قبل القرن التاسع عشر و العشرين موجات من الجيوش الغربية و كذلك تيارات فلسفية متعددة من الغرب مثل الفلسفة اليونانية و اللاتينية و هجومات عسكرية شرسة تحت راية الحروب الصليبية. الا أن هذه التيارات كانت تعتبر مؤقتة جاءت من الغرب و دخلت دار الاسلام.

STUDIME

Resul Rexhepi

PRANIA E TEMAVE TË JURISPRUDENCËS ISLAME (FIKHUT) NË REVISTËN “EDUKATA ISLAME”

“Kujt ia do të mirën Allahu, ia mundëson studimin e thellë të fesë (normave të Sheriatit)” Hadith

Fillimi i gjysmës së dytë të shekullit të kaluar (shek. XX), për sa i takon fjalës së shkruar nga provenienca islame, për shqiptarët ishte mjaft i disfavorshëm¹. Themi kështu, sepse tradita e krijuar me shumë mund në Shqipëri, përmes botimit të revistave “*Kultura Islame*”, “*Zani i Nalt*” e të tjera të ngjashme, pas viteve pesëdhjetë pësoi një ndërprerje, që për pasojë krijoi një boshllëk të madh ndër besimtarët shqiptarë të besimit islam.

Prandaj, duke vlerësuar realisht nevojën e myslimanëve dhe duke pasur parasysh rëndësinë që ka fjala e shkruar, sidomos për ngritjen e vetëdijes, të kulturës dhe të arsimimit të tyre islam, Ylemaja e Kosovës, morën vendim për botimin e një reviste të karakterit fetaro-islam. Fillimisht, për shkak të rrethanave që mbretëronin asokohe dhe gjendjes okupuese në të cilën ndodhej Kosova, më 1962 do të botohej

numri i parë i revistës islame me emërtimin “*Buletin*”. Ndonëse larg standardeve të kohës dhe ndonëse punimet në të obligohej të botoheshin fillimisht në gjuhën serbokroate e më vonë në dy gjuhë - shqip dhe serbisht, kjo megjithatë do të jetë edhe revista e parë islame e botuar në Kosovë.

Pas disa ndryshimeve pozitive në të mirë të shqiptarëve të Kosovës, që u bënë në fillim të viteve 70, Shoqata e Ylemave mori vendimin – për të botuar një revistë më të avancuar dhe më bashkëkohore se “*Buletini*” i deriatëhershëm. Kështu, këshilli ekzekutiv i shoqatës “*Ilmije*” më 1971 nxori numrin e parë të revistës fetare tremujore “*Edukata Islame*”.

Në faqen e fundit të numrit të parë të revistës, ndër të tjera, shkruan: “...Megjithëse gjer më tani në gjuhën shqipe është botuar me makinë shtypëse revista me emrin “*Buletin*” por se duke marrë parasysh thjeshtësinë e saj të tepërt, e cila nuk u përgjigjet kushteve dhe kërkesave të jetës bashkëkohore, Këshilli ekzekutiv i shoqatës Ilmije në mbledhjen e vet të datës 2.02.1971, vendosi që këtë revistë ta pagëzojë më emrin “*Edukata Islame*” dhe ta botojë në shtyp, duke ia ndrruar formën dhe përmbajtjen e mëparshme”².

“*Edukata Islame*” - si e para revistë serioze islame e botuar në gjuhën shqipe pas Luftës së Dytë Botërore në Kosovë dhe më gjerë, e cila shpërndahej gjithandej në trojet shqiptare të ish-Jugosllavisë, për shqiptarët e besimit islam ishte një sihariq i madh, një eveniment kulturor, sepse ishte i vetmi burim i shkruar në gjuhën shqipe, ku ata mund ta mësonin fenë e tyre. Kurse, në anën tjetër, një hap i tillë, shënoi vënien e një gurthemeli të rëndësishëm për periodikun islam në veçanti, dhe për publicistikën islame në Kosovë, në përgjithësi³.

Shkrimet e botuara në këtë revistë ishin nga më të ndryshmet: përfshinin shumë fusha dhe disiplina; shpeshherë përmbanin edhe lajme dhe informacione nga vendi dhe nga Bota Islame.

Kontributet që janë botuar në këtë revistë, kryesisht janë nga fusha e Kur'anit, tefsirit, hadithit, fikhut, historisë islame, moralit, filozofisë, tesavvufit, pedagogjisë, psikologjisë, letërsisë dhe gjuhës arabe, tra-

¹ Të rikujtojmë se në Shqipëri më 1967, praktikimi i fesë u ndalua me ligj, kurse në Kosovë dhe viset e tjera shqiptare të ish-Jugosllavisë, për shkak të dominimit të ideologjisë komuniste-ateiste, si dhe për shkak të pozitës së vështirë politiko-ekonomike, pozita e myslimanëve ishte e disfavorshme në shkallë tepër të lartë.

² “*Edukata Islame*”, nr. 1, Shtypur në Mitrovicë, 1971, fq. 56, dhe “*Edukata Islame*”, nr. 67, Prishtinë, 2002, fq. 15.

³ “*Edukata Islame*”, nr. 67, Prishtinë, 2002, fq. 15.

shëgimisë kulturore shpirtërore dhe materiale shqiptaro-islame; aty - këtu ndonjë poezi, intervista me personalitete të ndryshme, e herë-herë janë dhënë edhe lajme, kronika dhe informacione të shkurtra.

Në këtë kontribut tonin, kësaj radhe jemi ndalur kryesisht tek temat në lëmin e jurisprudence islame-fikhut, të botuara në revistën "Edukata Islame".

Ndonëse jurisprudenca islame ka një rëndësi të veçantë në kuptim të aplikimit të Sheriatit në jetën e përditshme të myslimanëve dhe, ndonëse besimtarët tanë vazhdimisht kanë qenë kureshtarë për të njohur burimisht normat dhe dispozitat e Sheriatit, sidomos ato në fushën e *ibadatit* dhe *muamelatit*, fatkeqësisht, për shumicën e tyre, për shkak dhe rrethana tashmë të njohura, kanë qenë të detyruar të njihen në gjuhë të tjera e jo edhe në gjuhën shqipe.

Prandaj, botimi i "Edukatës Islame" ishte një rast i mirë dhe i pazëvendësueshëm për mësimin e fesë islame në gjuhën shqipe nga autorë shqiptarë dhe të tjerë. Për më tepër, kur të kihet parasysh fakti se librat dhe revistat e botuara në Shqipëri gjatë gjysmës së parë të shek. XX, ishin të pakta në Kosovë, madje edhe ato që ishin, për shkak të politikës antishqiptare dhe antifetare-islame, paraqitnin rrezik për pronarët, prandaj ruheshin me fshehtësi të madhe.

Në këtë revistë fetare tremujore (më vonë: fetare, shkencore e kulturore) fushës së jurisprudence islame i është dhënë një vend mesatar dhe jo aq i mjaftueshëm në krahasim me nevojën që paraqiste dhe paraqet kjo fushë. Kjo ndoshta, kujtojmë, për shkak të kompleksitetit dhe gjerësisë që përmbledh kjo shkencë, nga njëra anë, dhe për arsye të mungesës së penave kompetente dhe për të mos u ngelur barra vetëm një apo dy personave.

Edhe ato kontribute që janë botuar, i takojnë kryesisht fushës së ibadatit dhe më pak asaj të muamelatit, ndërsa munakehatit dhe ukubatit, me ndonjë përjashtim të vogël, të thuash, fare nuk u është qasur.

Nga shtatëdhjetë numra, sa janë botuar deri më sot, afër 600 faqe kanë të bëjnë me jurisprudence islame; prej tyre mbi 209 faqe janë përkthime, kryesisht nga gjuha boshnjake dhe tek-tuk nga gjuha arabe.

Janë gjithsej 20 autorë që janë paraqitur me kontribute të tyre në jurisprudence islame. Me më shumë se pesë kontribute janë paraqi-

tur: H. Sherif Ahmeti, Hysein Xhozo, Resul Rexhepi, Nexhat Ibrahim, Sinanudin Sokolloviqi, Hajrullah Hoxha, Bajrush Ahmeti e ndonjë tjetër.

Në këtë fushë fetaro-shkencore në "Edukata Islame" janë mbi 60 kontribute të botuara duke filluar me temën e hafiz Behxhet Dovalanit "*Të falunit e namazit*"⁴

Kështu për namazin janë botuar gjithsej 5 kontribute, për agjërimin dhe muajin e Ramazanit 14, për zeqatin dhe sadakatul-fitrin 3, për haxhin, umren dhe Qabenë 5, në rubrikën "Pyetje e përgjigje" 5, për shkollat juridike islame 5 (njëri prej tyre në 5 vazhdime), për ibadetet e tjera 3 dhe vetëm një kontribut ka të bëjë me martesën sipas dispozitave të së Drejtës islame.

Janë edhe 12 kontribute të tjera të cilat kanë rëndësinë e tyre, por që nuk hyjnë në kapitujt e sipërpërmendur, si: "Vakëfi – institucion shumë i rëndësishëm islam"⁵, "Ushqimi", "Gjuetia", "Ngushëllimi", "Dënimet në islam", etj. Ndër kontributet më serioze, me aparaturë shkencore, duhet veçuar, natyrisht pa nënvlerësuar të tjerët, punimi i Prof. dr. Ejup Sahitit me titullin: "*Disa njohuri themelore për të drejtën e Sheriatit*"⁶, në të cilin autori në mënyrë sublime bënë fjalë për burimet e së drejtës së Sheriatit; për shkollat juridike - medhhebet; për gjyqësinë; për dëshmitarin dhe dëshminë e tij në të drejtën e Sheriatit dhe pasojat për dëshmi të rrejshme etj. Ajo që këtij punimi ia shton vlerën edhe më shumë, është fakti se autori, duke qenë një njohës i mirë i jurisprudence dhe me baza solide të asajë islame, me shumë kompetencë ka ditur të përdorë terminologjinë e Sheriatit, të cilën e sjell të shqipëruar, duke e bërë mjaft të kapshme, të kuptueshme dhe të afërt për lexuesin. Ai, ndoshta për herë të parë në mënyrë shumë të saktë dhe kuptimplotë, i përkthen në gjuhën shqipe disa nga termat islamë, siç janë: hakkull-llah – e drejta hyjnore përkatësisht cenimi i së drejtës hyjnore, hakku-l-abd (hukuku-l-ibad) – e drejta private e individit (të drejtat personale), përkatësisht cenim i së drejtës së personit (individit); tezkije – dëlirje, e të ngjashme.⁷ Gjithashtu, meriton

⁴ Te "Edukata Islame" nr. 2, 1971, Prishtinë, fq. 28

⁵ Te "Edukata Islame", nr. 57, 1995, Prishtinë, fq. 45

⁶ "Edukata Islame", nr. 63-64, Prishtinë, 1998, fq.31 - 61

⁷ Ibid. fq. 54

veçuar edhe punimi në disa vazhdime i Nexhat Ibrahimit me titull *"Shkolla juridike hanefite"*⁸

Bie në sy fakti se kontributet në fushë të jurisprudencës islame, të shpërndara në shtatëdhjetë numrat e "Edukatës Islame", u janë dedikuar lexuesve sipas aktualitetit dhe kohës së tyre. Për shembull, kur ndonjë numër i revistës është nxjerrë në prag të muajit të Ramazanit, disa punime, me tërë ngjashmëritë e tyre, i janë kushtuar agjërimit, rëndësisë së muajit të Ramazanit, sadakatul-fitrit, ndonjë hytbeje tematike për agjërimin a ramazanin etj. Kur nxirrej në prag të haxhit, disa tema i kushtoheshin këtij adhurimi-ibadeti, e kështu me radhë.

Nganjëherë, kur në ndonjë mjedis tonin aktualizohej a paraqitej ndonjë dukuri e caktuar, një përgjigje adekuate dhe të argumentuar do ta gjejmë pikërisht në "Edukatën Islame". Ja një shembull: në shkrimin: "Telkini"⁹, autori i të cilit është H. Sherif Ahmeti, shkruan: *"Edhe më parë, e edhe tash ka pasur dhe ka individ të cilët menduan se nuk duhet thënë tallkinin të vdekurve, se nuk ka kurrfarë baze në parimet e fesë etj."* Kryeredaktori shumëvjeçar i "Edukatës Islame" dhe autor i punimit në fjalë, kësaj teme i qaset duke u nisur nga fakti se ajo që bërë tepër aktuale, për të dhe rreth saj bisedohej në ndenje e tubime të ndryshme. Duke elaboruar këtë temë, h. Sherif Ahmeti, ndër të tjera, do të shkruajë: *"...Si do që të jetë, për thënien e tallkinin nuk ka ndonjë pengesë, e aq më tepër kur dihet se leximi i Kuranit gjatë varrimit është edhe i porositur...."* për të përfunduar: *"Me këtë punim nuk pata për qëllim të vërtetojë nevojën e thënies së tallkinin ose refuzimin e tij, por derisa thënia e tallkinin është bërë traditë e muslimanëve të vendit tonë dhe nuk është ndonjë punë që konfrontohet me rregullat e sheriatit, nuk është mirë që çështja të dramatizohet, të përpiqet dikush ta afirmojë vetën duke hedhë poshtë traditën e ulemave të mëparshëm, kinse ata nuk i kanë ditur këto fakte që ne i dimë. Duhet lënë njerëzit të lirë, nëse duan le të vazhdojnë traditën e të parëve. Nuk është ndonjë mëkat nëse tallkini nuk bëhet fare, sikur që nuk është mëkat nëse ai iu thuhet të vdekurve e edhe në gjuhën që e kupton masa e tubuar ..."*¹⁰

⁸ Te "Edukata Islame" nr. 43, Prishtinë, fq. 63

⁹ H. Sherif Ahmeti, "Edukata Islame" nr.40, 1984, fq.75

¹⁰ Ibid . fq. 78.

Shembuj të tjerë që vërtetojnë konstatimin e sipërthënë, janë edhe shkrimet: "Ngushllimi", "Përcaktimi i sasisë së sadakatu-l-fitrit", rubrika "Pyetje e përgjigje" e të ngjashme¹¹.

Për sa i takon përcjelljes së temave në fushë të jurisprudencës islame, të botuara në "Edukata Islame" me referime shkencore, mund të thuhet se ato kanë shkuar krahas me ngritjen dhe përparimin e vetë revistës. Numrat e parë janë përgatitur më thjesht, prandaj dhe janë më pak të pasur me referime shkencore.

Ndonëse revista "Edukata Islame, ishte, deri vonë, e vetmja revistë fetare islame në gjuhën shqipe në Kosovë,¹² megjithatë, habit fakti pse intelektualët e kohës dhe punonjësit shkencorë jashtë Bashkësisë Islame nuk e panë të udhës që me kontributet e tyre ta pasuronin këtë revistë, siç kishte ndodhur me 15 numrat e fundit të saj, natyrisht me shumë pak përjashtime.

Të theksojmë edhe se, ndonëse në faqet e "Edukatës Islame" janë botuar kontribute (nganjëherë me shumë ngjashmëri dhe përsëritje) nga disa disiplina të fikhut, sikurse janë namazi, agjërimi-ramazani, haxhi dhe zeqati, ka nga disiplinat e tjera, po aq të rëndësishme, për të cilat është botuar vetëm nga një punim, ose edhe më keq, ka që nuk janë prekur fare. Për shembull, për të drejtën penale është shkruar vetëm një herë (dhe kjo një përkthim nga gjuha arabe)¹³, sikundër edhe për martesën sipas Sheriatit, por pa u përfshirë, madje as për së afërmi, temat e tjera të kësaj fushe. Pastaj, e drejta familjare ose e drejta vakëfnore (me vetëm një kontribut, që është shumë pak), kurse për fushat e tjera të fikhut, deri më tani, nuk është shkruar fare. Nuk ka madje as një të vetmin punim nga e drejta trashëgimore, nga e drejta testamentale, nga e drejta ndërkombëtare, apo nga e drejta civile, e shumë disiplina të tjera nga jurisprudenca islame.

¹¹ "Edukata Islame" nr. 33 - 34, nr. 18.

¹² Të përkujtojmë se "Dituria Islame" ka filluar të botohet në qershor 1986.

¹³ "Edukata Islame", nr. 65, Prishtinë, 2001, fq.37.

Përfundim

Revista “Edukata Islame”, me seriozitetin dhe transparencën e saj, ka luajtur një rol tejet të rëndësishëm në ngritjen e vetëdijes, kulturës dhe arsimimit islam jo vetëm të lexuesve të saj, por edhe më gjerë. Duke qenë një tribunë e hapur, duhet të jetë krenare që ia ka dalë që mendimin e saj islam dhe shkencor ta plasojë edhe më larg përmes fjalës së shkruar. Duke qenë se ajo ka synuar mbjelljen e dashurisë ndaj Allahut, Islamit, shkencës dhe atdheut, ia ka dalë që të bëhet e admiruar nga dashamirët e fjalës së shkruar. Ajo duhet të vazhdojë të shprehë shpirtin e Islamit burimor, të angazhohet në mbulimin e të gjitha fushave dhe disiplinave fetare e shkencore, në veçanti të atyre që gjer më tani kanë qenë më pak të prezantuara. Këtë do ta arrijë me ndihmën e Allahut dhe me gadishmërinë e redaksisë dhe bashkëpunëtorëve të saj.

Resul Rexhepi

THE PRESENCE OF TOPICS DEALING WITH ISLAMIC JURISPRUDENCE (FIKH) IN THE “EDUKATA ISLAME” MAGAZINE

The beginning of the second half of the XX century was not so favorable for the Albanians (as far as writings of Islamic provenance are concerned). The tradition which was established with great difficulties in Albania, through the publication of the “Kultura Islame” and “Zani i Nalt” magazines, was interrupted after the fifties. As a consequence, this resulted in the creation of a great vacuum among the Albanian followers of Islam.

رسول رجبي

حضور موضوعات الفقه الاسلامي في مجلة "التربية الاسلامية" (خلاصة البحث)

ان بداية النصف الثاني للقرن العشرين فيما يتعلق بكتابة المواضيع الاسلامية بالنسبة للالباينيين كانت نادرة جد. أقول هذا لان كتابة المواضيع الاسلامية كانت أكثر انتشارا في البانيا عن طريق المجلات: "الثقافة الاسلامية" و "الصدى العالى" وكذلك بقية المجلات المشابهة لها و التي توقفت عن الصدور في العقد الخامس من القرن الماضى، الامر الذي ترك فراغا كبيرا لدى المسلمين الالبان.

NGA TRADITA

Nehat Krasniqi

GJURMË TË ZANAFILLËS SË LETËRSISË SHQIPE ALAMIADO

(Përmbajtja e shkurtër: Punimi fillon me historikun e paraqitjes së dukurisë letrare alamiado, tregon shkallën e shtrirjes së saj te popujt, respektivisht letërsitë evropiane dhe, duke i krahasuar ato, synon të veçojë kongruentën e letërsisë shqipe alamiado. Është synuar pastaj që letërsia shqipe alamiado të sistemohet brenda një skeme të veçantë, të cilën e kemi quajtur “Letërsia shqiptare me frymë orientale islame”. Ndërkaq, thelbin e këtij studimi e përbëjnë fakte të reja lidhur me zanafillën e letërsisë shqipe alamiado dhe nismëtarët e saj.)

Shtrirja dhe përdorimi i alfabetit arab përtej letrave arabe, solli një dukuri letrare e cila, në mendimin dhe komunikimin shkencor ndërkom-bëtar, njihet me termin, tanimë përgjithësisht të pranuar, **alhamia-do**. Termi **alhamiado** është trajtë e bastardhuar spanjolle e mbiemrit arab të gjinisë femërore **al-axhamijja**, që do të thotë joarabe, e huaj; persiane. Myslimanët e Andaluzisë¹, me termin al-axhamija, fillimisht i quanin gjuhët romane të fqinjëve të tyre në veri të gadishullit Pirinej. Në fazën e fundit të mesjetës, dubleti spanjoll i këtij termi **aljamia**

filloi të përdoret me domethënie që ka sot, duke nënkuptuar gjuhët respektivisht dialektet romane që fliteshin në qytetet e Andaluzisë, si gjuha portugeze, galiciane, kastiliane, aragonase e katalonase, të shkruara me alfabetin arab. Ndërsa letërsia e ruajtur me këtë alfabet në gjuhët - dialektet e përmendura, është quajtur **aljamiado** respektivisht “**textos aljamiados**”². Vepra më përfaqësuese e letërsisë alamiado, që është krijuar në Andaluzi, është Poema ose Historia e Jusufit (Al-hadits de Jusuf). Është vepër me motive nga surja XII e Kur’anit dhe është shkruar në shek. XIV nga një autor anonim³.

Me depërtimin e osmanëve në Evropën Juglindore, krahas përhapjes së fesë dhe kulturës islame te disa popuj evropianë, filloi të përhapet edhe alfabeti arab, si mjet bartës i kësaj kulture. Kështu, alfabetin arab, qoftë nga vetë arabët apo qoftë përmes turqve osmanë, e patën pranuar disa gjuhë evropiane si: **spanjishtja, frëngjishtja, greqishtja, polonishtja, bjellorusishtja, holandishtja, gjermanishtja, hungarishtja, latinishtja, kroatishtja, boshnjakishtja dhe shqipja**⁴. Një studim krahasimtar i letërsive alamiado, në gjuhët e sipërpërmendura evropiane, do të zbulonte shumë pika kongruente të letërsisë shqipe, vetëm me letërsinë boshnjake alamiado, në aspektet më të rëndësishme të tyre, siç janë: shkalla e shtrirjes, respektivisht komunikimi me lexues, në pothuaj mbarë hapësirën etnike, laryshia e formave dhe gjinive letrare, si dhe arrija e tyre deri në ditët tona me sasi tejet të reduktuara.

Letërsia shqipe alamiado është një nga tri rrjedhat e një tërësie, që do ta quanim **Letërsia shqiptare me frymë orientale islame**. Rrjedhë e parë e saj është **letërsia popullore** me të gjitha llojet dhe format e saj, epikën, lirikën dhe tregimin, ku fryma orientale manifestohet përmes motiveve, personazheve, figurave mitologjike, huazimeve gjuhësore dhe, madje, përmes huazimeve materiale. Me bëmat e personazheve si Gjergjelez Alia, Muja, Halili, Arnaut Osmani, Musa Arnauti e të tjerë, janë frymëzuar e trimëruar breza e breza. Kjo letërsi

2. Aljamia ve Aljamiado.- Islam Ansiklopedisi. 1 cilt, Istanbul: Milli egitim basimevi, 1950, f. 359.

3. Ibidem.

4. Hukovic Muhamed: Alhamijado knjizevnost i njeni stvaraoi, Sarajevo: “Svijetlost”, 1986, f. 12.

1. Arabët Spanjën e quajjnë Andalus.

është një reflektim i përjetimeve dhe impulsimeve shpirtërore të popullit tonë gjatë periudhës pesëshekullore të sundimit osman dhe ka luajtur rol të rëndësishëm në evoluimin dhe formësimin e tipareve të caktuara psikologjike dhe kulturore shqiptare.⁵ Rrjedhë e **dytë** e saj është **letërsia shqiptare në gjuhët orientale**, e lëvruar nga shqiptarë të shkolluar nëpër qendrat më të rëndësishme kulturo-arsimore të Perandorisë Osmane, të cilët kanë lexuar vepra të ndryshme letrare të autorëve persianë, arabë dhe turq. Vetë ata pastaj kanë krijuar vepra letrare në të tri gjuhët orientale–islame. Antologjitë, biobibliografitë, enciklopeditë, katalogët e botuar të dorëshkrimeve orientale dhe buriimet e tjera, ofrojnë të dhëna për afro 400 shkrimtarë shqiptarë, që kanë lënë qindra vepra në këto gjuhë. Ndër ta dallohen: Isa “Mesihi” Prishtina (1470-1512), Behari Prishtina (vd.1531), vëllezërit Azmi, Levhi dhe Nuhi nga Prishtina (shek. XVI), vëllezërit Nehari (vd.1522), Suzi (vd.1524) dhe Sa’ji (vd.1538) nga Prizreni, Haki Muhamed Prizreni (shek.XVI), Mu’min Prizreni (shek.XVI), Nihadi Çelebi Prizreni ((shek. XVI), Ummi Sinan Prizreni (vd.1551), Shem’i Mustafa Prizreni (vd. 1596), Texhel-li Abdylkadër Prizreni (vd.1688), Ahmet pashë Dukagjini (vd.1514), Jahja bej Dukagjini (vd. 1582), Ahmet bej Dukagjini (vd. 1557), Mustafa Sani bej Dukagjini (fundit i shek XVI), Osman bej Dukagjini (vd.1603), Fasih Ahmed Dede Dukagjini (vd. 1699), Mehmed efendi Peja (vd. 1601), Tului Ibrahim Tetova (1520-1572), Muidi Tetova (vd. 1585), Suxhudi Tetova (shek. XVI), Sersem Ali Dede Tetova (shek. XVI), Fakiri Tetova (shek. XVI), Muhamed Kashifi Tetova (shek.XVIII), Ata Shkupi (shek. XVI), Is’hak Çelebi Shkupi (vd. 1536), Haki Jusuf Shkupi (Shek. XVI), Rijazi Ahmed Shkupi (vd. 1546), Valihi Ahmed Shkupi (vd. 1599), Pir Muhamed Shkupi (vd. 1620), Vahdeti Osman efendi Shkupi (vd. 1722), Haveri Ali Manastiri (vd. 1565), Vezni Abdylkerim Manastiri (vd. 1578), Xhelal Hysejn çelebi Manastiri (shek.XVI),

5. Për ndikimet orientale në letërsinë tonë popullore përgjithësisht nuk është bërë ndonjë studim ndër ne, ndërkaq për ndikimet në përbërës të veçantë të saj kanë dhënë kontribut këta studiues: Hasan Kaleshi, Ndikimet orientale në tregimet popullore shqiptare. Në: Buletin i Muzeut të Kosovës, XI, Prishtinë 1972, f. 9-49; Enver Mehmeti, Transformimet e modeleve të epikës legjendare në rrethanat e pëhapjes së islamit ndër shqiptarët. Në: Feja, kultura dhe tradita islame ndër shqiptarët: Simpozium ndërkombëtar mbajtur në Prishtinë më 15-17 tetor 1992, Prishtinë 1995, f. 237-241.

Muhamed Ahmed Manastiri (vd. 1642), Kadi Sinan Manastiri (shek. XVI), Sinan Çelebi Ohri (vd. 1553), Omer Fani Dibra (vd. 1622), Vexhdi Dede Dibra (vd. 1669), La’li Berati (shek XVI), Ibrahim Behxheti Berati (vd. 1682), Sabiri Kruja (vd. 1607), Lutfi pashë Shkodra (1488-1563), Murteza Raxhi Shkodra (vd. 1717), Axhizi Sylejman ef. Shkodra (vd. 1747) Molla Hysejn Shkodra (vd. 1737), Nihani Arnauti (vd. 1519), Hakani Mehmet bej Vlora (vd. 1607), Ahmed Çausht Vlora (veproi më 1604), Fevri ef. Durrësi (vd. 1570), Dervish Osman Elbasani (vd. 1640), Emin Delvina (shek XVII), Hasan Zulali Delvina (shek XVIII) Halimi Sylejman pashë Tirana (vd. 1614) e të tjerë. Në vepra të tyre hasim edhe elemente që lidhen me vendlindjen, etninë dhe me traditën shqiptare. Informacione me vlerë, për letërsinë shqiptare në gjuhët orientale, ka dhënë Hasan Kaleshi⁶. Por puna kërkimore shkencore, në këtë temë, ende është larg rezultateve të kënaqshme.

Krahas letërsisë shqiptare në gjuhët orientale, nga mesi i shekullit XVII, në kushte ekonomike shoqërore, politike e kulturore më të favorshme, lindi rrjedha e tretë e letërsisë shqiptare me frymë orientale islame, respektivisht **letërsia shqipe alhamiada**, e cila, në letrat tona, është e njohur si letërsi e bejtexhinjve dhe si letërsi shqipe me alfabet arab. **Letërsia shqipe alhamiada** ka rëndësi të veçantë për kulturën shqiptare. Ajo lindi si manifestim i ndërgjegjësimit të intelektualëve shqiptarë myslimanë për identitetin e tyre etnik, gjuhësor dhe kulturor, por, njëkohësisht, edhe si synim për përparimin, thellimin dhe zgjerimin e këtij ndërgjegjësimi. Kërcimin kualitativ, kalimi nga të shkruarit në gjuhët orientale në të shkruar shqip, që bënë shkrimtarët shqiptarë në fillim të shekullit të tetëmbëdhjetë, Robert Elsie, njëri ndër historianët më të mirë joshqiptarë të letërsisë shqiptare, e sheh aq vendimtar dhe të rëndësishëm, sa ç’kish qenë kalimi nga latinishtja në shqipe për krijimin e letërsisë së vjetër shqiptare⁷. Fatkeqësisht, në historiografinë tonë letrare kjo letërsi “shpesh është marrë e është parë me paragjykim nga mungesa e njohjes së plotë, ose nga një komple-

6. Hasan Kaleshi, Roli i shqiptarëve në letërsinë orientale, Në: Seminari i Kulturës Shqiptare për të Huaj, nr. 2, Prishtinë 1976, f. 151-217

7. Robert Elsie, Histori e letërsisë shqiptare, Tiranë-Pejë: Dukagjini, 1997, f.71.

ks eurocentrik i shprehur a i nënkuptuar.”⁸ Si rrjedhojë, studiues të caktuar këtë letërsi e kanë parë me një sy shpërfillës dhe e kanë quajtur me emra me të cilët duan t’i japin kuptim pezhorativ. Lidhur me këtë, I. Zamputi shkruan: “Mund t’i quajmë bejte dhe bejtaxhinj, sipas shijeve tona, duke i vlerësuar ose duke i përçmuar artistikisht, por duhet t’ua njohim qëllimin dhe funksionin fisnik të afirmimit të vetëdijes mbarëshqiptare të komponentes më të madhe të kombit shqiptar.”⁹

Studiuesi i dalluar i letërsisë shqipe alhamiado, Osman Myderrizi, fillet e saj i ka parë në poezinë e **Muçi-zades: Imzot, mos më lërë pa kave**, shkruar në vitin 1725.¹⁰ Por studimet e deritashme në fushën e historisë së letërsisë dhe në fushën e historisë së kulturës, përgjithësisht, nuk kanë shënuar rezultate, madje as elementare në ndriçimin e kësaj figure të rëndësishme të kulturës shqiptare. Nuk dihet madje as kush fshihet pas mbiemrit Muçi-zade. Fjala Muçi-zade është kompozitë e përbërë nga hipokoristiku **Muçi** < **Mustafa**, dhe komponentja e dytë **zade**, që do të thotë **i biri**, nga e cila kuptojmë se fjala është për të birin e një Mustafai. Në anën tjetër, është e pabesueshme që një nismëtar i këtillë të ketë qenë person aq i papërfillshëm nga rrethi shoqëror, sa të mbetej kaq i panjohur. Është e pabesueshme, po ashtu, që një nismëtar i këtillë të mos ketë lënë gjurmë të tjera letrare, apo të natyrës intelektuale përgjithësisht. Ndërkaq, fakti se Muçi-zade njihej në klasën intelektuale-letrare shqiptare të kohës, jo me emrin e tij personal, por si i biri Muços, flet se babai i tij do të ketë qenë një personalitet më i njohur dhe më i rëndësishëm se i biri tek ajo klasë. Këto arsye na kanë nxitur të hulumtojmë koleksionet e ndryshme të dorëshkrimeve orientale, në vend dhe jashtë, që janë burimet më relevante për zgjidhjen e këtij problemi, sa të rëndësishëm, po aq edhe të vështirë. Hulumtimet tona, në këtë drejtim, kanë sjellë dëshmi të reja që hedhin dritë, sado pak, në zanafillën e letërsisë shqipe alhamiado. Një dëshmi me vlerë, lidhur me çështjen e zanafillës së kësaj letërsie,

8. Jorgo Bullo, Një aspekt i ndikimit të kulturës islame në letërsinë shqipe –poezia e bejtexhinjve, Në: Feja tradita dhe kultura islame ndër shqiptarët.- Simpozium ndërkombëtar i mbajtur më 15-17 tetor 1992. Prishtinë, 1995, f. 246.

9. Injac Zamputi, Fishta. Koha, njeriu, vepra, Tiranë, 1993, f. 161.

10. Osman Myderrizi, Letërsia shqipe me alfabetin arab, Në: Buletin për shkencat shoqërore, 2, Tiranë 1955, f.151

sjell dorëshkrimi i koleksionit “Ali Emiri Manzum” nr. 551, që ruhet në Bibliotekën Nacionale (Millet Kütüphanesi) të Stambollit. Në këtë dorëshkrim shumë të rëndësishëm, 136 fletësh (272 faqe), bashkë me vjersha shqipe autorësh të ndryshëm, si Nezim Berati, Elmaz Boriçi, Muçe Libohova, Ymer Begu, Tahir Nesibiu, Sheh Ymer Kardhiqi, Sa-idi, Turabi, Vejsaliu, Dervish Zylfikar Gjyrokastri e të tjerë, është edhe vjersha e **Muço Gegës**, alias Mustafa Gegës, **Fetfanë ma dha myftiu**, të cilën e konsiderojmë më të moçmen në letërsinë shqipe alhamiado, të zbuluar deri tani. Teksti i transkriptuar dhe i riprodhuar i kësaj vjershe është ky:

*Fetfanë¹¹ ma dha myftiu¹² // të ja dua bukurinë,
Po është jezid fat(z)iu // s’e mendon hazreti Alinë.*

*Hazreti Aliu është sulltan // ku e dinë jezidia?
Fetfaja ma bëri bejan¹³ // t’i duhetë bukuria.*

*Ajan-u bejan¹⁴ o Salih // ta bëra sirr-i rahmanë¹⁵,
Bëri himmet¹⁶ hazreti Ali // ti je sulltan (m)bi gilmanë¹⁷.*

*Hixhrani¹⁸ it Salih Lukman // si qiriu në pervane¹⁹,
Ti je sulltan për (m)bi sulltan // aman më bëre divane²⁰.*

*Kur të kam larg ti o xhanan // s’mëbetetë mend në krie,
Kam lidhurë din e iman // në tënd perçem²¹ fije – fije.*

Shoh një alim²² çun Salih xhan // m’sa vete ma shton sevdanë,

11. fetfa = zgjidhje ose udhëzim juridik islam për një çështje të hapur.

12. myfti= person kompetent për dhënjën e fetfave.

13. bejan= qartësim.

14. ajan bejan = shumë qartë.

15. sirri rahman= fshehtësia e Gjithmëshirshmit.

16. himmet = ndihmesë.

17. gilman= djemuri (djalëri).

18. hixhran = hidhërim ndarjeje.

19. pervane= flutur nate që sillet rrotull dritës.

20. divane= i marrë pas dikuj.

21. perçem= balluke.

22. alim= dijetar.

Ti m'je sure-i rahman // qe tek ku ta gjej mevlanë²³.

*Pusho tani ej Mustafa // se mer haber xuhelaja²⁴,
Kam hequrë shumë xhefa²⁵ // mundonenë fukaraja.*

(Faksimili nr. 1)

Në dorëshkrimin An I / 23 C, që ruhet në koleksionin e dorëshkrimeve orientale të Bibliotekës Kombëtare të Shqipërisë, i cili është

23. mevla= imzot.

24. Xuhela=injorantët.

25. xhefa= mundime.

shkruar në vitin 1130 H / 1717, shohim se pronar i tij ka qenë hafiz Hysejni, i biri Mustafa efendiut.²⁶ Te ky person ne identifikuam Mulla Hysejn Shkodrën, birin e Mustafa efendi Gegës. **Hysejn Shkodra** lindur rreth vitit 1660, vdekur në vitin 1150 hixhri, që është ekuivalent me vitin 1737 sipas erës sonë,²⁷ është poet që njihet me emrin **Mulla Hysejn Shkodra** dhe nuk duhet përzier me adashin e tij, shumë më të ri, po nga Shkodra - Mulla Hysejn Dobračin, poet oborrtar i bushatlinjve dhe autor i këngës për luftën e Kara Mahmud pashë Bushatit kundër Kurt pashës së Beratit më 1785.²⁸ Nga të dhënat me shumë vlerë, që ka publikuar biobibliografi turk Ali Emiri, mësojmë se Hysejn Shkodra, pas mbarimit të shkollimit, ka punuar mualim (arsimtar) në Shkodër. Falë dijes solide dhe elokuencës së rrallë që kishte, ka punuar njëkohësisht hatib (predikues) në xhaminë e Kara Hasanit (në ballë të skeles) po në Shkodër. Ka vdekur në Shkodër në vitin 1737 duke lënë pas vetes një bagazh të pasur krijues me shumë gazele dhe ilahi të bukura. Në Bibliotekën Kombëtare të Tiranës (në dorëshkrimin An III / 36 F, fl. 75) gjendet vjersha e tij me titull **Mekâmi-jë (vjershë melodike)**, kushtuar profetit Muhamed, të cilën e konsiderojmë ndër poezitë e para të Hysejn Shkodrës. Teksti i transkriptuar dhe i riprodhuar i saj është ky:

Ti m'je nûr ale'n-nûr²⁹ // Furkani³⁰ për ty u bë zuhûr³¹

Inxhil e Tevrat Zebûr // Flasinë bukurinë tënde.

Ajet ajet zbriti Kur'an // Merre vetë xëje (n')donë imán

Ebu-Bekër Ymer Osman // Flasinë bukurinë tënde.

Mbi të gjithë qe a'lá³² // Ti m'je sulltan mevlá³³

Edhe Fátime-i Zehrâ // Flasinë bukurinë tënde.

Edhe zoqtë që fluturojnë // Shog me shq po ligjerojnë

Kuvendë që kuvendojnë // Flasinë bukurinë tënde.

26. Catalogue of Islamic Manuscripts in the National Library of Albania, Tirana. London: Al-Furqan, 1418 / 1997, f. (254).

27. Ali Emiri, Işkodra vilayeti osmanlı şairleri, Istanbul, s.a. fl. 14.

28. Dh(imitër) S. Shuteriqi, Shkrimet Shqipe në vitet 1332-1850, Tiranë 1965, f. 97.

29. nûr ale'n-nûr= dritë mbi dritë.

30. sinonim i Kur'anit

31. (u bë) zuhûr= u paraqit.

32. a'lá= më i lartë

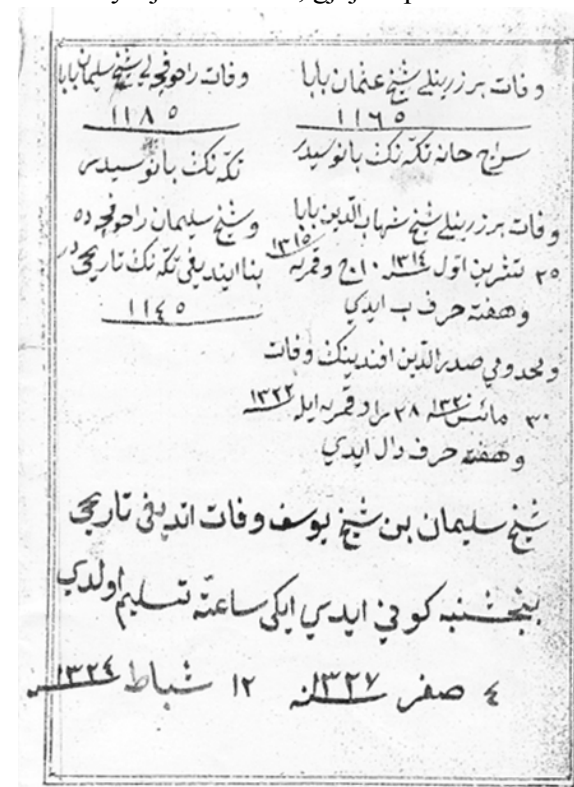
33. mevlá= imzot.

Do të bënem dervish me aba³⁴ // Je i vogël e të djek vapa
Edhe Sari Halil Baba // Flasinë bukurinë tënde.

(Faksimili nr. 2)

Të dyja këto vjersha janë të padatuara, prandaj përkufizimin kronologjik të tyre e kemi bërë në bazë të vitit të vdekjes së Mulla Hysejn Shkodrës. Këto dy vjersha nuk janë autografe, por kopje. Janë kopjuar nga kopjues toskë dhe ata i kanë ndryshuar në pikëpamje dialektore. Kopjimin e vjershës së Muço Gegës e ka bërë Dervish Zylfikar Gjirokastra, ndërsa vjershën e Hysejn Shkodrës duket ta ketë kopjuar Ibrahim “Nezim” Berati, meqë në këtë dorëshkrim, menjëherë pas vjershës së Hysejn Shkodrës, gjejmë poezi të Nezimit.

Nga strofa e fundit e vjershës së Hysejn Shkodrës, respektivisht nga vargjet: **Do të bënem dervish me aba / Je i vogël e të djek vapa**, del se ai këtë vjershë do ta ketë shkruar në moshë të re, në dekadën e tetë të shekullit XVII. Ndërkaq vjersha e Muço Gegës **Fetfanë ma dha myftiu** është shkruar nga mesi i shekullit XVII.

34. aba= gunë e leshtë.

Studiuesi tjetër i letërsisë shqipe alhamiado, Muhamed Pirraku, nismëtar të saj e konsideron Dervish Hasanin nga Krusha e Vogël me ilahinë **Ah, un i mjeri kesh tue fjet**.³⁵ Ilahija është e padatur, prandaj zbuluesi, për ta vendosur atë në kohë, në mungesë burimesh të shkruara, i është referuar traditës gojore. Në këtë mënyrë ai ka ardhur në përfundimin se ilahija i qenkësh kushtuar Shejh Sylejmanit, themelues i Teqesë së madhe të Halvetinjve në Rahovec. Pirraku, gjithnjë duke iu referuar traditës gojore, po ashtu ka ardhur në përfundimin se kjo teqe e halvetinjve do të jetë ndërtuar në vitet tetëdhjetë të shekullit XVII, dhe se, rrjedhimisht, ilahija qenkësh shkruar nga mesi i pjesës së dytë të shekullit XVII.³⁶ Mirëpo një dorëshkrim që kemi në dorë, i hedh poshtë këto përfundime.³⁷ Dorëshkrimi sjell informacione me interes shkencor, të cilat nuk janë hasur, deri më tash, në asnjë burim tjetër të shkruar. Nga ky dorëshkrim mësojmë se Teqeja e halvetinjve në Rahovec është ndërtuar në vitin 1145 H./ 1732. Po aty mësojmë se themeluesi i kësaj teqeje, Shejh Sylejman Baba Rahoveci, ka vdekur në vitin 1185 H./ 1771.³⁸ Rrjedhimisht, mund të konstatojmë se ilahia: **Ah, un i mjeri kesh tu fjet**, është shkruar brenda viteve 1732-1771. Po ashtu, nuk ka kurrfarë baze për ta emërtuar autor të kësaj ilahie Dervish Hasanin, sepse në bejtet e fundit të saj figuron emri i Shejh Sylejmanit, gjë që është në përputhje me praktikën e letërsisë turke të

35. Muhamet Pirraku, Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë, Në: Dituria 1-2, Prishtinë, 1978, f. 83-92.

36. Idem, f.90.

37. Dorëshkrimin e kemi gjetur në Rahovec. Është kopje e veprës “Gur-re-nâme” (Libri i dritësimit) të Shejh Bejazid Bistamiut (vd. 260 H./ 874). Vitin e kopjimit dhe kopjuesin nuk e ka. Në fund të tekstit, nga një dorë tjetër, është shkruar në gjuhën osmane: “Baba Tahiri i biri Shejh Jusufit ka vdekur më 10 të muajit Dhulhixhe, ditën e diel në orën një, viti hixhrinj 1333.” Është ekuivalent me 11 nëntor 1914. Ky Baba Tahiri, kujtojmë se do të jetë kopjuesi i këtij dorëshkrimi. Dorëshkrimi ka 20 fletë të formatit 13 x 18 cm. Të dhëna me vlerë për vitvdekjet e disa shehlerëve halvetinj të teqesë së Rahovecit dhe të asaj të Prizrenit, përfshirë këtu edhe të themeluesve të këtyre dy teqeve, gjëjmë në fletët 1a, 19a, 19b, 20a dhe 20b.

38. Shih faksimilin nr. 3 të fletës 19b të dorëshkrimit të përmendur, ku janë shënuar: viti i vdekjes së Shejh Osman Baba Prizrenit 1165 H/ 1171, i cili është ndërtuesi i Teqesë së Saraçhanes; viti i vdekjes së Shejh Sylejman Baba Rahovecit 1185 H/ 1771, i cili në vitin 1145 H. 1732 ka ndërtuar Teqen e Madhe në Rahovec, si dhe të dhëna të tjera me rëndësi për jetëshkrimet e disa shehlerëve halvetinj. Këto të dhëna nuk kanë qenë të njohura më parë për shkencën.

divanit dhe përgjithësisht të letërsisë orientale islame të asaj kohe, që në bejtet e fundit të shënohej emri ose emri letrar (mahllasi) i vetë autorit. Prandaj, kjo na jep dorë të konstatojmë se autori i ilahisë **Ah, un i mjeri kesh tu fjet** është Shejh Sylejman Baba Rahoveci. Meqë kjo ilahi është dëshmia më e vjetër e letërsisë shqipe alhamiado në Kosovë, po e riprodhojmë edhe këtu.

*Ah, un i mjeri kesh tu fjet
e m'dul gjumi per ahiret,
Me ni myrshid jom perpjek,
çka m'kallzojti ah medet.
Ai m'i çeli kater dyr,
njonda osht a(h) shariat,
Osht e dyta tarikat,
dera tret hakikat.
Edhe njonda osht marifet,
lumi aj qi e ka gjet.
Sheriatin e mora vesh,
me namaz e me abdes.
Tarikatin e kom gjet,
osht esrari Muhamed.
Ziqri yt e ah medet,
nat e dit s'po m'le me fjet.
Hakikat un jom vet,
un te un e kom gjet.
Shtat myhyr a(h) medet,
me ni emen kendohen krejt.
Marifet osht per mi dit,
kta dy emna per mi gjet.
Njonda osht ah hidajet,
osht e dyta dalalet.
Shejh Sylejman bon himet,
mos na le neve n'dalalet.
Ty te un un t'kom gjet,
mu pi meje ti m'ke hjek.³⁹*

39. Këtë ilahi i pari e ka botuar Muhamed Pirraku në revistën “Dituria” 1-2, Prishtinë 1978, f. 91-92. E ka ribotuar Hajdar Salihu në librin Poezia e bejtexhinjve, Prishtinë:

Konsiderojmë se çështja e zanafillës dhe përgjithësisht e historisë së letërsisë shqipe alhamiado, do të mbetet çështje e hapur, derisa të mos hulumtohen dhe studiohen të gjitha koleksionet e dorëshkrimeve orientale islame, jo vetëm në Shqipëri e në Kosovë, por edhe Jashtë, si në Turqi, Austri, Itali, Bosnjë, Kroaci, Francë e gjetiu.

Në fund të themi se letërsia shqipe alhamiado, bashkë me letërsinë shqiptare në gjuhët orientale dhe me letërsinë popullore me ndikime orientale, janë tri rrjedha të një tërësie e cila mund të quhet “**Letërsia shqiptare me frymë orientale islame**”.

Mbështetur në rezultatet më të reja të hulumtimeve tona, konstatojmë se letërsia shqipe alhamiado e ka zanafillën nga gjysma e dytë e shekullit XVII dhe nismëtar i saj ka qenë **Muço (Mustafa) Gega** me poezinë e tij **Fetfanë ma dha myftiu**. Ndërkaq, nismëtar i shkrimit shqip alhamiado në Kosovë ka qenë **Sheh Sylejman Baba Rahoveci** (vd. 1771), themelues i Teqesë së madhe të halvetinjve në Rahovec, në vitin 1732.

Nehat Krasniqi

THE ORIGINS OF ALHAMIADO IN ALBANIAN LITERATURE

The spread and the use of the Arab alphabet outside Arab literature, resulted in a literary phenomenon, which is known with the term alhamiado. The term alhamiado is the deformed Spanish version of the Arab surname al-axhamijja, which means non Arab, foreign; Persian. The Muslims in Andalusia used this term for the Roman languages of their neighbors in the north of the Pyrenean Peninsula. By the end of the middle ages, the Spanish version of this word (aljamia) gained the meaning it has today - implying the Roman languages, respectively the Roman dialects, which were spoken in the towns of Andalusia

and were written using the Arab alphabet (Portuguese, Galician, Castilian, Aragon and Catalanian). This literature was called aljamiado, respectively “textos aljamiados”. The best known work in aljamiado, which was created in Andalusia, was the Poem or the History of Jusuf (Alhadits de Jusuf). The main motifs are derived from Surah XII of the Koran. The poem was written in XIV century. Its author is not known.

نحات كراسنيشي

البحث عن آثار الادب الالباني الحاميايو

(خلاصة البحث)

انتشار و استخدام الكتابة العربية خارج نطاق العالم العربي أثر بظاهرة جديدة عرفت في الادب العالمي بالحاميايو. تعتبر كلمة الحاميايو تحريفا اسبانيا لصفة المؤنث لكلمة الأعجمية ومعناها غير عربي او اجنبي او فارسي. و كان المسلمون الاندلسيون في البداية يسمون بها اللغات الرومانية لجيرانهم في شمال شبه جزيرة بيريناي و في الجزء الاخير من القرون الوسطى تم اطلاق هذه الكلمة على اللهجات الرومانية التي كانت تستخدم بالمدن الاندلسية مثل اللغة البرتغالية و اللغة الغاليسية و الكاستالية و آراغونية و الكاتالونية لان كل هذه اللهجات و اللغات كانت تكتب بالحروف العربية و الادب الذي كتب بهذه الابجدية سمي بالحاميايو.

Hafizët nga Gjilani

Emri dhe mbiemri	viti lind.	vendi	viti i hifzit	te hafizi
hfz. Avni S. Aliu	1947	Tërnoc	1961	hfz. Rizai
hfz. Alush Xh. Kadriu	1937	Llovcë	1950	m. Bilalli
hfz. Ahmet F. Fetahi	1920	Pogragjë		
hfz. Bajram R. Qerimi	1933	Velekincë	1948	m. Ramadani
hfz. Fahredin T. Ajeti	1937	Llovcë	1950	m. Bilalli
hfz. Hysen A. Latifi	1929	Topanicë	1945	m. Ramadani
hfz. Idrizi		Dobërçan		
hfz. Ilaz Selmani		Gjilan		
hfz. Ismajli		Llashticë		
hfz. Jashar R. Poçinca	1933	Dobërçan	1944	m. Ramadani
hfz. Mustafë B. Sadriu	1938	Llovcë	1949	m. Bilalli
hfz. Mejdi H. Sadiku	1943	Bukovik	1960	hfz. Hyseni
hfz. Reshat Selmani		Gjilan		
hfz. Sabaudin N. Kazazi	1931	Dobërçan	1948	hfz. Velija
hfz. Sabedin Shefiku	1931	Dobërçan	1944	m. Ramadani
hfz. Sadri B. Rrahimi	1943	Malishevë	1960	m. Bilalli
hfz. Sali A. Avdiu	1942	Bukovik	1967	hfz. Hyseni
hfz. Shabi Aliu	1936	Llovcë	1949	m. Bilalli
hfz. Shaipi		Dobërçan		
hfz. Tasimi		Dobërçan		
hfz. Velija		Dobërçan		

Hafizët nga Dardana (Kamenica)

hfz. Abdurrahman L. Basha	1930	Hodonoc	1948	hfz. Isufi	
hfz. Hysen Shkodra		Desivojcë			1932
hfz. Idriz H. Dërmaku	1934	Shipashnicë	1946	hfz. Isufi	
hfz. Kadri Rr. Kadriu		Svircë			1936
hfz. Shaban F. Murati	1978	Lajqiç	2002	Kairo	
hfz. Shefki S. Kallaba	1889	Rogaçicë	1903	hfz. Isufi	1968
hfz. Mehme Kallaba					1890

Hafizët nga Presheva-Bujanovci

hfz. Abdurahim Zymberi	1953	Letovicë	1969	m. Xhemaili	
hfz. Abdulkadër Z. Abazi	1961	Hotël	1980	hfz. Refiku	
hfz. Advije Halili	1930	Tërnovc	1943	hfz. Isufi	
hfz. Adnan Ahmedi	1965	Preshevë	1985	hfz. Zihniu	
hfz. Adile Ahmedi		Preshevë			

NGA TRADITA

Dr. Feti Mehdiu & Xhemush Biçku

HAFIZËT TANË GJATË HISTORISË

Tradita e kultivimit të hifzit në trojet tona është e hershme. Këtë e dëshmojnë një sërë shkollash an e kand vendit tonë, të njohura si *Daru-l-kurra*, krahas shkollave të tjera si *daru-l-hadith*, *daru-l-mualimin* etj. Me qëllim të ruajtjes së asaj tradite, këtu do të japim ato pak shënime që kemi arritur t'i sigurojmë nga terreni, vetëm nga disa vende. Në vazhdim do të sjellim edhe shënimet nga vendet e tjera, sapo të arrijmë t'i kompletojmë përafërsisht, ngase siç shihet edhe këtu nuk i kemi tërë shënimet.

Me këtë rast i lutim anëtarët e familjarëve të ish-hafizëve, por edhe hafizët tanë të gjallë, që të na ndihmojnë me shënime plotësuese për biografinë dhe veprimtarinë e tyre, në mënyrë që në një të ardhme jo të largët të kemi një pasqyrë të kompletuar për tërë hafizët tanë gjatë historisë, d.m.th. prej kohëve më të vjetra për të cilat dimë. Ata që e kanë kryer hifzin pas vitit 1950, të na afrojnë dëftesën (diplomën) valide të hifzit.¹

¹ U shprehim mirënjohjen tonë të singertë atyre që na kanë ndihmuar në këtë punë dhe paraprakisht falënderojmë tërë dashamirët që do të na ofrojnë shënime plotësuese, në adresën: fetimehdiu@hotmail.com ose në adresën Dr. Feti Mehdiu, Matigan, 38000 Prishtinë.

hfz. Ahmed Ahmedi		Preshevë			
hfz. Ali Ahmedi	1878	Preshevë	1890	Hfz. Ahmedi	1952
hfz. Avni Ahmedi	1934	Preshevë	1947	Hfz. Lutfiu	
hfz. Aziz I. Arifi					
hfz. Aziz Jashari		Rahovicë			
hfz. Behije Ahmedi		Preshevë			
hfz. Beqir I. Ahmeti		Preshevë			
hfz. Emine Ahmedi		Preshevë			
hfz. Et-hem Limani		Rahovicë			
hfz. Fatushe Shaipi		Preshevë			
hfz. Fejzie A. Abazi	1959	Lipkovë	1975	Hfz. Refiku	
hfz. Halil Halili	1935				1950
hfz. Hajrullah H. Mehmeti	1953	Leran	1967	Hfz. Refiku	
hfz. Hazir Azizi		Geraj			
hfz. Hava N. Salihu	1930	Preshevë	1949	Hfz. Aliu	
hfz. Hazir Azizi	1932	Geraj			
hfz. Hevzi I. Nuhiu	1954	Kurbali	1971	hfz. Qemal Hebibi	
hfz. Ibrahim A. Demiri					
hfz. Ibrahim Ibrahim	1928	Bushtan	1944	Hfz. Hasani	
hfz. Isuf Z. Isufi					
hfz. Kadri Jakupi	1935	Tërnoc			
hfz. Lutfi Ahmedi	1905	Preshevë	1924	Hfz. Aliu	1981
hfz. Lutfije Osmani		Preshevë			
hfz. Llukman I. Ibrahim	1977	Geraj	1999	Fejzullahu	
hfz. Mas-harudin R. Aliu	1933	Coroticë	1945	Hfz. Aliu	
hfz. Mejreme J. Aliu	1979	Geraj	1997	hfz. Nexhati Jashari	
hfz. Muzafer Z. Shaqiri	1936	Tërnoc	1950	Hfz. Zijai	1992
hfz. Nazmi V. Abdiu	1938	Tërnoc	1950	Hfz. Isufi	1955
hfz. Naxhije Mustafa		Geraj			
hfz. Nexhati Ahmedi	1910	Preshevë	1924	Hfz. Aliu	1984
hfz. Nexhat I. Jashari	1945	Geraj	1963	Mulla Fejza	
hfz. Nevzat S. Sulejmani	1932	Tërnoc	1951	Hfz. Rizai	2001
hfz. Nuriye Ahmedi		Preshevë			
hfz. Orhan T. Ademi	1972	Coroticë	1984	Hfz. Zijadini	
hfz. Ramadan I. Kadriu	1933	Raincë	1951	mulla Qahili	
hfz. Riza L. Hamiti	1933	Tërnoc	1946	Hfz. Isufi	2001
hfz. Seid A. Abazi	1986	Hotël	1997	hfz. Abdulkadër	
hfz. Seid L. Hamiti	1988	Bujanoc	2001	hfz. Rizai	
hfz. Tahsin Z. Ademi	1943	Coroticë	1955	në Damask	1999
hfz. Talat R. Beqiri	1934	Preshevë	1948	hfz. Aliu	2000

hfz. Vaxhid Sh. Kamberi	1923	Bushtan	1946	hfz. Lutfiu	1987
hfz. Vehbi Dalipi	1945	Golemidol	1969	mulla Fejza	
hfz. Xhafer M. Beqiri	1929	Bushtan	1944	mulla Hasani	2001
hfz. Zihni Ahmedi	1932	Preshevë	1945	hfz. Lutfiu	
hfz. Zija S. Shaqiri		Tërnoc			

Dr. Feti Mehdiu & Xhemush Biçku

THE ALBANIAN HAFIZ IN KOSOVA

This tradition dates from a very long time ago. This can be proved by a large number of schools throughout our country. In order to preserve this tradition we will present the data we managed to gather in a number of places.

د. فتحی مهدی و جموش بیشکو

حفاظنا عبر التاريخ

(خلاصة البحث)

إن حفظ القرآن الكريم في بلاد الألبان من التقاليد الشائعة و القديمة جدا و أحسن دليل على ذلك هو وجود عدد كبير من المدارس التي كانت تسمى دار القراء إلى جانب وجود مدارس أخرى تسمى دار الحديث و دار المعلمين الخ. و تيمنا منا باستمرار و تعميق هذه التجربة الجيدة سوف نقدم بعض المعلومات عن الأشخاص الذين اشتهروا بحفظ القرآن الكريم حسب المعلومات المتوفرة لدينا.

HISTORIOGRAFI

Prof. Dr. Gazmend Shpuza

PËRMBAJTJA DHE KARAKTERI I “KARARNAMESË” (17 qershor 1878)

Në këto tri dekadat e fundit ecuria e punimeve të Kuvendit të Prizrenit të qershorit të vitit 1878 dhe analiza e akteve më të para të tij kanë tërhequr, çka është e kuptueshme, në shkallë jo të vogël vëmendjen e dijes historike në mesin e shqiptarëve. Nga studimet e realizuara është bërë e mundur, hap pas hapi, që të plotësohet dokumentacioni bazë e kryesor i dalë nga ky tubim kombëtar në momente vendimtare për fatet e trojeve shqiptare dhe të ardhmen e tij. Analiza e vendimeve të marra në Prizren para 125 vjetësh ka lejuar që të ndryshojë për mirë, edhe pse shumë ngadalë, përfytyrimi ynë rreth zhvillimit të punimeve të këtij Kuvendi dhe vendit të forcave politike që u dhanë tonin atyre.

Një vend të veçantë midis dokumenteve të miratuar në Kuvendin e Prizrenit zë “Kararnameja”. Edhe pse e pranuar si dokumenti i parë bazë i Lidhjes asaj nuk i është ndarë deri në ditët tona etiketimi si një akt me karakter islamik apo prosulltanor.

Para afro një të katërt shekulli, historiografia jonë arriti përfundimisht në konkluzionin e pranuar përgjithësisht, që Lidhja e Prizrenit

ishte një krijesë e shqiptarëve dhe jo e Stambollit.¹ Që nga kjo kohë autorët tanë filluan t’u kundërviheshin pretendimeve jo të pakta të deriatëhershme të këtij lloji që kishin zënë vend dhe në studimet tona.² Porse ky konkluzion përgjithësues, i drejtë dhe i rëndësishëm mbeti një pohim i pa provuar dhe, madje, i vënë në pikëpyetje. Ai vijonte të kontrastonte haptazi me analizën dhe karakterizimet që qenë dhënë deri më atëherë dhe vijuan të jepeshin deri vonë rreth përmbajtjes së akteve të para të dala nga Kuvendi i Prizrenit,³ në radhë të parë, për Kararnamenë.

¹ Sintezë e këtyre arritjeve janë botimet e punimeve të Konferencave shkencore të mbajtura në Tiranë dhe në Prishtinë me rastin e 100-vjetorit të Lidhjes : Konferenca Kombëtare e studimeve për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit, 1878-1881, (12-28 qershor 1978), (Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë), vëll. I-II, Tiranë, 1979; Konferenca Shkencore e 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, (Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës), Referate dhe kumtesa të mbajtura në Seksionin e Historisë, Prishtinë, 6-9 qershor 1978, Prishtinë, 1981; Historia e Shqipërisë, (Akademia e Shkencave, Instituti i Historisë) vëll. II, Tiranë, 1984.

² Shih: K. Frashëri, Lidhja e Prizrendit (1878-1881), Tiranë, 1956, f. 19-20; Po ai, Istorija Albanii, Tirana, 1964, s. 119-120; A. Buda, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, në: Historia e Shqipërisë (Universiteti Shtetëror i Tiranës-Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë), Vëll. i dytë, Tiranë, 1965, f. 128-132. Shih dhe: A. Buda, Shkrime historike, 2, Tiranë, 1986, f. 117-118; S. Rizaj, Synimet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, në: “Gjurmime albanologjike”, VIII, 1878, Prishtinë, 1979, f. 151-184; Sh. Rahimi, Vilajeti i Kosovës më 1878-1912, Prishtinë, 1969, f. 57; Po ai, Lufta e shqiptarëve për autonomi (1897-1912), Prishtinë, 1978, f. 29-32 e të tjerë.

³ Vijohet të pranohet që, në mbledhjet e para të Kuvendit të Prizrenit, të përbërë, fillimisht, vetëm prej delegatëve të vilajetit të Kosovës, mbizotëruan apo ndikuan delegatët sulltanistë. Edhe sipas studimeve që dolën më pas, këta elementë, në kushtet e mungesës së përfaqësuesve të vilajeteve të tjera shqiptare, paskan lënë gjurmë të ndjeshme negative në formulimin e dokumenteve të para të Lidhjes. Përmes gjykimesh kontradiktore, vijohet të ngulet këmbë që në këto dokumente u ndie e fortë dora e autoriteteve qeveritare osmane.

Më tej, në mënyrë tejet kontradiktore, nga njera anë, pohohet, që agjentët e tyre nuk arritën ta pagëzonin organizatën e re, siç ishte pretenduar më parë, si një “Lidhje Islamike” (Komiteti i Bashkimit të Myslimanëve”, (“Xhemiyet-i Ixhtihad-i Islamiye”). Nga ana tjetër, pranohet ende, se akti i parë, i njohur si i tillë dhe i miratuar në Prizren më 17 qershor, Kararnameja apo “Akti i Vendimeve”, përshkohet, nga fryma islamike, nga besnikëria për sulltanin, nga gatishmëria për mbrojtjen e tërësisë territoriale të Perandorisë Osmane.

Në studimet e viteve '80 të shekullit të kaluar për Lidhjen Shqiptare (1878-1881) analizat e hollësishme të përimtësuar të karakterit filozofiko-sociologjik, rreth raportit të forcave politike në Kuvendin e Prizrenit në rrafsh politiko-shoqëror dhe sidomos në rrafsh krahinor si dhe analiza e motiveve të luftës ideologjike të zhvilluar në gjirin e Kuvendit,⁴ nuk qenë në gjendje të mbushnin hendekun midis vlerësimit të përgjithshëm të Lidhjes së Prizrenit si krijesë kombëtare dhe vlerësimit tërësisht negativ të karakterit, kinse, proturk, prosulltanor⁵ e madje dhe islamik apo dhe panislamik të akteve themeluese të saj. Kjo kundërshti e hapur midis trajtimit tërësor të Lidhjes dhe trajtimit të hapave të pare të Lidhjes vijon ta shoqërojë atë dhe sot e kësaj dite.

Kështu, studimet tona mbeten të ngërthyera nëpër labirintet e literaturës së huaj, kryesisht ballkanike e, në radhë të parë, serbe. Nën tryshninë e tyre u la mënjanë i pa vlerësuar, gati gati, sikur nuk ekzistonte, programi autonomist i Lidhjes i shpalosur që në ditët e para të themelimit të saj. Si rrjedhim, mungoi, gjithashtu, një analizë e thelluar e dokumenteve më të hershme dhe bazë të Lidhjes, për t'i xhveshur nga paragjykimet që i kanë shoqëruar që nga koha që ato janë hartuar dhe nënshkruar.

Duke pranuar këtë pozim të deritashëm të kësaj çështjeje dhe këtë vlerësim negativ të hapave të parë të Lidhjes, siç ishte miratimi i një dokumenti, bazë, si Kararnameja, i konsideruar me frymë islamike apo prosulltan, nuk ishte lehtë t'i shmangeshe përfundimit që Lidhja e Prizrenit ishte ngritur mbi themele islamike dhe turkomane, tërësisht në përputhje me interesat perandorake osmane. Si rrjedhim, vështirë të bindeshe se mbi këto themele antikombëtare, antishqiptare paska

(Shih: Historia e Shqipërisë, vëll. I, Tiranë 1984, f. 197-214; K. Frashëri, Lidhja Shqiptare Prizrenit (1878-1881), Tiranë, 1989, Vëll. I, f. 166-210. Po ai, Lidhja Shqiptare Prizrenit, (1878-1881), Tiranë, 1997, f. 80-113; S. Rizaj, Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885), Prizren, 1998, f. 107-136.)

⁴ K. Frashëri, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, vëll. I, Tiranë, 1989, f. 168-194; Po ai, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, Tiranë, 1997, f. 80-112.

⁵ Edhe para pesë vjetësh shkruhej: "Kararnameja dhe Talimati nuk ishin tjetër pos dokumente të Sulltanit, të cilat u hartuan nga mutessarifi i Prizrenit, që u përpoq t'i imponohej Lidhjes...Shkurt, si Kararnameja ashtu dhe Talimati ishin dokumente false të lëshuara në qarkullim nga Sulltan Abdylhamidi II, e kurrësi dokumente të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit". (S. Rizaj, Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885), Prizren, 1998, f. 103, 105.)

qenë ngritur më pas një organizatë krejt tjetër, kombëtare, mbarëshqiptare antiosmane, antisulltanore, e cila u shtyp me hekur dhe me zjarr nga Sulltani dhe Porta e Lartë. Pak si vështirë të mendohet dhe të pranohet një shndërrim i këtij lloji, kaq i madh, në përmasa të paimagjinueshme sidomos në një kohë fare të shkurtër, brenda më pak se një javë. Duke ia kundërvënë programin e 15 qershorit, Kararnamenë e 17 qershorit dhe Talimatin e po asaj dite njeri tjetrit zgjidhja e problemit u ndërlikua e vijon të ndërlikohet, mund të thuhet artificialisht. Që këtë arrihet, dashur pa dashur, në përfundimin absurd që një ngrehinë kaq madhështore me karakter kombëtar si Lidhja Shqiptare e Prizrenit, u ngrit mbi themele krejtësisht të huaja për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare. Fjala është për një organizatë politike, luftarake e shtetërore mbarëshqiptare, e cila mundi t'u bënte ballë për tre vjet rresht synimeve shoviniste të monarkive fqinje, vendimeve antishqiptare të Fuqive të Mëdha të kohës dhe qëndrimit që në fillim e deri në fund armiqësor të Portës së Lartë. Gjithë ky realitet madhor historik u bë i mundur vetëm për faktin se ajo u ngrit që në hapat e para të saj mbi themele të shëndosha kombëtare.

Kundërvënia e Kushtetutës së Lidhjes dhe e Kararnamesë u thellua me përpjekjet për të provuar se aso kohe në Shqipëri paskan ekzistuar paralelisht një Lidhje kombëtare e Ymer Prizrenit dhe një Lidhje prosulltanore e Abdullah pashë Drenit. Këto përpjekje u shoqëruan me pretendime të paprovuara për një zgjerim të kufijve kohorë të veprimtarisë së Lidhjes.⁶

Një kontradiktë kaq e hapur midis vlerësimit tërësor të Lidhjes Shqiptare dhe vlerësimit të pjesshëm të dokumenteve të saj themelues diktonte detyrën që të shqyrtoheshin më thellë kushtet në të cilat u themelua Lidhja Shqiptare dhe ecuria e punimeve të Kuvendit të Prizrenit.⁷ Nga kjo rezultoi që dokumentet më të para të këtij tubimi

⁶ Po aty.

⁷ Analiza e Kararnamesë u parashtrua në një kumtesë të përgatitur për t'u mbajtur në konferencën shkencore që organizoi Instituti i Historisë me rastin 120-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Porse me arësytetime jo bindëse atë nuk e përfshinë në program. Tekstin e plotë të saj e publikuam në përzgjedhjen tonë me studime të titulluar "Kuvendime për historinë kombëtare", Botime "DITURIA", Tiranë, 2000.

kombëtar mbarëshqiptar, të miratuara më 15 qershor,⁸ përfshijë dhe përkujtesën e qytetarëve shkodranë drejtuar lordit Bikonsfild më 13 qershor 1878, me kërkesën e hapur për pavarësi⁹ ose qenë injoruar ose nuk qenë vlerësuar siç duhet. Këto dokumente programatike dhe analiza e thelluar e akteve të 17 qershorit dhe sidomos e Kararnamesë, provojnë, sipas mendimit tonë, bindshëm se në këtë tubim nuk mbizotëronin sulltanistët, edhe pse në Kuvend nuk kishin arritur ende delegatët e vilajeteve të tjerë. Në këtë mënyrë të shtrimit të problemit harrohet fakti që këto elementë reaksionarë nuk mungonin dhe nuk ishin më të paktë edhe jashtë vilajetit të Kosovës.

Mbi bazën e analizës së dokumenteve të para të Kuvendit të Prizrenit në të cilin u themelua Lidhja Shqiptare, u bë e mundur të hidhej poshtë karakterizimi politik dhe shoqëror që ishte dhënë për delegatët e Shqipërisë Veri-Lindore në këtë Kuvend, si përfaqësues të krahut turkoman apo prosulltanor. Në gjirin e tyre, megjithë përpjekjet e autoriteteve osmane të vilajetit të Kosovës, gjithënjë, sipas mendimit tonë, nuk provohet të kenë mbizotëruar, siç pretendohet, elementët sulltanistë e të moderuar, ndërsa elementët radikalë paskan qenë në pakicë.

Këto përfundime të parashtruara prej nesh edhe pse nuk janë kundërshtuar ballazi, me shumë vështirësi po zënë vend në trajtesa më përgjithësuese kushtuar Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Pohimet kontraktore vijnë në ndjekin njeri tjetrit.¹⁰

⁸ Shih.: G. Shpuza, Mbledhja e Kuvendit të Prizrenit dhe aktet e para të tij (10-15 qershor 1878), në: "Studime historike", nr. 3-4, 1998, f. 39 – 58;

⁹ Po ai, Po aty dhe Po ai, Përkujtesa e shkodranëve e 13 qershorit 1878. Program i par i plotë i Lëvizjes Kombëtare Mbarëshqiptare, në Seminar i katërt ndërkombehtar "Shkodra në shekuj", vëllimi I, (20-22 nëntor 2002), Shkodër 2002, 137-148.

¹⁰ Nga njera anë, pranohet që nga viset shqiptare të vilajetit të Kosovës, të Shkodrës, të Manastirit dhe të Janinës, nuk u caktua si delegat për në Prizren asnjë nga elementët sulltanistë. Nga ana tjetër pohohet, se ulematë dhe funksionarët osmanë, duke përdorur mjete nga më të ndryshmet, bënë që në ato kaza, ku banonin në mënyrë të përzjerë popullsi myslimane shqiptare, boshnjake, turke dhe pomake (bullgarë të islamizuar), të caktoheshin delegate edhe mjaft bejlerë dhe pashallarë sulltanistë. Sulltani ushtroi një tryzni të forte për t'i detyruar që t'i jepnin besëlidhjes karakterin e një organizate islamike ballkanike. Në Prizren kishin ardhur gjithashtu delegatë disa sllave e sulltanistë nga viset e Bosnje-Hercegovinës.

Vijohet të ngulet këmbë që Programi i 15 qershorit 1878 me kërkesën e autonomisë megjithëse u pajis, siç thuhet, me nënshkrimet e disa mijëra përfaqësuesve të popullsisë shqiptare në të gjitha krahinat e Shqipërisë nuk u përfshi në të dy dokumentet e tjera që u miratuan nga Kuvendi, më 17 qershor 1878, në Kararnamenë dhe në Talimatit.¹¹

Pranohet, më së fundi, se Kanuni i Lidhjes, me emrin Kararname (Akti i Vendimeve) sanksionoi (sado që kjo gjë nuk thuhet shprehimisht në dokumentin e marrë në shqyrtim), formimin e Lidhjes si organizatë politike shqiptare dhe përcaktoi detyrat e saj më të ngutshme. Megjithatë vijohet të pohohet prapsepapë që ky dokument nuk iu shmang dot disa formulimeve kontraktore.¹² Vijon të shihet në kundërshtim me interesat Lëvizjes Kombëtare Shqiptare deklarata e Kararnamesë se Lidhja e Prizrenit do ta shihte si armik çdo njeri që do të përpiquej të dobësonte autoritetin e qeverisë osmane (neni 2), ndërsa nga ana tjetër, ajo e vishte veten dhe komitetet e saj me funksione pushtetore. Si përfundim deklarohet sërishmi, në mënyrë kontradi-

Ndryshe nga këta, delegatët që i takonin krahut sulltanist, u përpoqën që organizata që do të themelohej të kishte një karakter islamik e jo kombëtar shqiptar dhe t'ia nënshtrojnë atë interesave të Stambollit. Delegatëve të grupimit atdhetar, iu desh të përballeshin në Kuvend si me qëndrimet e dëmshme të qarqeve sulltaniste, ashtu edhe me tryshninë e autoriteteve qeveritare osmane, të përfaqësuar nga mytesarifit turk i Prizrenit, Qamill beu, që ishte i pranishëm në këtë tubim.

(Historia e popullit shqiptar, vëllimi II, Tiranë, 2002, f. 154-155.)

¹¹ Kjo, kërkohet të shpjegohet siç thuhet shprehimisht në botimin e sipërpërmendur, me ndikimin e qarqeve konservatore në punimet dhe vendimet e Kuvendit, të cilat nuk ishin të interesuara për ndryshime të raporteve të Shqipërisë me Perandorinë Osmane. Ndikimi i këtyre qarqeve, me të cilat qenë bashkuar edhe delegatët boshnjakë, u forcua, përkohësisht, në krahasim me atë të grupimit të delegatëve autonomistë kosovarë, edhe për shkak se në Kuvendin e Përgjithshëm nuk kishin arritur ende delegatët e krahinave të tjera të Shqipërisë, sidomos ata të vilajeteve të Shkodrës e të Janinës, të cilët ishin të gjithë përkrahës të autonomisë.

Në keto rrethana, vijohet të pranohet në mënyrë kontraktore, se qarqet konservatore, të nxitura edhe nga qeveritarët osmanë, u përpoqën t'i impononin Kuvendit të Përgjithshëm një platformë me ndikime sulltaniste dhe islamike. Por këto orvajtje dështuan, sepse ndeshën në kundërshtimin e rreptë të përfaqësuesve të vijës patriotike të Kuvendit. (Po aty, f. 156-157).

¹² Po aty. F. 157.

ktore, se referimi në ndonjë rast te feja islame ose përfshirja në të e shprehjes së besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane, nuk përcaktonin karakterin e vërtetë të Kararnamesë, nuk cenonin përmbajtjen theme-lore të saj, që i përgjigjej synimeve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në atë periudhë.(?!)

Duke vijuar t'i kundërvejnë njeri me tjetrin dokumentet bazë të Lidhjes vijohet të pohohet se Talimati (Urdhëresa apo Udhëzimi) ndryshe nga Akti i Vendimeve (Kararnameja), i miratuar në të njëjtën ditë me të, ishte i xhveshur nga çdo referim te feja islame, si dhe nga deklarata e besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane.¹³

Në keto rrethana besohet se del detyra dhe ia vlen t'i rikthehem analizës dhe vlerësimit të Kararnamesë sidomos neneve në të cilat ajo i referohet fesë islame apo deklaroi besnikërinë ndaj Perandorisë Osmane.

* * *

Në radhë të parë, duhet theksuar dhe një herë që “Kararname-ja” nuk përfaqëson aktin më të parë dhe themelor të Kuvendit të Prizrenit dhe të konstituimit të Lidhjes Shqiptare. Këto vendime kanë dalë në mbështetje të proklamitës së datës 15 qershor të lëshuar nga Kuvendi i Prizrenit në adresë të Portës dhe të Kongresit të Berlinit dhe, sidomos, në zbatim të Programit të Lidhjes të miratuar po atë ditë. Më 15 qershor delegatët e Kuvendit, kryesisht nga Kosova, shpallën gatishmërinë dhe vendosmërinë e tyre për të mbrojtur të gjithë së bashku pa dallim besimi tërësinë e trojeve shqiptare nga çdo vendim i Kongresit të Berlinit dhe nga çdo agresion ngado që të vinte.¹⁴ Nga ana tjetër,

¹³ Po aty, f. 158.

¹⁴ Pas hapjes së Kongresit të Berlinit, këta delegatë njoftuan Portën e Lartë, më 15 qershor 1878, “në një shpallje të nënshkruar, siç njofton autori i sipërpërme-ndur, bashkarisht dhe nga krerët e krishterë, se të gjithë shqiptarët ishin të vendosur të përballonin çdo vendim negativ që do të delte nga ai forum dhe çdo sulm, agresion që do të vinte nga fqinjët”. Ata deklarorin më tej: “Qoftë i mallkuar kush ndjek interesat egoiste në këtë kohë kur atdheu na thërret në shërbim të tij. Ne në Lidhjen tonë vendosëm që para së gjithash të provojmë që, pa diskutuar për fenë, jemi shqiptarë”. Gjithë kjo, sipas autorit turk, ishte “natyrisht një vepër zgjimi e madhe”. S. Külçe, Osmanlı tarihinde Arnavutluk, Izmir, 1944, s. 251.

detyrën e shpëtimit të viseve shqiptare të rrezikuara nga Traktati i Shën Stefanit përfaqësuesit e vilajetit të Kosovës që kishin mundur të mblidheshin në mesin e qershorit në Prizren e shihnin të pandarë nga synimi i tyre për sigurimin e të drejtave kombëtare qoftë edhe në kuadër të vilajeteve shqiptare të bashkuara (Tevhid-i vilayat) me një autonomi sa më të gjerë. Si dokumente bazë ato nuk u përfshinë dhe nuk kishin pse të përfshiheshin në aktet e përpiluara dhe të miratuara më pas. Një pretendim kësajsoj kërkon të përligjë edhe sot e kësaj dite ndikimin e qarqeve konservatore në punimet dhe vendimet e Kuvendit, kur në Kosovë ende nuk kishin arritur përfaqësuesit e vilajeteve të tjera.

Karakter i mbarëshqiptar dhe thellësisht kombëtar i dokumenteve themeluese të Lidhjes së Prizrenit është i padiskutueshëm. Megjithë përfaqësimin, deri më atëherë, tejet të pjesshëm të trevave shqiptare në kuvend, Burimi, pra, dhe vërtetësia e përmbajtjes së tyre mbeten të padyshimta. Prandaj Akti i Vendimeve (Kararname) dhe “Udhëzimet” apo “Urdhëresat” (Talimat) duhen parë në raport me përkujtesën drejtuar Stambollit dhe programin e 15 qershorit. Ato, po të shprehem me terma juridike, janë akte nënligjore që kanë dalë në zbatim të vendimeve bazë. Nën dritën e tyre, tashmë, shtrohet detyra të rishikohen me themel vlerësimet stereotipike që vijnë t'u bëhen edhe “Kararnamesë” dhe “Talimatit”. Analiza objektive e këtyre dokumenteve lejon, gjithashtu, të rishikohet karakterizimi tërësisht negativ që është dhënë, jo rrallë herë, për përfaqësuesit e vilajetit të Kosovës në Kuvendin e Prizrenit.¹⁵

Mjegullnaja e krijuar rreth karakterit të “Kararnamesë” si një dokument islamik apo prosulltanor,¹⁶ vijon të ndikojë jo pak dhe në botimet më vonshme kushtuar Lidhjes. Edhe në përgjithësimet që iu bënë rezultateve të konferencave shkencore të organizuara në Tiranë dhe në Prishtinë me rastin e 100-vjetorit të Lidhjes, si dhe në botimin “Historia e Shqipërisë” të vitit 1984¹⁷ u qëndrua po në këto pozita

¹⁵ Shih: G. Shpuza, Mbledhja e Kuvendit të Prizrenit dhe aktet e para të tij (10-15 qershor 1878), në: “Studime historike”, nr. 3-4, 1998, f. 39-58.

¹⁶ Shih shënimin nr. 2.

¹⁷ Historia e Shqipërisë (Akademia e Shkencave-Instituti i Historisë), vëll. II, Tiranë, 1984

kontradiktore e, për më tepër, dhe negative lidhur me vlerësimin e hapave të parë të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Përfundimet e tyre rreth karakterit kombëtar të Lidhjes së Prizrenit, si organizatë mbarëshqiptare, nuk arrijnë të ngrihen, deri në fund, mbi kundërshtitë që karakterizojnë dokumentacionin e kohës e, sidomos, mbi literaturën e huaj. Nuk është arritur të hidhet poshtë, plotësisht, mendimi, i cili mbijeton edhe sot e kësaj dite, që Lidhja e Prizrenit në hapat e para të saj, paska qenë thjesht një mise en scene apo montaturë e Portës së Lartë. Edhe tani së fundi kur pranohet se Kararnameja jo vetëm përcaktoi detyrat më të ngutshme të Lidhjes por dhe sanksionoi formimin e saj si organizatë politike shqiptare, megjithatë vijohet të pohohet se ky dokument nuk iu shmang dot disa formulimeve kontradiktore.¹⁸ Ende bëhet fjalë për referim në ndonjë rast të feja islame ose për përfshirjen në të të shprehjes së besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane. Vlen të sqarohet se referimi të feja islame në vet veti, po të mos përdorej kleri turkoman nga sundimtarët për të manipuluar Lëvizjen Kombëtare Shqiptare dhe për të çorientuar Lidhjen e porsa krijuar, nuk përbën ashtu sikurse dhe besimet e tjera dhe kleri i tyre, ndonjë problem.

Ndërsa më parë pohohej se ishte valiu i Kosovës, Rifat Pasha personi që kishte përgatitur projekt-programin e Lidhjes,¹⁹ pra, Kararnamenë, tani bëhet fjalë për trysninë e autoriteteve osmane, të përfaqësuara nga mytesarifit turk i Prizrenit, Qamil beu, që ishte i pranishëm në këtë tubim.²⁰

* * *

Vendosmëria e shprehur në Shpalljen e 15 qershorit për mbrojtjen e trojeve shqiptare dhe detyrat e përmbledhura në Programin e miratuar po atë ditë për krijimin e “Vilajeteve të Bashkuara” konkretizohen, çka është e natyrshme, në “Aktin e Vendimeve” (Kararname) dhe në “Urdhëresat” apo “Udhëzimet” (Talimatin) e miratuara dy ditë më vonë më 17 qershor 1878. Jo vetëm nënë e “Talimatit” por dhe ato të “Kararnamesë”, karakteri i vërtetë i të cilave është vënë në dyshim

apo në pikëpyetje, nuk i bijnë ndesh në asnjë pikë Shpalljes dhe Programit kombëtar, Kushtetutës, të Lidhjes së Prizrenit të miratuar më 15 qershor.

Në literaturën tonë, sa herë që bëhet fjalë për Kararnamenë, dyshimet dhe pikëpyetjet më të mëdha janë parashtruar rreth përmbajtjes së neneve 1,2,4,7 e 16 të saj. Në to pretendohet me këmbëngulje se kemi referim në fenë islame dhe deklaratën për besnikërinë ndaj Perandorisë Osmane. Prandaj ia vlen të shqyrtohet dhe të sqarohet edhe një here veç e veç dhe në tërësi përmbajtja dhe konteksti historik i neneve të Kararnamesë.

Neni 1, shprehimisht, parashikonte: “Lidhja jonë formohet me qëllim që të kundërshtojë çdo qeveri, përveç asaj të Portës së Lartë, dhe të veprojë aktivisht me të gjitha mjetet për të mbrojtur integritetin e vendit”.

Ky nen dhe neni pasues, të marrë së bashku, kanë shërbyer si mbështetje kryesore për t’i veshur, arbitrarisht, Kararnamesë dhe, madje, gjithë Lidhjes karakter islamik, osman. Për këtë qëllim janë bërë disa interpretime tejet të diskutueshme, duke mos marrë parasysh qëndrimin e Fuqive të Mëdha ndaj sundimit osman në Europë dhe pozitën e popullit shqiptar nën këtë sundim. Këto interpretime që të gjithë rrahin, dashur pa dashur, në një pikë: të shpërfytyrojnë karakterin e vërtetë të Lidhjes së Prizrenit si organizatë kombëtare mbarëshqiptare.

Në “Kararname” (Akti i Vendimeve), siç theksohej qysh në punimin më të parë kushtuar Lidhjes në vendin tonë pas Çlirimit dhe më vonë e deri më sot, dukej dora e presionit të qeverisë turke. Theksohej se në të, nuk flitej fare për “autonominë” e Shqipërisë; përkundrazi në nenin 1 shprehej besnikëria ndaj Portës së Lartë dhe i jepej Lidhjes karakteri i një organizate të “muhamedanëve” të Ballkanit.²¹

Nuk është e vështirë të kuptohet që këto pohime janë bërë nën ndikimin e historiografisë së huaj, në radhë të parë, të autorëve serbë, Gopçeviçit dhe Haxhivasiljeviçit. Kërkesa për realizimin e autonomisë së Shqipërisë ishte formuluar e qartë dhe e plotë në programin e Lidhjes të miratuar më 15 qershor. Dhe “Akti i Vendimeve” si një akt, për mendimin tim, nënligjor nuk e ka parë të nevojshme ta përsërisë

¹⁸ Po aty. F. 157.

¹⁹ K. Frashëri, Lidhja..., 1989, f. 168-194; Po ai, Lidhja ..., 1997, f. 80-112.

²⁰ Historia e popullit shqiptar, II, 155.

²¹ K. Frashëri, Lidhja ..., 1956, f. 19 – 20; Po ai, Istorija Albanii, Tirana, 1964, s. 119-120.

dhe ta theksojë edhe një herë këtë synim madhor dhe të një ardhmërie të afërme të Lidhjes. Për më tepër, kërkesa për autonomi nuk e përjashtonte besnikërinë ndaj sulltanit dhe Portës së Lartë. Përkundrazi, ajo, siç do të shihet dhe më poshtë, e nënkuptonte këtë fakt dhe e përsëriste për hir dhe të interesave urgjente të momentit, kur në radhë të parë kishte dalë detyra e mbrojtjes së tërësisë territoriale të viseve shqiptare.

Në botimin e parë të tekstit “Historia e Shqipërisë” (1965), besnikëria e Lidhjes ndaj Stambollit u shpjegua, përgjithësisht, drejt nga prof. A. Buda në përputhje me rrethanat politike të brendshme dhe të jashtme të trevave shqiptare. Të gjithë delegatët u shprehën për ruajtjen e sovranitetit të sulltanit mbi Shqipërinë dhe tokat e tjera të kërcënuara, duke parë në të, kuptohet, për atë kohë, garancinë e tërësisë territoriale të vendit nga rreziku imediat i copëtimit. Vlen të shtohet se, nuk duhet harruar dhe interesi i Fuqive të Mëdha të Europës, përjashto Rusinë, për ruajtjen në këtë kohë të sundimit osman në Europë, çka përbënte dhe detyrën kryesore të Kongresit të Berlinit.

Më pas, Lidhja e Prizrenit vijoi të konsiderohet e ngritur si “Lidhje Islame”. Si e tillë ajo merrte përsipër, është fjala gjithënjë për nenin 1 të Kararnamesë, që të mos njihje asnjë pushtet tjetër shtetëror në vilajetin e Kosovës përveç autoritetit të Portës së Lartë.²²

Gjatë gjithë shqyrtimit të këtij dokumenti duhet pasur mirë parasysh që delegatët e Kuvendit të Prizrenit dhe pse shumica mbizotëruese e tyre qenë nga Vilajeti i Kosovës, ata asnjëherë nuk folën si përfaqësues të kësaj treve, por si përfaqësues të mbarë popullit shqiptar.

Dora e autoriteteve shtetërore dukej në mënyrë të veçantë, sipas interpretimit të mësipërm, në hyrjen e saj. “Lidhja Islame”, siç vijon të quhet ajo pa asnjë bazë, merrte përsipër që të mos njihje asnjë pushtet tjetër shtetëror në vilajetin e Kosovës përveç autoritetit të Portës së Lartë (neni 1) dhe në të njëjtën kohë shpallte se do të mbronte të drejtat perandorake të sulltanit (neni 2). Me një fjalë, Lidhja e Prizrenit merrte përsipër, sipas këtij gjykimi, të mbronte integritetin territorial të Perandorisë Osmane dhe rendin e brendshëm politik të përfaqësuar nga autoriteti perandorak i sulltanit. Në kuadrin e këtij parimi

²² K. Frashëri, Lidhja..., 1989, f. 168-194; Po ai, Lidhja..., 1997, f. 80-112.

hynte, pranohet me të drejtë, edhe mbrojtja e trojeve shqiptare. Porse, respektimi i autoritetit pushtetor të Portës së Lartë, për të cilin bënte fjalë neni 1, pretendohet se e përjashtonte deri edhe të drejtën për të kërkuar çdo lloj statusi autonomist për viset shqiptare. Me pohime të tilla injorohej Programi i 15 qershorit, i cili nuk ishte i panjohur. Ai që publikuar që më 1944.²³

Një analizë e vëmendshme e Kararnamesë dëshmon katërcipërisht që përmbajtja e saj nuk i përlligj assesi gjithë këto interpretime.²⁴

Para së gjithash, duhet theksuar që në nenin 1 shpallet që Lidhja është formuar me qëllimin që të veprojë aktivisht me të gjitha mjetet për të mbrojtur integritetin e vendit. Që fjala ishte vetëm për trojet shqiptare e kishin bërë të qartë që në fillim dokumentet e pakontestueshme të 15 qershorit. Kjo detyrë konkretizohej më tej në nenin 6 të “Aktit të Vendimeve” të Kuvendit të Prizrenit. Aty nuk lihet shteg për asnjë keqkuptim lidhur me angazhimin e Lidhjes për mbrojtjen, vetëm e vetëm, të trojeve shqiptare. Lidhja e Prizrenit, e cila edhe në këtë akt, në kundërshtim me të gjithë ato etiketime që i janë bërë, nuk e quan veten Lidhje Islame, do të luftonte për të kundërshtuar vetëm lakmitë bullgare, serbe dhe malazeze.²⁵ Ky formulim përjashtonte angazhimin e Lidhjes për mbrojtjen e Bosnjës apo të viseve të tjera të banuara nga popullsi myslimane të Gadishullit Ballkanik. Pra, në kundërshtim me sa është thënë, Lidhja e Prizrenit bënte të qartë qysh në fillim se nuk do të luftonte për mbrojtjen e tokave perandorake osmane, që do të merrte Rusia dhe, sidomos, Austro-Hungaria. Pra, Kuvendi i Prizrenit në zbatim të dokumenteve bazë të 15 qershorit e bën edhe një herë plotësisht dhe konkretisht të qartë se organizata e formuar në atë qytet do të luftonte vetëm për mbrojtjen e trojeve shqiptare.

Po në nenin e parë theksohet, në funksion të qëllimit të shpallur botërisht, më 15 qershor 1878, se Lidhja formohet me qëllim që të

²³ S. Külçe, po aty, f. 251.

²⁴ Gjatë shqyrtimit të këtij dokumenti do t'i referohemi variantit të botuar në “Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912, Tiranë 1978, f. 40-42.

²⁵ Për pretendimet shoviniste greke nuk bëhej ende fjalë, sepse nuk ishin bërë të njohura vendimet e Kongresit të Berlinit lidhur me kufijtë jugorë të Shqipërisë. Ndërkaq në Lidhjen e Prizrenit të shtrirë deri më tashti vetëm në Shqipërinë Veriore dhe Verilindore nuk ishte përfshirë ende efektivisht nga ana organizative edhe Shqipëria e Jugut apo thënë ndryshe Epiri.

kundërshtojë çdo qeveri, përveç asaj të Portës së Lartë. Nuk ka kurrëfarë dyshimi që ky formulim drejtohej, në radhë të parë, kundër neneve të Traktatit famëkeq të Shën Stefanit, i cili parashikonte copëtimin e viseve etnike shqiptare midis katër shteteve ballkanike, midis Serbisë, Malit të Zi, Bullgarisë si dhe të vetë Turqisë. Neni i parë i “Aktit të Vendimeve” shprehej me vendosmëri kundër futjes së shqiptarëve nën këtë sundim, të themi, të katërfishtë, çka do ta bënte në të ardhmen shumë më të vështirë bashkimin kombëtar të shqiptarëve në një shtet të përbashkët, qoftë dhe autonom.

Përballë rrezikut imediat dhe fatal të copëtimin të trojeve amtare, pasojat e të cilit po i ndjente prej disa muajsh popullsia e shpërngulur nga viset e pushtuara prej ushtrive serbe dhe malazeze, as që mund të bëhej fjalë tashmë për një zgjidhje tjetër përveç realizimit të të drejtave kombëtare në kuadër të Perandorisë Osmane. Gjithë kjo, jo vetëm për faktin, siç është pranuar përgjithësisht, që kërkesa për pavarësi të plotë do ta vinte Lidhjen e re në luftë edhe me Perandorinë Osmane, krahas luftës kundër shteteve shoviniste fqinje. Çdo qëndrim tjetër do t'i vinte shqiptarët edhe përballë Fuqive të Mëdha, në një kohë kur ato përkrahnin synimet aneksioniste të shteteve ballkanike ndaj viseve shqiptare.

Nuk duhet harruar, në mënyrë të veçantë, që Fuqitë e Mëdha të Europës po mblidheshin në Berlin pikërisht për të mos lejuar asnjë hap tjetër të mëtejshëm antiosman, që mund të çonte drejt fundit sundimin turk në Ballkan. Pra, Anglia, Franca, e fuqitë e tjera u mblodhën aty për t'i zgjatur jetën këtij sundimi në Europën Jug-Lindore. Tashmë, ndryshe nga Traktati i Shën Stefanit, shqiptarët ndodheshin përballë një qëndrimi, proosman e, në fund të fundit, proislamit të shumicës së Fuqive të Mëdha të Europës, të mbledhura në Kongresin e Berlinit. Përballë një politike të tillë, qëndrimi i pretenduar islamik dhe prosulltanor i delegatëve të Kuvendit të Prizrenit, apo referimi i tyre te feja islame,²⁶ për çka është folur dhe vijohet të flitet, me të padrejtë, dhe sot e kësaj dite, nuk ka pse të vijë në shprehje.

Siç shihet qartë, përmbajtja e nenit të parë të “Kararnamesë” është formuluar në funksion të interesave të shqiptarëve për mbrojtjen e

trojeve të tyre nga rreziku i copëtimin dhe në përjasje me zhvillimet ushtarake, politike dhe diplomatike në Ballkan dhe në Europë. Formuluesit e këtij neni kishin parasysh mirë rrjedhimet e Luftës Ruso-Turke, nenet e Traktatit të Shën Stefanit, madje dhe prirjet e organizatorëve të Kongresit të Berlinit. Për të gjitha këto arsye dhe për hir të interesave jetike të mbarë kombit shqiptar, Lidhja e Prizrenit do ta konsideronte si armik çdo njeri që do të përpiquej të dobësonte autoritetin e qeverisë osmane (neni 2). Çdo qëndrim tjetër shkonte në të mirë të synimeve aneksioniste të shteteve fqinje. Prandaj, për shqiptarët në ato rrethana nuk mbetej alternativë tjetër veç shprehjes së besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane.²⁷ Në këtë këndvështrim, kuptohet bindshëm, që interesat perandorake të sulltanit dhe të Portës së Lartë janë parë në përputhje me zhvillimet ndërkombëtare dhe janë vënë në funksion të zgjidhjes së çështjes shqiptare. Në këtë nen nuk kemi të shprehur asgjëkundi karakterin islamik të Lidhjes, siç pretendohet dhe sot e kësaj dite. Aq më pak nuk del gjëkundi në të, që Lidhja e Prizrenit ta ketë quajtur veten Lidhje Islamike.

Qëndrimi i mbajtur në nenin 1 të Kararnamesë ishte realist dhe përputhej plotësisht jo vetëm me Kushtetutën e Lidhjes por dhe me programin e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, të cilin e kishin bërë të vetin pjesëmarrësit e Kuvendit të Prizrenit, edhe pse ata nuk përfaqësonin personalitete të shquara që do të bëjnë emër pak më vonë. Udhëheqësit kryesorë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në këtë kohë ndodheshin në Stamboll. Në kushtet kur në këtë tubim nuk qenë përfaqësuar ende dhe delegatët e viseve të tjera shqiptare nga krahinat veriore dhe jugore, këto qëndrime qenë marrë vetëm nga përfaqësuesit e Shqipërisë Veri-Lindore. Ky qëndrim nuk i binte ndesh programit të

²⁷ Në nenin 2 shpallet që qëllimi i Lidhjes ishte të mbronte të drejtat perandorake të sulltanit. Fjala ishte për të mos lejuar shpëputjen e trojeve shqiptare nga sundimi osman dhe kalimi i tyre edhe nën tre pushtues të rinj sllavë. Nëse cënoheshin interesat sulltanore, shqiptarët ishin të vendosur të luftonin kundër cilitdo. “Prandaj ne, të gjithë ata që i kundërvihen kësaj dhe dëshirojnë të shkaktojnë trazira, për më tepër ata që përpiqen të dobësojnë autoritetin e qeverisë sonë, si dhe ata që i përkrahin, parashikonte në vijim neni 2 i “Kararnamesë” - do t'i konsiderojmë si armiq të kombit dhe të atdheut, dhe, përderisa këta nuk përmirësohen, do t'i dëbojmë prej viseve tona së bashku me ata që mund të cenojnë nderin e banorëve besnikë të vendit tonë”.

²⁶ Historia e popullit shqiptar, II, f. 158.

Lidhjes të 15 qershorit, të cilin sapo e kishin miratuar vetë po këta delegatë dhe ku parashikohej realizimi i autonomisë së Shqipërisë përmes krijimit të “Vilajeteve të Bashkuara”, në kuadër të Perandorisë Osmane.

Sigurisht që formulime të këtij lloji bënin apel dhe shpresonin të gjenin mirëkuptim në Stamboll, lidhur me bashkësinë e interesave të shqiptarëve dhe të Portës së Lartë në ato momente për mbrojtjen e tërësisë territoriale të Perandorisë në kuadër të së cilës bënin pjesë dhe tokat shqiptare të rrezikuara nga Traktati i Shën Stefanit dhe nga vendimet e pritshme të Kongresit të Berlinit. Pavarësisht se sa do të mund të përligjeshin këto shpresa, qëndrimi i delegatëve të Kosovës ishte realist, pra, kombëtar, mbarëshqiptar.

Neni 3 shpreh gatishmërinë e Lidhjes Shqiptare për të pranuar në gjirin e saj edhe përfaqësues të viseve të tjera, për mendimin tonë, joshqiptare. Në të shënohet që këta do të figurojnë në listën e Lidhjes si miq të qeverisë dhe të vendit. Në këtë rast, siç shihet dhe nga neni 5, lihet hapur mundësia e sigurimit të aleatëve të Lidhjes në luftën e mundshme kundër armiqve të përbashkët.

Në këtë këndvështrim duhet marrë dhe vijimi i nenit 5 ku shkruhet që trupat ndihmëse, të cilat do të vijnë nga jashtë, do të pranoheshin me plot dëshirë në gjirin e kontigjenteve të Lidhjes. Bashkëpunimi me fqinjët, siç parashtrohej në nenin 7, diktohej nga interesat e ndërsjella, nga gatishmëria e tyre për t’u radhitur përkrah Lidhjes Shqiptare. Lidhja me ta parashikohej të bëhej sipas rrethanave të kohës dhe të vendit. Mbi këtë bazë do të bëhej e mundur dhe marrëveshja me ta. Siç del qartë, marrëdhëniet me fqinjët janë parë në funksion të interesave strategjike dhe ushtarake të Lidhjes dhe aspak nën këndvështrimin e interesave perandorake të Stambollit apo, pavarësisht nga terminologjia që diktonte koha, me syrin e bashkësisë së interesave fetare myslimane në shkallë ballkanike apo më gjerë.

Më i përfolur për keq nga të gjithë nenet e këtij dokumenti mbetet neni 4. Përfashtim midis autorëve që janë marrë me interpretimin e këtij neni bën, në shkallë të dukshme, S. Pulaha.²⁸ Megjithë vërejtjet

dhe përfundimet objektive të këtij studiuesi, vijoi të pohohej se në këtë nen të Kararnamesë, vërehej, haptazi, dora e autoriteteve shtetërore me prirjen për t’i dhënë Lidhjes së Prizrenit, që në titull, siç pretendohet, karakterin e një organizate islamike. Kjo prirje shprehej në këtë nen, në pohimin, kinse Lidhja e Prizrenit do të mbështetej mbi Sherijatin (korporin juridik islamik). Ky pretendim përforcohej më tej me atë çka qe formuluar më poshtë, në nenin 16, ku thuhej se çdo anëtar që do të braktiste Lidhjen, cilësohej dezertor i fesë islame.

Por çfarë thuhet, në të vërtetë, shprehimisht, në këtë nen?

“Në përputhje me ligjet e larta (nënkupto Sherijatin), ne do të mbrojmë jetën, pasurinë dhe nderin e shokëve besnikë të besimit jomysliman, ashtu si për vete, por kundër kryengritësve do të veprojmë në përputhje me rrethanat dhe vendin”.

Nga leximi i këtij neni nuk del fare dhe as nuk lihet të nënkuptohet që Ligji i Sherijatit do të shërbejë si legjislacion bazë për Lidhjen e Prizrenit dhe organet e saj vartëse, siç është pranuar pa asnjë rezervë, vijimisht, deri në ditët tona. Kjo është bërë nga autorë të huaj me qëllimin e keq për ta paragjykuar dhe akuzuar Lidhjen si një organizatë islamike. Dhe mbi pretendime të tilla krejtësisht të pabaza spekulohet dhe sot e kësaj dite. E keqja është se ky pohim është pranuar nga historiografia jonë pa asnjë rezervë. Dhe mbi këtë bazë bëhet fjalë dhe sot për një referim të Kararnamesë të feja islame.

Përkundrazi, në formulimin e mësipërm kemi të bëjmë, siç del qartë, me një nen, i cili u bën nder shumë të madh kuvendarëve të Lidhjes, të cilët e kanë formuluar dhe miratuar atë. Aty kemi të bëjmë me një qëndrim tejet të emancipuar, jo vetëm për atë kohë kur ai është miratuar, por dhe më vonë e deri në ditët tona. Ligjit fetar mysliman organet e Lidhjes do t’i drejtoheshin, siç thuhet aty qartë dhe pa asnjë mëdyshje, vetëm për mbrojtjen e jetës, të pasurisë dhe të nderit të bashkatdhetarëve jomyslimanë, dhe siç theksohet aty, ashtu si për vete, dmth. Për myslimanët. Një qëndrim tejet human dhe tolerant që vështrirë ta gjesh ndër fqinjët tanë jo më atëherë por dhe më vonë e, madje, as edhe sot.

²⁸ S. Pulaha është i mendimit se këtu është fjala më tepër për legjislacionin osman në fuqi se sa për ligjin fetar mysliman (sherijatit). Ai vëren me të drejtë,

që para 25 vjetësh, se në këtë mes fjala është për respektimin e jetës, pasurisë dhe të nderit të banorëve jomyslimanë. (Akte të Rilindjes..., f. 42).

Ky nen nuk ishte vënë rastësisht në këtë akt të rëndësishëm të Lidhjes së porsa krijuar. Nuk duhet harruar që jemi pikërisht në kohën fill pas agresionit serbo-malazez në trevat shqiptare veriore e verilindore. Ushtritë shoviniste me shpatë e me kryq në dorë kishin vrarë, prerë e shpërngulur pa mëshirë me dhjetra mijëra banorë të tyre, tërësisht myslimanë.²⁹ Autoritetet më të larta serbe, shtetërore dhe ushtarake, përfshijë midis tyre dhe princin Milan, u kishin bërë thirrje ushtarëve serbë që të tregoheshin të pamëshirshëm me banorët autohtonë të këtyre viseve. Sa më shumë shqiptarë të zhdukeshin fizikisht apo të shpërnguleshin nga viset e porsa pushtuara, aq më të mëdha do të ishin meritat e ushtarëve serbë përballë atdheut. Thirrje të tilla, të cilat nuk kanë nevojë për koment, japin të kuptosh qartë atmosferën e tensionuar tej mase të krijuar në marrëdhëniet ndëretnike në cepin verior e verilindor të trojeve shqiptare, të Vilajetit të Kosovës dhe atij të Shkodrës.

Organizatorët e Lidhjes Shqiptare ishin të vetëdijshëm për pasojat dhe për reagimet që shkaktonte një politikë e tillë e egër tej mase genocidiste, me karakter jo vetëm etnik por dhe fetar, që ishte ndjekur

²⁹ R. L. Pavlović, Serba srba i arbanasa u ratovima 1875, 1877-1878, GEI, IV-VI, Beograd, s. 53 (Sipas E. Pllana, Mbi shpërnguljen e shqiptarëve nga territori i Sanxhakut të Nishit në Kosovë (1877-1878), në: "E vërteta... ", f. 146. Shih dhe Gjurmime albanologjike", Seria e shkencave historike, nr. 9, 1979, Prishtinë, 1980; Dr. Skender Rizaj, Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze, Botim i Arkivit të Kosovës, Prishtinë, 1978, f. 144-146; S. Brestovci, Marrëdhëniet shqiptar-serbo-malazeze (1830-1878), Botim i Institutit Albanologjik, Prishtinë, 1983, Shih kapitullin e fundit të monografisë me titull "Lëvizja Kombëtare Shqiptare dhe marrëdhëniet shqiptar-serbo-malazeze gjatë Krizës Lindore 1875-1878".

Përfundimet e këtij genocidi pohohen, dashur pa dashur, dhe nga të dhënat që japin vetë autorët serbë : J. Hadzi-Vasiljević, Arbanaska Liga-Arnautska kongra i Srpski narod u Turskom Carstvu (1878-1882), Beograd, 1909, s. 15, 40, 42; V. Nikolić-Stojančević, Leskovac i oslobodeni predeli Srbije 1877-1878 godine, Leskovac, 1975, s. 71; J. H. Kostić, Oslobodjenja grada Leskovac, Leskovac, 1907, d. 1-15; S. L. Popović, Puteranje po Novoj Srbiji, Beograd, 1950, s. 345. E. Pllana, art. i cit. F. 148-149.

Ky genocid dëshmohej dhe nga burime të ndryshme dokumentare dhe, madje, dhe nga vetë ato serbe: Arhiv SRS, PO. K-6/44, Srpske Novine, nr. 5-6 janar 1878, (sipas E. Pllana, art. i cit. f. 149); Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze, (përgatitur nga S. Rizaj), Prishtinë, 1978, f. 144-146; B. N. Šimšir, Rumeli'den türk göçmenleri, Belgeler, Ankara, 1970, s. 301.

dhe vijohej të ndiqej kundër popullsisë shqiptare, kryesisht myslimane. Me hartimin e nenit 4 autorët e Kararnamesë kërkonin t'i prisnin rrugën çfarëdo lloj kundërveprimi të pamatur, edhe pse të përligjur në shkallë të mjaftueshme, të shqiptarëve të terrorizuar dhe të shpërngulur me forcë. Dhe ky qëndrim sa i drejtë dhe human i nismëtarëve dhe organizatorëve të Lidhjes merret në Kuvendin e Prizrenit në emër të Sherijatit. Pjesëtarët e Kuvendit e kishin të qartë se vetëm në emër të Sherijatit mund t'i pritej rruga çdo lloj incidenti të mundshëm në atë gjendje tejte të acaruar. Dhe incidente të këtij lloji nuk munguan. Por dhe reagimi i menjëhershëm, energjik dhe i vendosur i organeve të Lidhjes nuk ka vonuar.

Në kundërshtim me qëndrimin çnjerëzor të mbajtur nga forcat agresore shoviniste, organet e Lidhjes në zbatim të nenit 4 të Kararnamesë, dënuan, në emër të Sherijatit, me rreptësinë më të madhe elementët myslimanë, të cilët shkelën Kararnamenë, "Aktin e Vendimeve". Ndonjë mysliman, i cili vuri dorë mbi ndonjë të krishterë, edhe pse jo i pa faj, e ritheksojmë, në emër të Sherijatit, morri dënimin kapital.³⁰

Pra, referimi i Kararnamesë te feja islame teorikisht e shtroi drejt problemin dhe si i tillë neni 4 i shërbej orientimit të drejtë të organizatës së Lidhjes në gjendjen e ndërlikuar të krijuar nga terrori etnik dhe fetar i shteteve fqinje ndaj popullit shqiptar. Praktikisht ai nen shërbeu fuqimisht për t'i prerë rrugën çdo përpjekjeje për t'i çelur shtegun përçarjes fetare midis shqiptarëve në një nga momentet më vendimtare të historisë së tyre kombëtare.

Ndaj po këtyre elementëve jomyslimanë dhe jo vetëm kundër këtyre, që do të ngrinin krye, nënkuptohet, kundër synimeve të Lidhjes do të veprohej, jo në bazë të Sherijatit, por, siç thuhej shprehimisht në Kararnamë, pak më poshtë, "në përputhje me rrethanat dhe vendin". Pra, ligji fetar nuk ishte ligj i gjithëfuqishëm. Ai nuk përbënte mbështetjen ligjore të qëndrimeve politike dhe penale të organeve të Lidhjes. Me "kryengritës" formuluesit e neneve të Kararnamesë kishin

³⁰ AQSH, F. Nr. 81, dosja nr. 30, fl. 203-205, 17 maj 1880; G. Shpuza, Lëvizja e masave popullore në vitet 1875-1881, sfond dhe forcë kryesore e Lidhjes së Prizrenit, në: "Studime historike", 19, f.; K. Luka, Dh. Andoni Dokumente, në Studime historike, ; G. Shpuza, Gjurmime në epokën e Rilindjes Kombëtare, Tiranë, 1980, f. 191.

parasysh të gjithë kundërshtarët politikë të programit të Lidhjes, pa dallim besimi.

Në këtë kontekst duhet parë dhe marrë dhe neni 16, në të cilin çdo anëtar që do të braktiste Lidhjen, cilësohej dezertor i fesë islame. Për deri sa bëhej fjalë për dezertor në këtë mes nuk ishte fjala për të krishterë por vetëm për myslimanë. Një formulim i këtij lloji kishte parasysh faktin që Lidhja kishte përballë jo vetëm fuqi të krishtera të mëdha dhe të vogla të Ballkanit dhe të Europës. Themeluesit e Lidhjes ishin të vetëdijshëm që në rrugën e tyre për sendërtimin e programit të vet, do të kishin përballë dhe Perandorinë Osmane dhe elementë të turkomanë Brenda vendit. Ajo ishte një fuqi myslimane me nuanca të theksuara teokratike, në të cilën perandori ishte dhe sulltan dhe kalif. Për këtë arsye, klerikë të lartë atdhetarë si myderriz Salih efendi Hylja do të detyrohen më pas të lëshojnë fetva, përligjje juridiko-fetare, edhe kundër sulltanit kalif. Kleriku atdhetar u bënte të qartë besimtarrëve myslimanë, të tradhëtuar nga sulltani-kalif, të mos ngatërroheshin në keqinterpretimin e raportit të detyrave të tyre ndaj besimit me detyrat e tyre si nënshtetas. Kleriku i lartë shqiptar bënte të qartë, me fjalë të tjera, se të luftoje kundër këtij Kalifi, i cili kishte nxjerrë në pazar trojet që ai kishte nën sundim, nuk ishte gjynah por përkundrazi ishte një vepër e shenjtë e përligjur plotësisht nga parimet islame. Parë me këtë sy, neni 16 i Kararnamesë bënte të qartë se çdo anëtar i Lidhjes së Prizrenit që do të braktiste Lidhjen apo do t'i kundërvihet asaj, cilësohej, njëkohësisht, dhe dezertor i fesë islame. Formulime të tilla nuk ka dyshim se kërkonin të kapërcenin pengesat që nxirrte përpara Lëvizjes Kombëtare Shqiptare organizimi i ndërthurur keqas politik, etnik e fetar i Perandorisë Osmane, i mbështetur në sistemin osman të mileteve.

Për të gjitha arsyet e parashtruara më sipër, mund të arrihet në përfundimin, se nuk ka asnjë bazë mendimi aq i përhapur, jo pa qëllim, dhe i përsëritur dhe në ditët tona, se në Kararnamë qenkesh pranuar që baza juridike e Lidhjes së Prizrenit do të ishte Ligji i Sherijatit. Këto pretendime i hedh poshtë e gjithë veprimtaria e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Pra, autoritetet osmane, agjencia e tyre, elementët sulltanistë, edhe për aq sa është pasqyruar në ato pika të Kararnamesë, nuk mundën t'i jepnin Lidhjes karakterin e një organizate të mbështetur në

parime fetare islamike, të destinuar për ruajtjen e sundimit turk në Ballkan. Përkundrazi. Realizimi i programit të Lidhjes, në të vërtetë, shpejtonte fundin e këtij sundimi. Dhe autoritetet osmane, siç e pranon dhe autori i mirënjohur turk Sulejman Kylçe, ishin të qartë për këtë perspektivë tejet të pakënaqëshme dhe të papranueshme për ta në një të ardhme të afërt, për fatet e sundimit osman në Ballkan. 31

Prandaj, Stambolli, pallati dhe Porta e Lartë, në pamundësi për të penguar krijimin e Lidhjes si një organizatë kombëtare mbarëshqiptare, mobilizuan të gjitha forcat për ta sabotuar atë me çdo mënyrë.

Me nenin 7, Lidhja e Prizrenit orientohej drejt që t'i trajtonte "bashkëfetarët e Ballkanit" si aleatë dhe të merrte përsipër t'i ndihmonte në luftën kundër presionit të jashtëm, sipas rrethanave dhe mundësive dhe në bazë të marrëveshjes që do të lidhte me ta. Ky nen dëshmon dhe një here se, aktet e miratuara në javën e parë të punimeve të Kuvendit të Prizrenit nuk qenë njëkohësisht dhe akte të përfaqësuesve të Bosnjës apo të ndonjë krahine tjetër, jo shqiptare. Marrëdhëniet me to do të trajtoheshin në akte e marrëveshje të posaçme.

Që Lidhja nuk u ngrit dhe as që u konceptua si një organizatë mbi baza fetare e konkretisht islamike apo perandorake vijon ta provojë dhe fakti, se ajo i kishte vënë si qëllim vetes mbrojtjen e trojeve shqiptare me forcat e të gjithë shqiptarëve pa dallim besimi. Ky koncept ishte sanksionuar edhe në nenin 10 të "Aktit të Vendimeve". "Banori i një krahine, që ka hyrë në Lidhjen tonë, cilido qoftë dhe i çdo besimi qoftë, edhe po pati bërë lutje për t'u liruar [nga detyrimi i tij] kundrejt Lidhjes, nuk mund të shkojë as në Serbi as në Mal të Zi. Kundravajtësi i kësaj do të konsiderohet fajtor në bazë të artikullit përkatës të spiunazhit." Me këtë formulim provohet edhe një herë që Austro-Hungaria nuk konsiderohej, në fund të fundit, ndër armiqtë e mundshëm dhe të afërt të Lidhjes. Pra, bashkërendimi i forcave dhe i synimeve me banorët myslimanë të Bosnjës, nuk ishte ende në rend të ditës. Frika që mund të kishin autoritetet austro-hungare nga zhvillimi i ngjarjeve në Shqipëri, nga shembulli i Lidhjes së Prizrenit mbi Bosnjën, nuk mund të shërbejnë si kriter për gjykimin e qëndrimeve të Lidhjes.

³¹ S. Külçe, Po aty, f. 251.

Në nenin 14 të Kararnamesë Lidhja e vishte veten, pa i marrë leje askujt, as Stambollit dhe as Fuqive të Mëdha, me funksione pushtetore të veçuara nga ato të Portës së Lartë. Me këto funksione, të cilat dobësonin autoritetin e Perandorisë Osmane në Shqipëri, Prizreni e vuri këtë të fundit para faktit të kryer. Duhet thënë me bindje, që kjo dukuri nuk përbën ndonjë kundërshti me thelbin e Kararnamesë, të lindur, siç thuhet, nga kompromisi midis rrymave pjesëmarrëse në Kuvend. Pa mohuar qëndresën e forcave konservatore ndaj vendimeve kombëtare mbarëshqiptare të Kuvendit, këto qëndrime ishin në frymën e gjithë vendimeve të dala prej tij, që më 15 qershor 1878. Midis tyre nuk ka kurrfarë kundërshtie.

Në nenin e fundit të “Aktit të Vendimeve”, në nenin 16, thuhet se këtë vendim e morën përfaqësuesit e Gegërisë, të Toskërisë dhe të Bosnjës. Për Toskërinë shenohen Abdyl Frashëri dhe Qazim Konica, nënshkrimi i të cilëve sikurse edhe i ndonjë tjetri mungon në fund të Kararnamesë.³² Pavarësisht se nënshkruesit ishin kryesisht nga vilajeti i Kosovës ata folën në emër të të gjithë trevave shqiptare.

S. Brestovci dhe të tjerë pas tij edhe pse vënë në pah faktin jo pak të rëndësishëm, se Kararnamenë nuk e nënshkroi asnjë nga përkrahësit e saj joshqiptarë, siç qenë delegatët boshnjakë dhe hercegovinas, vijnë, prapëseprapë, t’i përmbahen mendimit që ky dokument pati karakter islamik. Ky përfundim i saktë nuk i bie ndesh përmendjes së Bosnjës në nenin 16 të Kararnamesë. Kjo shpjegohet me faktin që Bosnja përfshihet në të si emërtim gjeografik apo administrativ në të cilin bënin pjesë dhe vise me popullsi të përzjerë shqiptare e sllave.

Lidhur me marrëdhëniet e Lidhjes me Bosnjën dhe me boshnjakët, injorohen tërësisht zhvillimet e asaj kohe në vetë Bosnjën. Atje ishte krijuar një qeveri provizore për kundërshtimin e pushtimit austriak.³³

³² S. Brestovci, Kararnameja-programi i parë i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, në: “Gjurmime albanologjike, Seria e Shkencave historike”, Prishtinë, VIII, 1978 (1979), f. 202-206.

³³ R. Peiroviq, Lëvizja e rezistencës në Bosnje dhe Hercegovinë kundër okupacionit austro-hungarez në vitin 1878 (Sipas raporteve të konsullit italian në Sarajevë), në: Međunarodni naučni Skup povodom 100-Godošnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim Balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878 godine, Tom II, Sarajevo, 1977, s. 343-373.

Dhe në keto rrethana nuk flitej dhe as që mund të bëhej fjalë për varësi të lëvizjes antiaustriake në Bosnje nga Lidhja e Prizrenit.

Po më 17 qershor 1878 Kuvendi i Përgjithshëm i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit së bashku me Kararnamenë miratoi dhe Urdhëresat apo Udhëzimet (Talimatit). Në këtë dokument, më së fundit në literaturën tonë, ndryshe nga herat e mëparshme, pranohet tashmë, se nuk ndeshet, duke bërë krahasimin me Kararnamenë, asnjë shprehje për besnikëri ndaj Sulltanit dhe asnjë deklaratë me karakter islamik. Por nga ana tjetër, theksohet se as në këtë dokument shqiptarët nuk zihen në gojë qoftë si të tillë. Këtë kundërshti bëhen përpjekje për ta arsyetuar me atë që ka shumë mundësi që të dyja këto “harresa”-njera për besnikëri ndaj sulltanit, tjetra për shqiptarësinë e organizatës - të mos jenë të pavetëdijshme, por qenkan rezultat i kompromisit midis sulltanistëve dhe centristëve, pjesëmarrës në Kuvend. Pra, shpjegimi gjendet si dhe më parë te një analizë e përimitësuar e ndeshjes midis forcave politike e shoqërore në Kuvend, të ndara në rrafsh gjeografik, të përfaqësuar nga sulltanistët, krejtësisht nga Veriu, dhe nga të moderuarit dhe radikalët, kryesisht, nga Jugu.³⁴ Porse shqiptarësia e organizatës ishte shprehur qartë në protestën e 15 qershorit dhe në Kushtetutën e Lidhjes të po kësaj date. Autorët e tyre të Kararnameja dhe të Talimatit nuk bënin gjë tjetër veçse zbërthenin politikisht dhe organizativisht detyrat për vënien në jetë të programeve kombëtare të 15 qershorit 1878 për mbrojtjen e tërësisë territoriale të trojeve shqiptare dhe krijimin e “Vilajeteve të bashkuara” autonome në kuadër të Perandorisë Osmane. Referimi të feja islame dhe besnikëria ndaj sulltanit, siç u provua, nuk cenonte këto programe, por ishte në frymën dhe në zbatim të tyre.

³⁴ Sipas shtojcës së Talimatit, Kuvendi i Përgjithshëm, parashihte të ngrinte në këmbë, në rast nevojë, një ushtri “kombëtare”, duke nënkuptuar me të, sipas K. Frashërit, një ushtri osmane, megjithëse repartet hercegovinase, siç e pranon dhe ai vetë, përjashtoheshin prej saj. Në shifrat e rreshtuara aty nuk përfshihej, sipas autorit në fjalë, ushtria që do të ngrihej në këmbë në Shqipërinë e Jugut. (K. Frashëri, Lidhja..., 1989, f. 168-194; Po ai, Lidhja..., 1997, f. 80-112). Porse duhet thënë, që rreziku për këto treva nuk qe bërë ende real, siç do ta provojnë pas disa ditësh, vendimet e Kongresit të Berlinit. Janë pikërisht këto vendime të cilat do të përshpejtojnë masat për organizimin e Lidhjes edhe në Jug, do ta hedhin atë në veprime që do të dëshmojnë qenien e saj në mbarë Shqipërinë.

Edhe Talimati që u miratua në një ditë me Kararnamenë, përbën një akt të ndërruar, ta quajmë dhe këtë nënligjor të këtij Kuvendi, për zbatimin e Aktit të Vendimeve. Në të nuk bëhet fjalë më për çështje të zgjidhura me Kararnamenë e madje, që me dokumentet e 15 qershorit, në të cilët qe ligjësuar karakteri kombëtar mbarëshqiptar i Lidhjes dhe synimet përfundimtare të saj. Në Kushtetutën e miratuar në këtë Kuvend u përcaktua që në fillim raporti i shqiptarëve me Perandorinë Osmane. Prandaj, nuk ka vend për të bërë supozime lidhur me shkallën e përputhjes së këtyre dokumenteve, aq më pak mund të ketë vend për t'i kundërvënë ato ndaj njeri tjetrit. Për më tepër, nuk ka sesi që brenda ditës Kuvendi me të njëjtën përbërje fillon e priret drejt një trajtimi të kundërt me atë të Kararnamesë, kinse, islamike, dhe të mbajë një qëndrim tashmë shqiptar, kombëtar të çështjeve për të cilat ishte mbledhur.

Talimati, siç e bën të qartë dhe vetë titulli i tij, Udhëzime apo Urdhëresa, si akt i ndërruar i Kararnamesë, shumë momente i quante të përcaktuara dhe të sqaruara në aktin paraardhës bazë të Lidhjes mbi të cilin mbështetej, edhe pse kjo gjë nuk thuhet shprehimisht. Ai merrej me probleme konkrete organizative, ushtarake. Pikërisht për këtë arsye dhe funksionet pushtetore të Lidhjes këtu shpreheshin në zbatim të programit të 15 qershorit 1878 për krijimin e “Vilajeteve të bashkuara”, më qartë dhe më konkretisht. Prandaj në tekstin e Talimatit nuk gjejmë dhe as kemi pse t'i kërkojmë deklaratat e natyrshme të besnikërisë ndaj Perandorisë Osmane, të cilat në fund të fundit ishin të kushtëzuara nga faktorë të brendshëm e sidomos të jashtëm. Ndërsa formulimet islamike apo dhe referimet te feja islame për të cilat akuzohet, me të padrejtë, Kararnameja e miratuar po atë ditë, nuk vijnë në shprehje. Edhe ato ishin bërë të qarta te Kararnameja, pa lënë shteg për keqkuptime të çfarëdo lloji, me dashje apo pa dashje.

*

*

Analiza e tekstit të Kararnamesë në përjasje jo vetëm me përmbajtjen e “Talimatit”, por dhe me vetë zhvillimet në kuadër të Perandorisë Osmane dhe në vetë Bosnjën besohet, se provon qartë se aty nuk kemi të bëjmë me një dokument me frymë islamike, të mani-

puluar politikisht nga sultani-kalif. Në këtë dokument të datës 17 qershor ashtu sikurse edhe te Shpallja dhe Programi i 15 qershorit apo dhe te “Talimati” po i 17 qershorit kemi të bëjmë me angazhimin e plotë dhe të vetëm për sigurimin e tërësisë territoriale të trojeve shqiptare. Në fund të fundit, nuk ka ndonjë dallim midis përmbajtjes së Kararnamesë së 17 qershorit, me frymën e saj të pretenduar, të ashtuquajtur islamike apo qoftë dhe të ndonjë referimi te feja islame, dhe të Talimatit po të 17 qershorit me frymë kombëtare mbarëshqiptare, siç pretendohet, kinse për të provuar evoluimin që pësoi Lidhja.

Aktet e para të Lidhjes së Prizrenit të 15 qershorit dhe ato që dolën në mbështetje të tyre më 17 qershor të po atij viti, patën jehonë pozitive dhe ngjallën shpresa në të katër anët e vendit. Ato shërbyen aktivisht për ngritjen, mobilizimin dhe organizimin e mbarë shqiptarëve në luftën e udhëhequr nga Lidhja.

Debati kush e krijoi Lidhjen është mpleksur ngushtë kohët e fundit edhe me pyetjen se kur u krijua ajo. Problemi është se kur u formua Lidhja si një organizatë kombëtare mbarëshqiptare. Karakterin e vërtetë të saj ajo e shprehu qartë qysh më 15 qershor 1878. Ajo, që ditën e parë, lindi si një organizatë kombëtare mbarëshqiptare dhe nuk u shndërrua në një të tillë, siç pretendohet dhe sot e kësaj dite, as më 17 qershor, as më 2 korrik të atij viti.

Këtë realitet e ka pasur shumë mirë parasysh dhe një element i cili nuk shquhet për një qëndrim dashamirës ndaj Lidhjes, si kryekonsulli i Austro-Hungarisë në Shkodër, Lippih. Më 22 qershor 1878, ai pranon pa mëdyshje, se Lidhja e Prizrenit filloi me frymë kombëtare, por pastaj Porta e Lartë e shqetësuar, filloi të bënte presion për t'i dhënë karakter islamik me qëllim që ta lidhte atë pas qeverisë osmane.³⁵ Gjithë veprimtaria e Lidhjes dëshmon se ajo i përballoi, në përgjithësi, me sukses këto përpjekje të Stambollit.

Në Kuvendin e Prizrenit qarqet patriotike, fillimisht ato të Kosovës, shprehën vullnetin e kombit për krijimin e një fronti të përbashkët të mbarë shqiptarëve përballë armiqve të huaj që kërkonin ta gjymtonin tërësinë territoriale të atdheut dhe t'ia mohonin Shqipërisë të drejtat kombëtare. Aktet e miratuara në Prizren më 15 dhe 17 qershor 1878

³⁵ Haus – Hof und Statsarchiv, Politisches Archiv, Wien, Rap. Nr. 58, Shkodër, 22 qershor 1878.

hapën rrugën, hodhën themelet e shëndosha dhe bënë të mundur që ky front të shndërrohej në një organizatë politike mbarëshqiptare, antiosmane, me fizionomi shqiptare të miratuar, pa kaluar as një muaj, kur me të u bashkuan dhe përfaqësuesit e vilajeteve të tjera shqiptare.

Kararnameja ishte vepër e qarqeve atdhetare të qarta politikisht që në fillimet e veprimtarisë organizative të Lidhjes.

Jo vetëm shpallja dhe programi i 15 qershorit 1878, por dhe analiza e Kararnamesë hedhin poshtë tezat e historiografisë serbe të paraprirë nga Haxhivasiljeviçi, e të pasuar deri në ditët tona nga shumë autorë të tjerë deri te D. Bogdanoviçi, të cilët, pretendojnë se përfaqësuesit shqiptarë në Kuvendin e Prizrenit qenë ndarë në dy rryma sipas ndarjes gjeografike e krahinore: në atë të progresistëve të Shqipërisë Jugore e të Mesme dhe në atë të konservativistëve të Shqipërisë Veriore e Verilindore, duke përfshirë këtu edhe ata të Kosovës dhe të Maqedonisë Perëndimore, gjegjësisht të Shqipërisë Lindore. Këtyre pikëpamjeve ju pat kundërvënë me kohë akademiku A. Hadri.³⁶

Edhe pse në Kuvendin e Prizrenit munguan përfaqësuesit më të shquar të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare të vilajetit të Kosovës, Ymer Prizreni me shokë, si dhe ato të vilajeteve të tjera shqiptare, me Abdyl Frashërin, Mehmet Ali Vrionin e të tjerë, pjesëmarrësit e tij qëndruan në lartësinë e kuptimit dhe të shprehjes së drejtë të detyrave që shtroheshin përpara vendit në rrafsh kombëtar për kohën dhe për të ardhmen.

“Kararnameja”, përfaqëson, pa komplekse, një dokument mbi bazën e të cilit u punua për zbatimin e programit të Lidhjes. Popullsia e trevave veriore, lindore dhe verilindore nuk ka qenë vetëm një rezervë luftarake e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare të të gjitha kohrave, dhe konkretisht të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ajo ka nxjerrë jo vetëm luftëtarë dhe komandantë të shquar por dhe udhëheqës politikë dhe burra shteti. Ata kanë ditur gjatë gjithë historisë të luftojnë jo vetëm me çark, siç shprehet dhe ndonjë autori i yni, por dhe me mend. Jo rastësisht, Ymer Prizreni u bë, qoftë dhe për pak kohë, kryeministri i parë i të gjithë shqiptarëve.

³⁶ A. Hadri, Kontribut për ndriçimin e Lidhjes, f. 425.

Pa lëkundje, mund të thuhet, në kundërshtim me sa është deklaruar deri vonë, se Kararnameja jo vetëm mund të përfaqësojë, por dhe e përfaqëson mendimin e vërtetë politik shqiptar të kohës. Dokumente si ky janë në vazhden e mendimit politik shqiptar më të përparuar, të përpunuar dhe të shpallur që në ditët e para të Kuvendit të Prizrenit.

Janë pikërisht përfaqësuesit e popullsisë shqiptare të Kosovës ata të cilët kanë qenë nismëtarë të lëvizjes për themelimin dhe orientimin e drejtë të Lidhjes së Prizrenit, qysh në hapat e para të saj. Qenë pikërisht këta, të cilët, duke folur në emër të mbarë popullit shqiptar, i dhanë Lidhjes, qysh në fillimet e saj, platformën mbarëshqiptare, programin atdhetar dhe taktikën revolucionare të luftës për ruajtjen e tërësisë së trojeve amtare dhe, njëkohësisht, dhe të luftës për sigurimin e të drejtave kombëtare në shkallën e një autonomie politiko-administrative në kuadër të Perandorisë Osmane. Këtë detyrë ata e kryen pa pritur ardhjen e përfaqësuesve të vilajeteve të tjera. Prandaj dhe delegateët e vilajeteve të Shkodrës dhe të Janinës u bashkuan pa kaluar as tri javë me besim të plotë rreth nismëtarëve dhe themeluesve të Lidhjes së Prizrenit, kryesisht nga Kosova, duke i dhënë asaj faktikisht karakterin mbarëshqiptar.

Rezoluta apo, siç quhet ndryshe, Kanuni i ri i Lidhjes i miratuar në Kuvendin e Përgjithshëm të Prizrenit të datës 2 korrik 1878, në të vërtetë nuk shënoi, siç thuhet, 37 hapa të rëndësishëm në përpunimin e mëtejshëm të programit të Lidhjes, apo fitoren e plotë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në gjirin e Lidhjes së Prizrenit. Ato qenë sanksionuar dhe arritur që në ditët e para të Kuvendit pavarësisht se trevat e tjera shqiptare, përveç Kosovës, nuk qenë përfaqësuar në të. Me rezolutën e 2 korrikut konfirmohet aderimi i përfaqësuesve të vilajeteve të tjera në programin dhe aktet e Kuvendit të shpallura që në ditët e para të tij. Ardhja e delegateëve nga Shkodra, Janina e vise të tjera mundësoi organizimin e Lidhjes në qendër dhe në bazë me një Komitet qendror në krye.

³⁷ Historia e popullit shqiptar, II, f. 159.

*Gazmend Shpuza***THE CONTENT AND SPIRIT
OF “KARARNAMEA” (June 17, 1878)****(Summary)**

During the last three decades the works of the Prizren League in June 1878 and the analysis of the documents from this meeting have drawn the attention of many Albanian historians. Such work has enabled the completion of data on this meeting, which was held in a decisive moment regarding the fate of the Albanian territories and their future. The analysis of the decisions which were made in Prizren (125 years ago) has made it possible for us to change our views regarding these events and the political forces, which played the most important role in them.

غازمند شپوزا

محتوى و موضوع قرارنامه (١٧ يونيو ١٨٧٨)**(خلاصة البحث)**

كثرت الدراسات في العقود الثلاثة الاخيرة عن مسار اعمال المجلس الالباني الذي انعقد في شهر يونيو من سنة ١٨٧٨ بمدينة بريزن. و من خلال هذه الدراسات تم جمع المادة الوثائقية الاساسية عن هذا التجمع الوطني الذي انعقد في فترة تاريخية حرجة لمصير الاراضى الالبانية و الشعب الالباني. أن دراسة القرارات التي تم اتخاذها بمدينة بريزن يعناية و تأن قبل مائة و خمسة و عشرين سنة تفيد بان القرارات المتخذة بذلك المجلس كانت صائبة بالنسبة لظروف تلك الفترة.

GJUHËSI

Mr. Qemajl Morina

ZHVILLIMI I SHKRIMIT ARAB

Nuk ka dyshim se shkrimi arab ka ekzistuar edhe në periudhën para islamit. në Gadishullin Arabik përdorehin shkronja arabe, siriane, hebraike dhe persiane. Këtë, përveç të tjerash, e vërtetojnë edhe shumë fakte që flasin rreth pamjes se shkrimit në Gadishull. Adijj ibn Zejdi ishte prej oratorëve më të mirë arabë dhe shkruesi më i njohur i gjuhës arabe e persiane dhe përkthyes në divanin e Kirsasë¹. Mësimin e shkrimit dhe leximit atyre ua detyronin rrethatat politike dhe tregtare të asaj kohe.

Ekzistojnë versione të ndryshme për faktin se cili ishte i pari që solli shkrimin tek arabët. Disa thonë se ai ishte Meramir ibnu Murre; disa të tjerë thonë Harb ibnu Umej-je² e të tjerë përmendin ndonjë tjetër. Studimet më të reja komparative³ vërtetojnë se arabët shkrimin e kanë marrë prej Enbatit dhe se kjo bartje është bërë nëpërmjet Hires dhe Devmetul Xhendeli. Një poet prej banorëve të Devmetul Xhendelit krenohet se fisi Kurejsh e kishte marrë shkrimin nga fisi i tij:

Me paraqitjen e Islamit, në Mekë gjendej një numër njerëzish që dinin lexim-shkrimin. Më vonë, pas shpërnguljes së Pejgamberit a.s. nga Meka në Medinë, aty gjendej një numër i konsiderueshëm i

njerëzve që dinin të shkruanin. Thuhet se Zejd ibnu Thabiti kishte mësuar gjuhët hebraike e siriane, persiane, romake, kopte dhe habeshi në Medinë. Të gjitha këto gjuhë ai i kishte mësuar prej banorëve të Medines, që i flitnin gjuhët e përmendura në kohën e Pejgamberit a.s.

Zejdi ishte njeri prej shkruesve (sekretareve) të Pejgamberit a.s. Vlen të përmendim se numri i atyre që ushtronin profesionin e shkruesve (sekretarëve) të Pejgamberit a.s., ishte i madh; secili prej tyre ishte i angazhuar në një veprimtari të caktuar. Disa prej tyre merreshin me shkrimin e disa çështjeve dhe nevojave të Pejgamberit a.s., të tjerët me veprimtaritë dhe marrëdhëniet midis njerëzve, e të tjerë shkruanin letrat dhe mesazhet që Pejgamberi a.s. ua dërgonte mbretërve dhe sunduesve të asaj kohe, kurse një numër sish regjistronte plaçkat e luftës.⁵

Nga kjo që u tha, mund të përfundojmë se mësimi i shkrimit ishte i përhapur dhe në periudhën e injorancës, por me ardhjen e Islamit u shpejtua përhapja e tij. Ishte Islami që stimuloi shkrim-leximin. Sa për ilustrim, po përmendim se Pejgamberi a.s. ua kushtëzoi lirimin e të zënëve rob të politeistëve të Mekës në betejën e Bedrit, që secili prej atyre që dinin shkrim-leximin t'ia mësonte dhjetë fëmijëve të muslimanëve.

Zanafilla e shkrimit arab

Shkrimi arab marrë nga shkrimi nebat. Në këtë shkrim-në fillim-nuk paraqiteshin zanoret e gjata, kështu që "elifi" (أ) "vavi" (و) dhe "jaun" (ي) nuk paraqiteshin në shkrim. Kur arabët e morën sistemin e shkrimit nga "Nebetët", disa nga këta tinguj i paraqitën në shkrim, e disa jo. Këtë e shohim sot, se disa nga këto fjalë të Kur'anit paraqiten pa zanore të gjata.

Edhe sot e kësaj dite shumë prej këtyre fjalëve paraqiten të tilla në shkrime, si p.sh: ai ذلك, ata أولئك, këta هؤلاء, ky هذا, por لكن.

Sistemi i shkrimit të gjuhës arabe-në një anë-është "sistem i përkryer, për arsye se një simbol (shkronjë) paraqet një tingull",⁶

¹ الأصفهاني: الأغاني ١٠١/٢

² السيوطي: المزهر ٣٤٨/٢

³ محمد عباس حمودة: دراسات في علم الكتابة العربية ص/٢٤

⁴ المسعودي: التنبيه والإشراف ٢٤٦/٤

⁵ ابن عبد ربه: العقد الفريد ٢١٥-٢١٦/٤

⁶ كمال بشر: دراسات في علم اللغة ٦٢-

dhe në anën tjetër, është sistem me një numër mangësish të tjera, si p.sh: “përshkak të mos përfshirjes së simboleve të veçanta për zanoret e shkurt. Kjo është një vërejtje e drejtë që po i bëhet këtij sistemi dhe sot e kësaj dite”.⁷

Po ashtu, shkrimi në shumë raste nuk paraqet shqiptimin në mënyrë të drejtë⁸, por ai reflekton disa anë të etimologjisë së fjalës, për shembull fjala (ابن) (i biri) shkruhet me “elif” (أ), duke u mbështetur në të menduarit e gjendjes së fjalës në fillim. Po ashtu tek fjala “خرجوا” (dolën), shkruhet “elifi” duke u mbështetur në të menduarit sipas rregullave gramatikore dhe nuk ka lidhje me vetë fjalën; ideja është të dallohen “vavi” i rrënjës së fjalës dhe “vavi” i shumësit.

Arabët disa fjalë i morën nga shkrimi i gjuhës aramite dhe ato i shkruanin në të njëjtën mënyrë siç i shkruanin aramitët si: “الرحمن” “I gjithmëshirshëm” “اسحاق (Is-hak)”, “(Harun هارون)”, “(Taha طه)”, “(Sulejman سليمان)”.⁹

Disa prej këtyre fjalëve mbetën të shkruhen edhe sot e kësaj dite në të njëjtën mënyrë. Mirëpo “disa prej këtyre emrave i shkruajmë sot në gjuhën arabe letrare të sotme më afër shqiptimit sesa shkrimi që e njohën arabët në kohën e shkrimit të mus-hafit të Osmanit, si për shembull emri i përveçëm “shkruhet اسحاق (Is-hak). Mirëpo, një numër⁹ i konsideruar ende përdorin shkrimin e vjetër”.

Të gjithë studiuesit e hershëm të gjuhës arabe pajtohen se në fazën më të hershme bashkëtingëlloret shkruheshin të papikësuar si dhe zanoret që i shoqëronin bashkëtingëlloret, nuk shkruheshin fare.

Kështu ata me leximin e tyre mbështeteshin, kryesisht, në intelektin e tyre dhe kjo nuk duhet të na habis, sepse secili prej nesh që e zotëron gjuhën arabe, mund ta lexojë pa gabime, pa pasur nevojë që bashkëtingëlloret të jenë të vokalizuar. Kjo ishte e lehtë për brezat e hershëm të arabëve, sepse gjuha e tyre ishte e pastër dhe e papërzier me gjuhë të tjera. Mirëpo, pikësimi i bashkëtingëlloreve ishte një çështje e një rëndësie të veçantë për arsye se fjalën që vijon “تبينوا” mund ta lexojmë “تبينوا” (me sqarue) ose “تثبتوا” (me vendosur), nëse bashkëtingëlloret e saj nuk kanë pika. Edhe pse shkrimi ishte i përha-

pur tek arabët në periudhën e injorancës dhe në fillim të Islamit, ai nuk kishte arritur të përhapej në atë masë sa të shkruheshin libra letrarë. Në aspektin letrar ai ishte përdorur për përpilimin e disa poezive, sidomos të poezive të njohura me emërtimin “El-mu’al-lekat”, për të cilat thuhet se ishin të shkruara me derdhje prej ari dhe vareshin në muret e Qabesë. Ndërsa, sa i përket prozës, siç ishin fjalimet për shembull, arabët nuk tregonin interesim për shkrimin e saj.

Interesimi i tyre për prozën ishte shumë i vogël, nëse krahasohet me interesimin e tyre për poezinë, të cilën e mësonin përmendsh, sepse poezia konsiderohej “divani” i arabëve, që regjistronte historinë e tyre.

Tubimi i Mus-hafit

Ajetet e para të zbritura të Kur’anit i nxitën muslimanët për lexim dhe shkrim:

”اقرأ و ربك الأكرم الذي علم بالقلم”

“Lexo! Se Zoti yt është bujar! Ai që mësoi (njeriun) të shkruajë me penë”. (El-Alek:2-3). Kaptina tjetër quhet “El-Kalem” (pena-lapsi), e cila fillon me ajetin:

”ن . و القلم و ما يسطرون ”

“Nun, betohem në penën dhe në atë që shkruajnë!” (El-Kalem: 1).

Pastaj zbritën ajete, që nxitin shkrimin, si:

”يا أيها الذين آمنوا إذا تدانيتم بدين إلى أجل مسمى فاكتبوه”

“O besimtarë, kur merrni hua prej njëri tjetrit për një afat të caktuar, shkruajeni atë”. (El-Bekare:282)

Të gjitha këto ajete që përmendëm, japim të kuptojmë se arabët e njihnin shkrimin, sepse leximi ka të bëjë me një send të shkruar. Por, edhe më tepër, ajetet e sipërpërmendura na bëjnë me dije se shkrimi ishte i përhapur në mesin e muslimanëve, sepse është e pamundur që Allahu xh.shtë kërkonte prej besimtarëve që ata t’u regjistronjë borxhet e tyre pa qenë numri i atyre që shkruanin i madh.

⁷ المرجع السابق/ ص : ٦٤

⁸ د. محمود فهمي حجازي : مدخل إلى علم اللغة

⁹ المرجع السابق

Po ashtu edhe Pejgamberi a.s., posa i zbriste ndonjë ajet i Kur'anit, nxitonte dhe e thirrte ndonjërin prej ashabëve (shokëve) të tij dhe e kërkonte që të regjistronte ajetin apo ajetet e zbritura. Këta ashabë më vonë u njohën si shkruarit ose regjistruarit e shpalljes; ata ishin: Omeri, Aliu, Ebu Bekri, Othmani, ndërsa Zejd ibnu Thabiti thotë se ishte vazhdimisht pranë Pejgamberit a.s.¹⁰

Shkrimi i mus-hafit bëhej sipas metodës së njohur në atë kohë, sepse rregullat e shkrimit ende nuk ishin vendosur. Fjalët e njëjta shkruhen në dy mënyra, ashtu sikurse e mendon shkruari, si p.sh. fjala “الأيكة”, e cila përmendet katër herë në “mus-haf”, dy herë është e shkruar: “الأيكة” në kaptinën “El-Hixhr”, ajeti 78 dhe në kaptinën “El-Kaf”, ajeti 14, ndërsa dy herë është shkruar në formën “لئكة” pa “hemzetul vaslin”(hemzenë ngjitesë), në kaptinën “Esh-shura” ajeti 176, dhe në kaptinën “Sad”, ajeti 13.

Pejgamberi a.s. në vitin 632 të erës së re kalon në jetën e amshueshme, kur Kur'ani fisnik ishte shkruar në fletë të shpërndara dhe nuk ishte tubuar në një libër të vetëm, sepse nevoja nuk ishte paraqitur për këtë. Në kohën e Ebu Bekrit r.a. u shtua intensiteti i luftërave, në të cilat ranë dëshmorë një numër i madh i sahabëve, të cilët e kishin zënë përmendsh Kur'anin, kështu që u paraqit frika se me vdekjen e hafizëve do të mund të humbte Kur'ani. Për këtë arsye Ebu Bekri r.a. e tuboi Kur'anin në një libër të vetëm.¹¹

Kur u tubuan të gjitha fletët (dorëshkrimet), çdo send u vendos në vendin e vet ashtu si është regjistruar, por pa ndryshim.¹²

Gjatë periudhës së sundimit të Othman ibnu Affanit r.a., lexuesit e Kur'anit u shpërndanë në shumë provinca të shtetit islam dhe secili lexonte Kur'anin në mënyrën e vet. Kështu lindi frika se mund të lindnin mospajtime. Për këtë arsye Othmani r.a. urdhëroi që të përshkruheshin mus-hafet e provincave me një shkrim unik, i cili më vonë u njoh me emërtimin “shkrimi i Othmanit” (Erresmul-uthmanijj) dhe urdhëroi që ata të shpërndaheshin nëpër qendrat e provincave, që të ruhej teksti unik, të cilin do ta përdornin muslimanët në provincat e tyre që të mos kishte ndryshime tek musliman-

në rreth leximit të Kur'anit. Othmani r.a. pastaj urdhëroi djegien e mus-hafeve tjera, të cilat ishin shkruar sipas leximeve të tjera. Kështu, Kur'ani llogaritet libri i parë i shkruar në gjuhën arabe¹³.

Ebu Bekri e Othmani r.a. si dhe shkruarit që e kishin tubuar Kur'anin dhe e kishin përshkruar atë, nuk e kishin ndier nevojën e vokalizimit a pikësimit të tij. Kjo ndodhi sepse Kur'ani ishte nxënë përmendsh në zemrat e tyre në një anë, si dhe niveli gjuhësor i muslimanëve në atë kohë ishte në nivelin e duhur, sepse gjuha e tyre ishte e pastër. Mirëpo më vonë, me hyrjen në Islam të një numri më të madh të joarabëve, u përhapën gabimet në të folur të gjuhës arabe, për shkak të përzierjes së tyre me popujt joarabë, të cilët banonin në vendet ku ishte shtrirë pushteti islam. Kështu u paraqit domosdoshmëria e vokalizimit dhe pikësimit të Kur'anit fisnik si dhe për ta ruajtur nga gabimet e mundshme gjatë leximit të tij, një numër i dijetarëve në fillim të shekullit të parë të Islamit zunë të hulumtonin për të gjetur mënyrën që nuk do t'u lejonte atyre të bënin gabime gjatë leximit të Kur'anit për shkak se ishte i pavokalizuar.

Në fillim u bë pikësimi i Kur'anit nga ana e Ebul Esved-Ed-dueli, për të cilin thuhet se nuk desh t'i hynte kësaj pune të vështirë, mirëpo ai kishte dëgjuar rastësisht një njeri duke lexuar ajetin: ان الله برئ من المشركين ورسوله nga kaptina (et-tevbetu-3), që “lamin” e “resuluhu” e lexonte me kesre.

“Se All-Ilahu është tërhequr prej (marrëveshjes së) idhujtarëve, e njëkohësisht dhe i dërguari i Tij” (Et-teube:3)

Nga ky lexim i gabuar i Kur'anit, i cili ia ndryshon plotësisht kuptimin ajetit, Ebul Esvedi u tmerrua. Për këtë arsye ai kërkoi një shkruar të mirë dhe e urdhëroi që ta merrte Mus-hafin dhe një ngjyrë, e cila do të jetë e ndryshme nga ngjyra e shkronjave dhe i tha atij: “Nëse më sheh mua se po e hap gojën time me shkronjë, atëherë vendose një pikë mbi të, e nëse më sheh se unë po e mbyll gojën time, atëherë vendose pikën në mes të shkronjës, e nëse sheh se unë po e thej gojën time, atëherë vendose pikën nën shkronjë”.¹⁴ Me këtë

¹⁰ المسعودي: التنبيه والإشراف, ص ٢٤٦ /

¹¹ ابن كثير: فضائل القرآن الكريم, ص ٤٣٨ /

¹² د. إبراهيم مدكور: مجمع اللغة العربية في ثلاثين عاما, ص ٨٩ /

¹³ تفسير الطبري, ٢٢/١ /

¹⁴ ابن النديم: الفهرست, ص ٦٠ /

veprim, Ebul Esvedi konsiderohet i pari që ka bërë pikësimin e Mus-hafit.¹⁵

Megjithatë, gabimet në leximin e Kur'anit vazhduan sidomos në Irak, ku numri i joarabëve ishte shumë i madh¹⁶. Kështu, shohim se Haxhaxh ibnu Jusuf Eth-thekafi, vali i Irakut, kërkoi prej Nasr ibnu Asimit dhe Jahja ibnu Ja'mer, nxënësve të Ebul Esved Ed-duelit, që të gjenin një zgjidhje. Kështu ata vendosen pikat diakritike, sepse shkronjat përngjanin dhe përziheshin me njëra-tjetrën në sy të njerëzve. Kështu ata vendosen shenjat e pikësimit tek e çift duke ua ndërruar vendin atyre. "Pikat e shkronjave shënoheshin me të njëjtën ngjyrë të shkronjave, për arsye se pika e shkronjës konsiderohej pjesë e saj".¹⁷

Më vonë u paraqit problemi i ngjashmërisë midis pikave me të cilat shënoheshin zanoret dhe pikave të shkronjave. Për t'iu shmangur kësaj, shkruesit detyroheshin të përdornin dy lloj ngjyrash, njëra për zanoret e tjetra për shënimin e pikave të shkronjave. Mirëpo këtë problem e zgjidhi El-Halil ibnu Ahmed El-ferahidi, i cili vendosi shenja të reja në vend të pikave të zanoreve, e ato janë: (َ e) për "fet-ha" (ـ i) për "kesre", (ُ u) për "dam-me", (ـ) për "sukunin" e fortë, apo teshdid si dhe (ء) "kokën e ajnit" për "hemze".

Halil ibnu Ahmed El-ferahidi këto simbole i përdori në përpilimin e librave të gjuhës dhe letërsisë, por jo edhe në përshkrimin e Kur'anit fisnik. Njerëzit në fillim ngurruan përdorimin e tyre edhe në përshkrimin e Kur'anit, por më vonë filluan t'i përdorin deri në ditët tona.

Përpjekjet e përmirësimit të shkrimit të gjuhës arabe vazhduan gjatë shekujve deri në ditët tona. Rreth këtyre problemeve kanë shkruar Hunejn ibnu Is-hak, Batlijusi dhe Biruni. Disa prej tyre kanë shkruar kapituj të veçantë në librat e tyre, duke shpjeguar rregullat e shkrimit, mendimet e ndryshme të dijetarëve në shkrimin e fjalëve, ashtu siç vepruan Ibnu Kutejbe në vepren e tij "Edebul-katibi" (Edukata e shkrimtarit) dhe Ibnu Mekki Es-sakali në librin: "Teth-kifullisan ve telkihul-xhinani" (Edukimi i gjuhës dhe pasurimi i kopshtit).

Vështërsit e shkrimit arab

Shkrimi është marrëveshje, që zbatohet në praktikë, me propozimin e ndonjërit prej dijetarëve që pastaj shoqëria e pranon ose e refuzon. Kështu pajtimin e plotë e gjejmë për disa rregulla, e për të tjera jo. Hapësira e gjerë e vendeve arabe si dhe niveli i arsimimit në ato vende, është njëri prej faktorëve që ndikon në rregullat e drejtshkrimit, si dhe për shembull gjuhëtarët e Egjiptit merren vesh për një dukuri të caktuar të shkrimit, në të njëjtën kohë shohim se gjuhëtarët e Sirisë, Irakut apo Marokut janë marrë vesh për një rregull tjetër të së njëjtës dukuri¹⁸. Kështu në gjuhën arabe paraqiten dy rregulla a më shumë për të njëjtën dukuri. Meqenëse ende nuk ekziston një koordinim i duhur në nivel të vendeve arabe, shohim se ekzistojnë mënyra të ndryshme të shkrimit të disa fjalëve. Sa për ilustrim, po përmendim se shkronja e "hemzesë" (ء) është ajo që paraqet problemin më të madh si për shembull shkrimi i "hemzesë" së mesme sipas "zanores me të fuqishme" si në fjalën "يَقْرُونَ" disa e shkruajnë mbi "vav" (و) sipas rregullit të "hemzes së mesme", disa e shkruajnë atë në rresht "يَقْرُونَ", duke u mbështetur në rregullën e papëlqyeshmërisë së radhitjes së shkronjave të ngjashme. Disa e shkruajnë "يَقْرَؤون" (lexojnë), sepse ajo është "hemze e skajshme" në rrënjën e foljes, para hyrjes së "vavit të shumësit" në foljen "يَقْرَأُ" (lexon).

Kohët e fundit janë bërë përpjekje të shumta për eliminimin e këtyre të metave nga shkrimi i gjuhës arabe. Disa përpjekje ekstreme dështuan përshkak se ishin të papranueshme, e disa përpjekje të tjera ende vazhdojnë dhe ato kanë për qëllim realizimin e disa çështjeve që duken se janë të vështira; prej tyre po përmendim:¹⁹

1. Dëshira për ta ruajtur thesarin e trashëguar;
2. Dëshira për unifikimin e drejtshkrimit në të gjitha vendet arabe;
3. Rregullat e drejtshkrimit të ndihmojnë në tejkalimin e vështërsive të tashme, në veçanti rreth shkrimit të "hemzesë" dhe "elifit";
4. Ekzistimi i disa trashëgimive historike, të cilat imponojnë shkrimin e fjalëve në mënyrë të caktuar, pa përfillur shqiptimin e sotëm;

¹⁵ رمضان عبد التواب : فصول في فقه اللغة العربية, ص/ ٤٠٠

¹⁶ السيوطي : المزهر , ١٩٦/٢

¹⁷ د. محمد عباس حمودة : دراسات في علم الكتابة العربية , ص / ٥١

¹⁸ عبد الله علي مصطفى : الكتابة العربية, رسالة الجهاد , طرابلس, العدد ٨٧ , إبريل ١٩٩٠ م , ص ٧٦

¹⁹ لمصدر السابق, ص/ ٧٧

5. Të lexojmë që të kuptojmë e jo e kundërta - për shkak se shkrimi arab shkruhet pa zanore-përpiqemi t'i kuptojmë fjalët e pastaj ti lexojmë. Shkrimi i pavokalizuar mundëson përzierjen e formave të fjalëve, si për shembull fjala: "كُتِبَ" mund të lexohet (ka shkruar), "كُتِبَ" (është shkruar) "كُتِبَ" (disa libra).

Prandaj para se ta lexojmë, ne duhet ta kuptojmë fjalinë, si për shembull: كُتِبَ خَالِدٌ nuk mund të qartësohet kuptimi i saj vetëm pas plotësimit të fjalisë: "كُتِبَ خَالِدٌ رِسَالَةً" (Halidi ka shkruar një letër) ose

"كُتِبَ خَالِدٌ نَظِيْفَةً" (Librat e Halidit janë të pastër) apo "كُتِبَ خَالِدٌ فِي سَجَلِ الشَّرَفِ" (Halidi është shkruar në regjistrin e nderit).

Qemajl Morina

THE DEVELOPMENT OF ARAB WRITING

(Summary)

There is no doubt that Arab writing existed before the emergence of Islam. Arab, Syrian, Hebrew and Persian letters were used in the Arab Peninsula. There are many facts to prove this. Adijj ibn Zejdi was one of the greatest Arab orators and a translator in the Divan of Kisra. To learn reading and writing was imposed upon them by the political and commercial circumstances of the time.

كمال مورينا

طوير الكتابة العربية

(خلاصة البحث)

مما لا شك فيه أن الكتابة العربية كانت موجودة في عصر ما قبل الاسلام و أن الكتابة في الجزيرة العربية كانت بالحروف العربية و السريانية و العبرية و الفارسية، فنهاك اشارات متعددة وردت في اشعار العرب تشير إلى وجود الكتابة العربية في الفترة ما قبل الاسلام.

Musine Kokalari

Në margjinat e jetës

Musine Kokalari u lind më 10 shkurt 1917 në qytetin Adana në Turqi në një familje shqiptare nga Gjirokastra. I ati i saj, Reshat Kokalari, jurist me profesion, nuk qëndroi shumë në Turqi përkatësisht kthehet në vendlindje më 1920. Musine Kokalari mësimet e para i mori në Gjirokastër, të mesmet i filloi në Institutin "Kyriaz", për të kaluar në gjimnazin e njohur të femrave "Nana mbretneshë", të cilin e kreu më 1937 në Tiranë. Që nga kjo kohë Musine Kokalari nisi të botonte krijimet e para në gazetën "Shtyp" me pseUdonimin *Muza*. Në vitin 1938 regjistrohet në Universitetin e Romës, në degën e Letërsisë, të cilin e kryen më 1941. Në këtë universitet laurohet doktorëshë për letërsi, ku mbrojtji temën: "Letërsia shqiptare - Naim Frashëri".

Suksesi që kishte treguar Musineja gjatë studimeve, dhe sidomos në mbrojtjen e temës së doktoratës, bëri që Universiteti i Romës t'i ofronte vendin e asistentes, por kjo nuk e pranoi. Ajo u kthye në atdhe dhe u angazhua në shtëpinë, përkatësisht në agjencinë botuese "*Mesagjeritë shqiptare*", që ishte pronë e familjes Kokalari. Në të njëjtën kohë Musineja punon edhe si profesoreshë në Institutin "Nana mbretneshë" në Tiranë, ku nxënëseve u jepte gjuhën shqipe.

Krahas këtyre angazhimeve, Musine Kokalari nuk iu nda shkrimit. Shkroi skica dhe tregime, të cilat i botonte në periodikun e kohës. Ishte studente në Universitetin e Romës kur botoi librin e parë me tregime "*Seç më thotë nënua plakë*" në Tiranë më 1939. Ndërsa në vitin 1944 botoi edhe dy libra të tjerë: "*Rreth vatrës*" dhe "*... sa u tunt jeta*". Përveç shkrimeve origjinale, Musine Kokalari merrej edhe me përkthime, shkruante artikuj, kujtime, një pjesë të të cilave i botoi në gazeta e revista, ndërsa kujtimet i ngelën në dorëshkrim me titull: "*Jeta ime universitare 1938-1941*". Emri i Musine Kokalarit, përveç në gazeta e revista shqipe, defilloi edhe në revista italiane. Madje, kjo botoi gjashtë numra të gazetës "*Zëri i lirisë*", njëherësh bashkëpunoi rregullisht edhe me gazetën "*Gruja shqiptare*". Mirëpo kjo veprimtari ndërpritet më 1944 kur fillon kalvari i jetës së Musine Kokalarit nëpër burgje, internime, persekutime, ndjekje etj.

PORTRETE

Hasan Hasani

TRI GRA – TRI FIGURA MADHORE KOMBËTARE

Në vend të hyrjes

Femra shqiptare, që nga Iliria e deri në ditët e sotme, tregoi përkushtimin e vet në të gjitha fushat e jetës, si prijse (kujto mbretëreshën Teuta), luftëtare (kujto Tringë Smajlin e Shotë Galicën), bëmirëse (kujto nobelisten Gonxhe Bojaxhiun), shkencëtare, shkrimtare, etnografe, historiane, diplomate, publiciste etj. Ndër shumë sosh, kësaj radhe po përmendim tri prej tyre: tri shkrimtare, shkencëtare, publiciste, vepra e të cilave ka zënë vend të merituar në kulturën, shkencën dhe letërsinë shqiptare. Këto janë: Musine Kokalari, Nermin Vlora dhe Selfixhe Broja, vepra e të cilave pavarësisht nga prangat e sistemit monist që për gjysmë shekulli i "burgosi", në këta dhjetë vjetët e fundit, rilindën përsëri, duke u bërë pronë e gjithë lexuesve shqiptarë kudo në trojet etnike përkatësisht diasporë.

E burgosur, e internuar - deri në vdekje

Kalvari i vuajtjeve të shkrimtares së talentuar Musine Kokalari fillon më 1944, kur bashkë me Skënder Muçon formon PSD në Shqipëri, përkatësisht nxori gazetën "*Zëri i lirisë*", e pagëzuar me këtë titull pikërisht nga Musineja. Mirëpo, vrasja e Skënder Muços si dhe pushkatimi pa gjyq i dy vëllezërve të saj, Muntazit dhe Vesimit, sikur ia fundosi të gjitha ëndrrat. Kjo vrasje u bë jo vetëm për këta intelektualë, por për shumë e shumë të tjerë, që ishin ajka e Shqipërisë. Nga kjo tragjedi shpëtoi vëllai i tretë Hamiti, autori i librit të njohur "*Kosova djepi i shqiptarizmit*", meqë mjeku të cilin e sollën partizanët, u shpreh se "ky qenka i vdekur në shtrat", pasi vërtet Hamiti ndodhej i sëmurë rëndë dhe që nuk mendohej se do të shpëtonte. Po në këtë vit, pra më 1944, Musineja burgoset, por pas pak lirohet. Ndërsa më 23 janar 1946 Musine Kokalari e arrestojnë përfundimisht. Pas pesë muajsh me tortura, e nxjerrin para gjyqit. Ky gjyq zgjati nga 26 qershori deri më 2 korrik 1946, ku shkrimtarja e re 29-vjeçare akuzohej për bashkëpunim me Ballin Kombëtar gjatë luftës përkatësisht për tradhti të Pushtetit Popullor mbas Çlirimit. E dënojnë me 20 vjet burg, punë të detyrueshme, humbje të drejtave civile e politike, konfiskim të pasurisë së luajtshme e të paluajtshme. Dhe nga ajo ditë e derisa vdiq, më 13 gusht 1983, Musine Kokalari jetën e kaloi nëpër burgjet dhe kampet e njohura, si në Tiranë, Rrëshen, Burrel, Spaç etj. Këtu Musineja mbajti burgun, internimet, punën e detyrueshme, kaloi ditët e fundit si e pensionuar, si e sëmurë nga tumori, derisa vdiq.

Pushteti përdhosi edhe kufomën e Musines

"... Kryetari i Këshillit kishte urdhëruar që të mbyllej dera e së vdekurës me çelës, derisa të vinin të nesërmen njerëzit e Degës, të kontrollonin dhe të merrnin ç'kish mbetur. Musineja kishte mbi 1000 faqe punë të të gjithë atyre viteve nga folklori i Mirditës dhe nga ajo ç'kishte mbledhur burgjeve. Kur e hapën derën të nesërmen që erdhëm ne, nuk u gjend asnjë dorëshkrim. Edhe së vdekuri e grabitën hijenat. Kurrë nuk do ta harroj që ajo u gdhi vetëm, krejt vetëm natën e saj të fundit mbi tokë, e mbyllur me kyç. Për Musinenë nuk u gjet as makinë për ta shpënë në varreza. Vetëm një shofer

evgjit, me një makinë riportabël, që kishte ngarkuar zhavor gjithë ditën, pranoi të vinte me njëqind të lutura.

Vumë arkivolin mbi zhavorr. E shoqëruam unë, Muzua, im shoq dhe djali i fqinjës, që e gjeti të vdekur. Kjo qe ceremonia e varrimit, që iu bë në Rrëshen, në muzgun e 14 gushtit të vitit 1983" - rrëfen Ildishane Kalo në kujtimet e saj për Musine Kokalari.

Vepra e Musinesë do të rivazhdojë jetën

Krijimtaria letrare e Musine Kokalari do të jetojë ndër shekuj. Ajo do t'u bëjë ballë sfidave të jetës, ashtu siç u bëri për 50 vjet me radhë. U munduan të fshijnë nga faqja e dheut, por nuk ia dolën. Dy librat që botoi më 1944 ("*Rreth vatrës*" dhe "... *sa u tunt jeta*") pushteti komunist nuk i lejoi as të shpërndahen, por i rrëmbeu të gjithë ekzemplarët dhe i zhduki. Megjithatë, ato nuk u zhdukën tërësisht. Njerëzit i ruajtën dhe sot, pas gjysmë shekulli, ato u ribotuan, në Tiranë dhe Prishtinë. Se vërtetë, kishim të bënim me një shkrimtare të talentuar, flet fakti se kjo shkrimtare, qysh në moshën 22-vjeçare u paraqit para lexuesve me librin e saj të parë, me vëllimin e dashur e me tregime "*Seç më thotë nënua plakë*" dhe, tërhoq vemendjen e periodikut të kohës dhe të njerëzve eminentë (shqiptarë dhe të huaj) të kulturës, artit dhe letërsisë. Mjafton të përmendim këtu se që në start të krijimtarisë së saj, për të shkruan Lasgush Poradeci, Angelo Leoti, Karlo Mearini, Nexhat Hakiu, Ernest Koliqi, Tagliavini, Mithat Frashëri, Sotir Kolea, Dalan Shaplllo, Anton Nikë Berisha, Ali D. Jasiqi, Emin Kabashi, Drita Siliqi, Sali Bashota, Xhavit Aliçkaj etj. të cilët e vlerësojnë lart krijimtarinë letrare të shkrimtares Musine Kokalari.

Lasgush Poradeci për Musine Kokalari

Është një dhuratë e thjeshtë që na jep zonjusha Kokalari, sapo e dalë pothuajse nga bankat e Institutit të Tiranës. Sapo e dalë, sepse vepra në vetvete paraqitet jo si një provë shkollore e klasave të larta, jo si një shëmbull zotësie, si një hartim që ka fituar çmimin e parë, - ajo përmban përkundrazi më pak dhe më shumë se kaq. Më pak sepse ka mungesat e veta, të papranueshme në një konkurs letrar të nxënësve të shkollës së mesme, më shumë, sepse na çfaqet, me këtë përjashtim,

nën kushtin e domosdoshëm të artit, që domethënë krijim. Libreza e z-she Kokalari është pra një krijim origjinal, dhe si i tillë meriton të heqë për një shënim vërejtjen tonë.

Krijim origjinal? Çdo të thotë kjo? Kjo do të thotë me fjalë të thjeshta, të pangatërruar, me fjalë drejtpërdrejt siç është jeta vetë, se auto-resha e këtyre skicave rastore e ka zënë jetën mu në mezin e saj, në momentin kritik që është momenti i madh i çdo manifestimi të jetës njerëzore, që përmbledh edhe shfaq në një pikë tjetërsie, gjithë kuptimin e vërtetë të jetës të çfaqur rastësisht. Zënia e jetës, kapja e menjëhershme e saj në fund dhe në formë dhe çfaqja imediate, pa asnjë ndërmjetësim, me anën e artit, kjo është origjinalitet - origjinalitet letërar. Nën mbrojtjen e kësaj cilësie, që është cilësia e parë e çdo veprë shkrimi për të dëfryer shpirtin, qëndron, siç thamë, libra e shkrimtarës sonë. Ky karakter, cilësia e origjinalitetit të kapur shpejtazi dhe mu në thelb të zhvillimit psikologjik të jetës, sjell me vete dhe pikë së pari të metën e vet, si drita që sjell pas hijen. Përshtypja e efektit kryesor i ka mënjeluar hollësisht rrëthojëse, që janë, siç kuptohet vetvetiu, hollësira forme, çështje trajtimi të përjashtëm, kujdes me durim i gjithë atyre ndërtimeve, drejtpeshimeve dhe kundërpeshimeve të fjalës dhe të frazës, të cilave nuk ia-u vuri dhe aq shumë veshin në shkollë, për hir të punës kryesore: origjinalitetit". ("Bota e re" nr.1/30 korrik 1940, Korçë)

Rrëfim – roman për Musine Kokalarin

Shkrimtarja e njohur bashkëkohore shqiptare (romaniere, noveliste, tregimtare dhe dramaturge) Eglantina Mandia më 1995 botoi në Tiranë një libër me titull: "*Sonata e hënës*" të cilin autorja e quan: rrëfim për një jetë, por që është pa dyshim më shumë së rrëfim, është një jetë e romanizuar, kushtuar, siç e quajten shumë poetë e shkrimtarë, muzë e vlarë, sonatë e hënës, nuse e pakurorëzuar etj. Libri është mjaft i vëllimshëm, që Eglantina e shkroi me përkushtimin më të madh që mund të ketë një shkrimtare për një shkrimtare, një zemërdëlirë për një viktimë të komunizmit, një muzë e vlarë poetike nga shpirtkazmat dhe xhelatët e shqiptarizmit, një qenie dhe engjëll qiellore, e sëmurë nga kanceri dhe se tri herë i dërgon letër Spitalit të Tiranës përkatë-

sisht Klinikës Onkologjike për një intervenim kirurgjik dhe kurrë nuk ia mundësuan. Këto letra rrëqethëse të dërguara nga Rrësheni janë dëshmia më tronditëse e një jete të dëlirë e lënë në mëshirën e snobistëve të një sistemi totalitar.

Në vend të përfundimit

I zhytur thellë në botën e tre librave të Musine Kokalarit, në fatin e personazheve, në përshkrimet e ambientit, në elementet folklorike dhe etnografike, në figurat stilistike që shkrimtarja përdori me aq përkushtim dhe dashuri në veprat e saj, si dhe në fatin e saj që e ndoq hap pas hapi tërë një jetë, që më se miri shënohet në veprën e Eglautina Mandias, me plot gojën duhet pohuar se jeta e Musine Kokalarit është dhe mbeti një tragjedi e pashkruar si dhe një rast i rrallë dhe unik se si nëpërkëmbet jeta, fati, dashuria, talenti i një shkrimtareje të talentuar që nuk e lanë të zhvillohej, por e këputën mu në kulmin e krijimtarisë, kur më së shumti pritej nga ajo.

Nermin Vlora

Nermini – jeta

Nermin Vlora lindi më 18 prill 1921 në Tiranë. Është stërmbesë e Ismail Qemalit. Fëmijërinë dhe rininë i kaloi në vendlindje. Mësimet e para i mori në shkollën fillore "Motrat Kyriazi" në vendlindje, ndërsa më 1934 vazhdoi shkollimin e mesëm në Institutin "Nana Mbretëreshë" po ashtu në Tiranë. Që nga moshë e re Nermin Vlora ka treguar prirje për t'u marrë me krijimtari. Gjatë shkollës së mesme përktheu vjersha nga gjuha frënge dhe italiane për emisionet e Radio Tiranës. U martua me një oficer italian dhe shkoi në Itali, ku studioi shkencat juridike në Universitetin Siena të Toskanës. Në këtë universitet, më vonë, për merita në fusha të ndryshme të shkencës, iu dha edhe titulli i doktorit të nderit, sidomos për lëmin e gjuhësisë krahasimtare. Do theksuar këtu se Nermin Vlora (e martuar për diplomatin italian Renco Falaski i cili për tri dekada shërbeu si sekretar i dytë, sekretar i parë, konsul, konsul i përgjithshëm, e sidomos tri herë qe ambasador i Itali-

së nëpër vende të ndryshme të Evropës, Amerikës dhe Afrikës) gjatë tërë jetës u mor dhe merret edhe sot aktivisht me krijimtari letrare dhe shkencore. Ka botuar mbi 35 vepra nga lëmët: poezi, prozë, publicistikë, eseistikë dhe shkencë. Për merita nga këto fusha ka fituar çmime të ndryshme letrare, nga të cilat vlen të përmendën: laurate "Honoris Causa" nga Universiteti i Tuksonit (Arizona, SHBA); dy çmime nga Kryeministria e Italisë për zhvillimin e kulturës; dekoratën "Oficial de la Orden di San Carlo" nga Qeveria e Kolumbisë; çmimin "Viareggio" të shtëpive botuese të Romës për veprën (romanin më të mirë si dhe më 1989 emërohet Senatore (anëtare nderi) e Akademisë Medicea. Nermin Vlora i flet dhe i shkruan gjuhët: shqipe, italiane, frënge, angleze, spanjolle, greke dhe turke. Ka patur rastin të ligjërojë në simpoziume, kongrese dhe universitete të ndryshme, si në: Itali, Angli, SHBA, Portugali, Kolumbi, Kinë, Çekosllovakia, Francë, Ugandë, Shqipëri, Kosovë etj.

Nermini - publiciste

Përvoja e gjatë jetësore dhe diplomatike i dha mundësi Nermin Vlorës që të merret edhe me publicistikë, madje në këtë fushë u dallua mjaft, qoftë me artikujt publicistikë, qoftë me fejtone që shkroi dhe botoi nga vizitat e saja të ndryshme nëpër të gjitha kontinentet ku punoi dhe jetoi. Në këtë lëmë, pra publicistikë, botoi librat: "*La Cina* (Kina) 1972, "*Comunita e autnomiá*" (Bashkësia dhe autonomia) 1973, "*Considerare in civilita Çibça*" (Konsiderime mbi civilizimin Çibça) 1979 etj. si dhe shume artikuj e fejtone në periodikun italian për të cilat e angazhonin gazetatat dhe revistat më me renome të Romës, Napolit etj. Megjithatë, duhet venë në spikamë edhe një moment tjetër që flet për angazhimin publicistik të Nermin Vlorës në këto dhjetë vitet e fundit në periodikun e Shqipërisë dhe atë të Kosovës, duke pasur gjithnjë objekt trajtimi vështirësitë e kombit shqiptar, qoftë atij në Shqipëri deri në vendosjen e demokracisë, qoftë këtij në Kosovë që përjeton aparteidin më të tmerrshëm që ka njohur ndonjëherë njerëzimi gjatë historisë shekullorë nga pushteti i egër serb. Angazhimet e saja, sidomos për Kosovën, në revistat "*Shkëndija*", "*Zëri*", "*Forumi*" etj. janë evidente dhe të mirëseardhura. Sidomos kur dihet se Zonjës

Nermin Vlora i qe e ndaluar për 46 vjet ta vizitojë vendlindjen, pra Shqipërinë, dhe kjo pikërisht nga pushteti monist që sundoi gjysmë shekulli.

Nermini – poete

Ndjenja e fuqishme e poezisë ishte fshehur herët në shpirtin e Nermin Vlorës. Që nga bankat e shkollës filloi të shkruajë dhe të përkthejë vargje, ato të cilat ia donte shpirti. Dhe me kalimin e kohës, kjo ndjenjë piquej në zemër, forcohej në shpirt, për të gufuar një ditë si vullkan në sipërfaqe. Edhe pse duke u marrë paralelisht me publicistikë, prozë, eseistikë, shkencë, Nermin Vlora gjeti kohë dhe zbrazti në letër ndjenjat e fuqishme të zemrës. Ajo botoi përmbledhjet me vjersha: "*II signore di tempo*" (Zotëruesi i kohës) i 1967, "*Dalla mezzaluna alla luna*" (Nga gjysmëhëna në hënë) 1973, "*Momenti Columbiani*" (Momentet Kolumbiane) 1979, "*Commiato Colombia: adio*" (Lamtumirë Kolumbi) 1981 etj.

Cila është poezia për poeten, mjafton të kujtojmë një mendim të sajën dhënë autorit të këtij shkrimi në një bisedë më të gjatë, ku thotë: "Poezia është ajo bukuri që shihet me sy, futet thellë në zemër dhe e pasuron shpirtin: një shpirt i pasur bëhet i mëshirshëm ndaj vuajtjes së të tjerëve. Poeti, edhe kur është i vobekët, nuk është kurrë i varfër". Apo më poshtë, i pyetur se ku lindi, ku u rrit dhe për çka këndoi muza e poezisë së saj, ajo pohon: "Muza e poezisë sime lindi në Shqipëri, u rrit në Shqipëri dhe këndoi për Shqipërinë". Dhe kur t'i shtojmë kësaj edhe një mendim të të madhit Ernest Koliqi i cili duke shkruar për poezinë e Nermin Vlorës, ndër të tjera thotë: "Poezia e saj (e N.V. shën. im) është ajo e dehjes yjore, në të cilën e ndien se i lehtësohet pesha e "bregës" tokësore që e burgos shpirtin. Është poezi e majave kozmike, ku është vënë burimi i së Vërtetës".

Nermini - romaniere

Në fushën e prozës përkatësisht të romanit, Nermin Vlora kontribuoi mjaft. Shkroi dhe botoi katër romane interesante, romane lilozofike, romane ese, siç nuk u ngurrua kritika t'i quajë, qoftë ajo shqipe, qoftë italiane. Romanet "*Il Bivio*" (Udhëkryqi) 1968, "*Ex*" (E nesërm-

ja e kohes) 1971, "*Orme di sangue*" (Gjurmë gjaku) 1974 dhe "*La gru coronata*" (Lejleku kokëartë) 1976, i sollën famë Nermin Vlorës në qarqet letrare italiane, meqë për dy romanet e para dy herë e fitoi çmimin e parë të shtëpive botuese të Romës për veprën më të mirë, çmim ky i quajtur "*Viareggio*", që flet qartë për vlerën e këtyre dy romaneve të cilat në një konkurrencë, aq të madhe arrin të laurohen me çmime të para. Këtë të dytin (romanin) lexuesit tanë në Kosovë e kanë në duar që nga viti 1991, kur e botoi Shtëpia Botuese "Gjon Buzuku" në Prishtinë. Madje për këto dy romane që zgjuan interesim të madh në Itali kur u botuan, shkroi edhe Ernest Koliqi në revistën e tij të njohur "*Shejzat*" që u botua në Romë në gjuhën shqipe dhe italiane. Ndërsa kritiku dhe studiuesi i letërsisë Dr. Anton Berisha ndër të tjera shkruan: "Ajo ka gërshetuar me shkathtësi strukturën e tekstit të prozës së mirëfilltë dhe të vështirimit e të qasjes eseistike. Në të dyja rastet ajo ia ka dalë të shprehë tablo e mendime të rëndësishme për jetën dhe për veprimin e individit. Si e këtillë, vepra e Nermin Vlorës "*E nesërmja e kohës*" për shumëçka e pasuron përvojën e lexuesit, qoftë si art letrar, qoftë si mendim filozofik e human".

Shikuar shkrimet kritike të Ernest Koliqit, Anton Berishës, apo Gjulio Konjtit, ky i fundit kritik italian, shohim se asnjëri nga këta nuk kursejnë komplimentet për prozën nerminiane. Madje, autorja me një rast deklaroi se romani i saj "*E nesërmja e kohës*" që do të thotë edhe se "*Revolucioni i vërtetë është Evolucion*": dëshiron t'i japë kuptim artit, filozofisë, problemeve të ndryshme të kohës. Kohë e ndërruar nga psikologjia shoqërore; në elementet e saja më dinamike, ku, kjo e kuptuar bëhet kusht i domosdoshëm, kohë, me prirje të shpjegojë, me ndërmjetësinë e ndjenjave, konceptin e metamorfozës së fenomeneve jetësore, duke ua përshtatur fenomeneve të mbijetesës".

Nermini – shkencëtare

Një kaptinë në vete paraqet edhe kontributi i Nermin Vlorës si shkencëtare. Sferë e interesimeve të saja që tri dekada u bënë qytetërimet parahelene e pararomake, veçanërisht interpretimi i dokumenteve epigrafiqe të trashëguara nga këto dy qytetërime. Në këtë botë të errtë e të thellë, ku vetëm shkencëtarët e vërtetë me mundime e stërmundi-

me arrijnë të ndriçojnë skutat e saja nëpër shekujt e lashtë, Zonja Nermin Vlora arriti të na dhurojë shumë studime me interes përkatësisht edhe disa libra, pa konsultimin e të cilëve shkencat krahasimtare që merren me këtë sferë nuk do të mund të kalojnë. Serinë e këtyre studimeve përkatësisht të këtyre librave shkencore, Nermin Vlora e filloi me titullin e përgjithshëm: "*Qytetërime të lashta mesdhetarë*" nga i cili deri më sot u botuan pesë libra: "*Pelasgi-Iliri-Etruschi-Albanesi*" (Pellazgët, Ilirët, Etruskët, Shqiptarët) 1984; "*L'Etrusco lingua viva*" (Etruskishtja gjuhë e gjallë) 1989; "*Lashtësia e gjuhës shqipe*" 1991, "*Shqipja çelësi i gjuhëve*" 1994 dhe "*Prona gjuhësore dhe gjenetike*" 1997 (këto tri të fundit botuar vetëm në gjuhën shqipe, ndërsa dy të parat në gjuhën shqipe dhe atë italiane). Këta pesë libra në këtë njëzetvjetëshin e fundit kanë zgjuar interesim në qarqet shkencore në Shqipëri dhe në Kosovë, e madje edhe në qarqet e ndryshme botërore ku Nermin Vlora ligjëroi në këtë temë. Zgjuan interesim dhe polemika, pajtime e mospajtime, sepse vetë brumi me të cilin merren studiuesit e këtyre mbishkrimeve përkatësisht përkrahësit e tezës së interpretimit të etruskishtes me anën e dialekteve të shqipes të zhysin në një të kaluar të errtë historike, ku edhe mbetet hapësirë për interpretime të ndryshme. Rreth këtyre kjo ligjëroi në Romë, Spoleto, Fermo, Siena, Firencë, Lisbonë, Tiranë, Prishtinë përkatësisht para profesorëve të Universitetit të Harvardit në Boston si dhe në Universitetin e Tuksonit në SHBA etj. Për gjithë këto, Rektori i Senatit Akademik "MEDICEA" ia ndau titullin Senatore e kësaj Akademie. Sepse Nermin Vlora ka deshifruar shumë mbishkrime në statat e varreve duke krijuar fjalorin pellazgo-iliro-etrusk. Ajo u referohet gjithashtu gjurmëve të kulturave ilirike të Butrinit, Apollonisë (ku siç thotë ajo, studioi Otaviano Augusti), Durrësit, ku studioi Çezari dhe që Ciceroni e quante "Mirabilis Urbs" etj.

Nermini – estete

Në lëmin e eseistikës dhe të estetikës, edhe pse nuk ka botuar ndonjë libër të veçantë, Nermin Vlora, ka shkruar dhe botuar disa studime dhe ese që padyshim kanë zgjuar interesim tek lexuesit. Esetë rreth interpretimit të figurës komplekse të Leonardo Da Vinçit, thellësisë e

intuitës ekzistenciale të kompozimeve të Rikard Wagnerit, një studimi filozofik mbi fatin intrigues të Lukrecia Borxhias, studimit rreth letërkëmbimeve, të Elena Cijikës me Jeronim de Radën dhe Xhuzepe Garibaldin etj. paraqesin një kaptinë në vete, e për të cilën shumë studiues kanë shprehur adhurimin e tyre ndaj penës së hollë të Nermin Vlorës në këtë drejtim. Sepse, edhe artet e tjera, siç janë muzika, piktura, skulptura etj. u bënë objekt frymëzimi dhe trajtimi në interesimet filozofike të Nermin Vlorës. Mjafton të kujtojmë vetëm eseun rreth interpretimit të figurës komplekse të Leonardo Da Vinçit, ku Zonja Vlora mes tjerash shkruan: "Sa më i evoluar është njeriu, aq më e madhe është dashuria e tij. Ky është koncepti bazor i filozofisë mbi jetën e Leonardo Da Vinçit. Këndeje rrjedhin trysnitë e shumëanshme të tij që shpërthejnë në gjermime për ta kuptuar e zbuluar Universin. Universi, atdheu i vetëm i tij, ku, Librin e madh të Kohës, ai përvetëson xixëllimet e të së vërtetës ekzistenciale të botës. Botë, ku njeriu është mikrokozmos me të gjitha karakteristikat e Universit, makrokozmos, me rrahje zemre, ku uji zëvendëson gjakun, për t'i dhënë jetë dhe "arsyetim" e ku drita është simbol virtyti dhe fuqia zbuluese".

Nermini – humaniste

Nermini humaniste. Kah t'ia nis? Mendoj e çmendoj! Dhe, më e arsyeshme më duket të jap këtu më poshte përgjegjën e saj rreth romanit "*Lejleku kokëartë*" i cili u shkrua dhe botua për herë të parë në kryeqytetin e Ugandës, pra në Kampala, kur Nermini bashkë me burrin, (Renco Falaskin ambasador i Italisë në këtë vend), qëndroi katër vjet. Ajo rrëfen: "*Lejleku kokëartë*" përshkruan përvojat e mia në Kampala të Ugandës kur në fron ishte presidenti Idi Amin Dada. Qëndruam atje nga marsi i vitit 1973 deri në prill të vitit 1977. Libri është shkruar në formë romani, por personazhet janë të vërteta. Përshkruhen bisedimet politike nëpër sallone e mbledhje të ndryshme, bukuria e jashtëzakonshme e natyrës, madhështia e Liqenit Viktoria, nga ku lind lumi Nil, kafshët e ndryshme që gjenden nëpër parqet kombëtare dhe sa shumë gjera mëson njeriu prej natyrës së jetës së kafshëve dhe nga urtësia e bukurisë së natyrës. Gjithë kafshët e parqeve paraqiten në veçantinë e tyre, kush më tërheqëse e kush më pak, por midis

tyre ai që bën më shumë përshtypje, është elefanti. Tregon një urtësi filozofike të jashtëzakonshme dhe dashamirësi të madhe ndaj kafshëve të tjera që janë më të vogëla dhe viktimat e kafshëve të egra. Alarmi i tyre ngjallët vetëm kur njeriu u afrohet tepër. Ndoshta edhe ato e konsiderojnë njeriun "kafshën" më të egër të natyrës që ka nevojë të vrasë për dëfrim. Në libër përmendet vizita e kryeministrit italian Andreotti, bashkë me të shoqen dhe vizita nëpër qëndrat e misionarëve italianë, me një përshkrim të veçantë në qëndrën e të lebrosurve të Morulemit. Këtu, të sëmurët bëjnë aq shumë përshtypje, sa që njeriut i vjen gati turp të mos ketë edhe ai ndonjë të metë fizike. Prandaj, ky libër u shit për ta ndihmuar këtë qendër që kishte nevojë për një sallë të madhe. Dhe salla u bë me paratë e shitjes së librit tim, me të cilin ndihmova këtë qendër të sëmurësh, duke ua dhuruar kështu edhe honorarin e autorit që më takonte".

Nermini – diplomate

Do të ishte e padrejtë sikur mos t'i thonim edhe dy-tri fjalë për Zonjën Nermin si diplomate. Ajo me një rast thotë: "Unë dhe Renco kemi punuar në të gjitha kontinentet e rruzullit tokësor, përveç Australisë". Dhe kjo rrugë e gjatë zë fill në fillim të viteve 50-të e deri në atë të 81-të kur Renco Falaski pensionohet. Pra, tri dekada nëpër vende të ndryshme, ku bashkëshortja e punëtorit diplomatik nuk është vetëm thjeshtë grua, por edhe punëtore ambasade, krahu i djathtë i ambasadorit, pra krahu i djathtë i burrit. Ajo që për të tjerët është festë ose dëfrim, për gruan e ambasadorit është një punë e rëndë. Sepse, rrëfen zonja Nermin: "ajo në çastin e duhur del nga kuzhina, vishet e mbathet mirë dhe u paraqitet mysafirëve me buzëqeshje, edhe kur i ka hallet e veta". Pra, gruaja e një ambasadori e ka çelësin në duar për t'i hapur dyert e bisedimeve diplomatike. Por, unë pata një fat, thotë Nermin Vlora. Isha shqiptare. Njerëzit në vendet ku kam punuar, nuk kishin parë ndonjë shqiptare në jetën e tyre. Një gjë e tillë nxiste kureshtje.

Në vend të përfundimit

Ç'të themi më shumë për Nermin Vlorën? Ç'të shkruajmë më shumë për këtë publiciste, poete, romaniere, estete, shkencëtare, humaniste, diplomate shqiptare që tërë një jetë e kaloi nëpër të gjitha kontinentet, si krijuese e si diplomate, që e vizitoi tërë botën, por jo edhe Shqipërinë, ku kulçedrat komuniste ia ndaluan hyrjen në atdhe, në vendin e lindjes, në Tiranën e bukur. Pas një gjysmë shekulli dyert e vendlindjes ia hapi Demokracia. Duke ecur gjurmëve të jetës së saj të bujshme dhe veprave që ia dhuroi artit letrar e shkencor, me të drejtë studiuesit dhe intelektualët e ndryshëm e quajtën Elena Gjika e shekullit njëzet.

Selfixhe Broja

Në margjinat e jetës

Selfixhe Ciu - Broja (Kolombia) u lind më 1918 në Gjirokastrë. Mësimet e para i mori në vendlindje, ndërsa të mesmet i kreu si auto-didakte. Fëmijërinë e kaloi në Gjirokastrë me shoqen e jetës, shkrimtaren Musine Kokalari, që së bashku ndoqën shkollën e vajzave të Urani Rumbos. Më vonë kryen një kurs letrar në Firencë të Italisë. Ndërkohe, në një ekskursion në Grenobël të Francës, shkrimtari i njohur Petro Marko Selfixhe Ciun e njohu me shkrimtarin Xhemal Broja nga Shkodra. Me lidhjen e tyre të ngushtë (Xhemal Broja martohet me Selfixhe Ciun në vitin 1940), zë fill ngritja e saj si intelektuale, duke kaluar nëpër krajata të ndryshme të regjimit që nga kjo moshë e deri në vitet nëntëdhjetë, kur edhe shembet kështjella e komunizmit në Shqipëri. Selfixhe Broja që nga vitet 1935 e deri në ditët tona u mor dhe merret aktivisht me krijimtari letrare e publicistike. Shkroi poezi për fëmijë dhe për të rritur, tregime, skica humoristike, ditarë, kujtime etj. të cilat më parë i botoi nëpër të përkohshmet letrare e publicistike, e më vonë edhe si libra më vete. Bashkëpunoi me gazetatat dhe revistat: "*Diana*", "*Java*", "*Shtypi*", "*Bota e re*", "*E vërteta*", "*Populli*", "*Hosteni*", "*Bashkimi*", "*Veterani*" etj. Në fillim Selfixhe Broja para lexuesve u paraqit me pseudonimin e njohur *Kolombia*, pseudonim ky me të

cilin botoi edhe përmbledhjen me vjersha për fëmijë "*Lule më lule*" më 1958. Mirëpo, me që Selfixhe Broja ra në kundërshtim me sistemin, për një gjysmë shekulli iu mor e drejta për botim. Gjithë atë që krijoi për më shumë së dyzet vjet, e botoi me një libër me 1998 me titull "*Tallazet e jetës*", vëllim me mbi 350 faqe, ku përfshihen shumë vjersha, tregime, skica, ditarë, kujtime etj. Selfixhe Broja jeton në pleqëri të thellë në Tiranë.

Lidhja me Xhemal Brojën

Njohja me shkrimtaren dhe shoqen e fëmijërisë Musine Kokalari, qoftë në vendlindje, qoftë në shkollë, qoftë në librarinë e saj në Tiranë, te Selfixhe Broja la gjurmë të thella. I lidhte dashuria ndaj librit, ideali kombëtar, emancipimi i gruas shqiptare. Në librarinë e Musines, Selfixhe Ciu njohu edhe shkrimtarët Nonda Bulka, Petro Marko, Andrea Varfi e shumë të tjerë. Por, siç shkruan në parathënien e librit "*Tallazet e jetës*" Drita Siliqi: "Pa dyshim ndikim të madh pati në formimin intelektual kulturor të se resë lidhja shpirtërore me Xhemal Brojën, bashkëshortin e saj të rrallë, në ditë të mira e të këqija". Muki, Xhemal Broja, hapi shtigje të reja në shpirtin e njomë të vajzës së re nga Gjirokastra, për ta kuptuar më mirë, më thellë, jetën dhe përipecitë e saja. Pushtimi fashist i Shqipërisë Selfixhen e gjeti në Itali. Ftesës që iu bë studentëve në vendet perëndimore për t'u kthyer në atdhe në luftë për çlirim kombëtar, Selfixheja iu përgjigj ndër të parat dhe bashkë me Xhemalin kthehet në Shkodër, ku hap librarinë "Shkëndija", që i dha impuls emancipimit kulturor dhe ndërgjegjësimit patriotik, ashtu siç pat vepruar edhe Musine Kokalari në librarinë e saj në Tiranë, që ishin çerdhe ku vepronte dhe vlonte shpirti demokratik për çlirim nga pushtuesit e huaj. Dhe i njëjti fat tragjik i përcolli që të dyja, Musine Kokalari dhe Selfixhe Broja, ashtu siç përcolli shumë femra dhe intelektuale shqiptare në atë kohë. Selfixheja gjatë tërë jetës iu nënshtrua ndjekjeve, burgimeve, internimeve, por mbeti gjallë, ndërsa Musineja, e burgosur, e internuar, vdiq në burgun e Burrelit. Petraq Risto, shkrimtar, thotë: "njëra në vdekje, tjetra në jetë, ecin e do të vazhdojnë të ecin si dy akuza njerëzore, e para Musineja, si Muzë e vrarë dhe e dyta, Selfixheja, si pëllumbeshë e plagosur".

Një jetë në ndjekje

Si një ndër organizatorët e demonstratës së 22 shkurtit 1942 në Shkodër, Selfixhen e arrestojnë, ndërsa Xhemali kalon në ilegalitet. Pas lirimit me kusht nga burgu, edhe Selfixheja arratiset dhe kalon në ilegalitet, ku aktivizohet si anëtare e Komitetit Qarkor të Rinisë dhe kontribuon në drejtim të organizimit të gruas deri në çlirimin definitiv të vendit. Mirëpo, pas çlirimit, Shkodra dhe intelektualët e saj u vunë në shenjës të pushtetit komunist. Xhemal Broja deklarohet kundër vijës së Partisë ndaj çështjes shumë delikate të Kosovës, ndërsa Selfixheja shkroi një Promemorje lidhur me shkeljen e të drejtave të njeriut. Kjo u bë shkak që Selfixhe dhe Xhemal Brojen në fillim t'i përjashtonin e më vonë edhe t' i akuzonin si agjentë anglo-amerikanë. Mu për këtë shkak i internojnë në shkrepat e Kurveleshit, ku jetojnë në kushte çnjerëzore. Pas kësaj, lirohen dhe menjëherë pason internimi i dytë për pesë vjet në Gradishtë të Lushnjës. Sigurimi i ndjek hap pas hapi, ditë e natë, në punë dhe jashtë punës. Edhe pse demokratë të denjë, pjesëmarrës të Luftës Çlirimtare, traumat që përjetojnë gjatë tërë jetës Xhemal e Selfixhe Broja ishin të rënda, të mundimshme. Drita Siliqi, lidhur me këtë, ndër të tjera shkruan: "Dhe fundi? Zhgënjimi, si dhe të shumë demokratëve të tjerë, kur panë se idealet e shenjta të lirisë së njeriut u nëpërkëmbën. Arroganca e pushtetarëve nuk mund ta pranonte krenarinë e tyre të ligjshme, mendimin e tyre të pavarur – shprehje e formimit të tyre intelektual. Është pikërisht kjo forcë shpirtërore burimi i energjisë që mbajti gjallë kurdoherë dëshirën për punë krijuese. I dha shpresë Xhemalit për të vazhduar deri në prag të vdekjes punën e tij. I jep forcë Selfixhesë, që me kthjelltësi, frymëzim dhe përkushtim vazhdon të shkruajë për vitet që po jetojmë".

Dashuria për Kosovën

Çifti bashkëshortor Broja ushqente një dashuri të thellë për Kosovën dhe bijtë e saj. Këtë fakt, siç u pa edhe më lart, i pari e vërtetoi Xhemal Broja kur u deklarua kundër vijës së ndjekur nga Partia Komuniste Shqiptare ndaj çështjes së Kosovës, plagë kjo që Kosovën martire e ndoqi deri në vitin 1999, kur definitivisht u çlirua nga thundra dhe pushtimi serb. Pastaj shkrimtari Xhemal Broja shkroi edhe

një dramë për Kosovën, përkatësisht për birin e saj të dashur, për Plakun e Maleve, tribunin e vegjëlisë, Dragoin e Dragobisë - Bajram Currin. Kjo dramë u luajt në skenat e teatrove amatore në Kosovë dhe Shqipëri, por kurrë nuk u botua libër më vete. Ndërsa dashuria për Kosovën vlon edhe në shpirtin e gjirokastrites Selfixhe Broja. Ajo në poezinë me titull: *"O bij të Kosovës martire"* shpreh tërë dashurinë ndaj kësaj pjese të atdheut. Bijtë e Kosovës sipas Selfixhe Brojës janë trima, atdhetarë, bujarë, besnikë, humanë. E tërë kjo, ngase janë bij të një trualli legjendar, janë simbol të trashëgimisë. Ndërsa në poezinë tjetër me titull: *"Kosovës së shtrejtë"*, poetesha thotë: *"Prej gjirit tënd/ nektar dashurie,/ trimërie e bukurie/ thithën bijt e tu/ ndër breza./ Ay pinë titanët/ Bajrami, Vokshët, Isai,/ Kadria e Hasani/dhe malet buçitën/ për Liri!/ Me gjak u lanë trojet/ për nënën Shqipëri"*.

Çka të thuhet më shumë për Kosovën dhe bijtë e saj? Çka të thuhet më shumë për Kosovën dhe Selfixhe Brojen?

Kolombia poete ndjenjash

Që nga viti 1935 Selfixhe Broja, atëbotë Ciu, u paraqit në revistën *"Populli"* me vargjet e saja të para përkatësisht me vjershën *"Vala gënjeshtarë"*. Këtë dhe poezitë e tjera të këtyre viteve Selfixheja i botoi në periodikun e kohës. Madje, edhe librin e parë me vjersha për fëmijë *"Lule më lule"* e botoi me pseudonimin e njohur *Kolombia*. Është kjo koha kur në letrat shqipe nisi të defilonte një sërë emrash të krijueseve shqiptare që kryesisht merreshin me krijimtari letrare. Njëherësh paralel me krijimtarinë letrare merreshin edhe me publicistikë, ku trajtonin problemet e jetës së gruas shqiptare në shoqëri. Në këtë kohë paraqitja e femrave me krijimtari letrare ishte dukuri jo e zakonshme, madje e papranueshme për shoqërinë shqiptare. Mu për këtë femrat botonin krijimet e tyre me pseudonime, nga njëlloj frike që të paraqiteshin para lexuesve. Dhe, shpesh mendohej se pas emrit të këtyre femrave fshihej ndonjë mashkull. Pra, Selfixhe Broja me këmbëngulje filloi të shkruante vjersha që nga viti 1935, e shkruan edhe sot, siç shihet, që më shumë se gjashtëdhjetë vjet. Poezitë e saj janë pasqyrë e shpirtit të saj të trazuar, shpesh edhe pesimiste. Megjithatë, poezia e saj me kohë sa vjen e bëhet më konkrete. Këto dhe poezi të

tjera i gjejmë të botuara në vëllimin "*Lule më lule*", pasi kthehet nga internimi. Këtu poetesha i këndon dashurisë së fëmijëve, të prindërve, lodrave të tyre, kafshëve që i rrethojnë ata, d.m.th. gjithçkasë që ndodhet rreth saj. Këto janë poezi të çiltra, i rrezistuan kohës, janë të këndshme, lexohen lehtë. Por, edhe poezitë e mëvonshme, ato të viteve 1960-1980 janë të përshkruara nga gëzimet dhe hidhërimet që sjell jeta, sidomos jeta nëpër burgje e internime, prej nga S. Broja doli më e fortë se ç'mendohej.

Selfixhe Broja publiciste

Krijimtaria publicistike e Selfixhe Brojës do duhej ndarë në dy periudha: ajo e paraluftës (1935-1940), dhe e dyta që u përket viteve 1990. Skicat, artikujt shoqërorë të periudhës së parë shënojnë përpjekjet e një të reje që me forcë po çante në fushën e problemeve shoqërore të kohës, sidomos me ato probleme që kishin të bënin me shtypjen e gruas shqiptare. Në shkrimin e parë me titull "*Asgjë nga femra pa i falur lirinë e saj të plotë*", botuar më 16 shtator 1936, në revistën "*Botë e re*" mes të tjerash thotë: "një hije e venitur që shpirtin e sundojnë të tjerë, viktimë e gjallë e asaj skene tragjike ku e ka dënuar përbuzja e shtypjes superiore të burrit". Ky është shpirti kryengritës i femrës shqiptare në luftë për të kërkuar të drejtën e vet si qenie njerëzore. Ndërsa periudha e dytë përbëhet nga disa artikuj kushtuar figurave të ndryshme të kohës, figura këto që ranë prë e diktaturës komuniste, si: Zef Mala, Kolë Berisha, Kolë Prela, Viktor Gjohoreci, Mila Vangjeli, Gjergj Kokoshi, Riza Dani, Mirash Ivanaj, Pjetër Deda, Luigj Pici, Enver Sazani, Qamil Çela etj. Por, pjesa më interesante e shkrimeve publicistike të periudhës së dytë, botuar në librin "*Tallazet e jetës*", padyshim është pjesa "*Kujtime*", që rrok rreth 200 faqe libri, ku në mënyrë besnike, por edhe shumë rrëqethëse, Selfixhe Broja rrëfen për vuajtjet e veta nëpër burgje, në seanca gjyqësore, internime, ku e kaloi pothuaj pjesën më të mirë të jetës. Këto rrëfime-kujtime janë trishtuese. Autorja jep skena rrëqethëse, gjithnjë duke i përshkruar me një gjuhë të rrjedhshme, të kulluar, të pastër, të çiltër, besnike, ashtu siç rrodhën ato nëpër vite. Pra, janë një pasqyrë kohe që lexuesi shqiptar

nuk dëshiron që edhe dikush tjetër t'i përjetojë, ashtu siç i përjetoj Selfixhe Broja - Kolombia.

Në vend të përfundimit

Këtë shkrim për shkrimtaren e nderuar, Kolombinë e dashur, luftëtaren e paepur, Zonjën Selfixhe Broja po e përfundoj me vargjet e një vjershe të saj, titulluar "*Pasaportë*". Autorja thotë: "*Vdekjen civile/ Pasaportë xhepi/ e ndjej/me vite.../Një jetë të tërë/në shëmbëlltyrë "gogoli"/ diktatura më ka kthyer*".

Ja, më shumë se gjysmë shekulli Selfixhe Broja në çdo çast priste vdekjen nga diktatura komuniste, vdekje që duhej të vinte domosdo, ashtu siç erdhí për shoqen e saj të fëmijërisë, shkrimtaren Musine Kokalari dhe shumë Musine të tjera në Shqipëri. Për këtë nuk duhej shumë. Pasaportin e vdekjes e kishte në xhep, për çdo çast, kur t'i duhej ekzekutuesit. Andaj me të drejtë autorja pohon se "*një jetë të tërë në shëmbëlltyrë "gogoli" diktatura më ka kthyer*", duke pritur vdekjen që do t'i vinte e paftuar, do ta rrëmbente pa e pyetur as për dëshirën e fundit.

Kjo është Selfixhe Broja, një shembull i rrallë qëndrese në Shqipërinë e vogël ballkanike.

Hasan Hasani

THREE WOMEN – THREE MAJOR PERSONALITIES

(Summary)

Albanian women, since the distant past, showed great strength in different fields of life: as leaders (queen Teuta), warriors (Tringë Smajli and Shotë Galica), humanitarian workers (Gonxhe Bojaxhiu – Mother Teresa), scientists, writers, historians, diplomats, journalists, etc. On this occasion we will mention only three of them: three writers, scientists, journalists, whose work has given

them a special place in the Albanian culture, science and literature (Musine Kokalari, Nermin Vlora and Selfixhe Broja). The work of these three women, despite of being banned for almost half a century (by the monist system), resurged in the hands of the Albanian readers throughout the Albanian territories and the diaspora.

حسن حساني

ثلاث نساء - ثلاث شخصيات مشهورة لدى الشعب الالباني

(خلاصة البحث)

المرأة الالبانية منذ عهد الاليري و حتى يومنا هذا اثبتت جدارتها في كل مجالات الحياة، كزعمة (تذكر الملكة تاووتا) و المحاربة (تذكر ترينغ اسماعيل و شوتا غاليسا) و المحسنة (تذكر الحاصلة على جائزة نوبل غونجة بوياجي و المعروفة بام تريزا) و كذلك هي اشتهرت كعالمة و كاتبة و مؤرخة و صحفية و العمل في المجال الدبلوماسي و الخ. و من هذه المجموعة الكبيرة لقد وقع الاختيار اليوم على ثلاث منهن: و هنّ مشهورات ككاتبات و عالمات و صحفيات و هن يحتلن مكانا مرموقا في الثقافة و الادب الالباني. و هن: محسنة كوكالاري و نرمينه فلورا و سلفيجه برويا.

PORTRETE

Mr. Ali Pajaziti

MALIK BIN NEBI¹: DËSHMITARI I SHEKULLIT XX

“Në kohën e vet ishte ndërgjegjja e botës islame...”²

¹ Malik bin Nebi është lindur në Tebessa, në vitin 1905. Shkollimin e mesëm e kreu në Konstantin. Atëbotë në Konstantin, shejh Abduhamid bin Badis kishte filluar Lëvizjen Reformiste Islame (Islahijje). Në vitin 1930 vendoset në Paris dhe vazhdon studimet. Refuzon ofertën e administratës kolonialiste për punësim në administratë dhe preferon punën me vëllezërit e tij algjerianë analfabetë. Nga fundi i viteve '30 të shek. XX në Marsejë themelon një qendër për edukimin profesional të bashkëkombasve të tij emigrantë. I kushtohet hulumtimit të çështjeve sociologjike të qytetërimit islam. Në vitin 1946 boton veprën e tij të parë *La phénomène coranique*. Më 1947 boton romanin me titull *Lebbejk*, më 1954 veprën *Les conditions de la renaissance*, kurse më 1954 *Vocation del' Islam*. Më 1956 i bashkohet Frontit për Çlirim Kombëtar (FLN) dhe në Kajro shkruan librin *L'Afro-Asiatisme*. Ai shkruan edhe në gjuhën arabe, *Mushkiletu'th-the-kafe* (1957), *es-Sirâu'l-fikrî fi'l-bilâdi'l-musta'mera* (1957), *Hâdithun fi'l-binâi'l-xhedîd* (Bejrut, 1958), *Fikretu Commonwealth el-Islâmî* (Kajro, 1959), *Milâdu'l-muxhtema'* (Kajro, 1960), *Fî mehebbi'l-ma'reke* (Kajro, 1962). Në atdhe kthehet pas pavarësisë. Punësohet si drejtor i arsimit universitar. Themelon Qendrën për Orientim Kulturor, të dedikuar studentëve. Në vitin 1963 mban ligjërata të shumta të titulluara: De l'idéologie, De la culture, De la civilisation, të cilat janë botuar nën titullin *Perspectives Algériennes* (1964). Në vitin 1965 publikoi veprën *Mémoires d'un témoin du siècle*. Ka ligjruar në Algjeri dhe në vende të tjera të ndryshme, si në Egjipt, Libi, Siri dhe Evropë. Ndër publikimet e tij të fundit është libri *el-Muslim fi âlemi'l-iktisad*. Ndërroi jetë më 31 tetor 1973. Zoti e mëshiroftë!

² Fjali nga shkresa mbi gurin e varrit (epitafi) të Malik bin Nebiut. (Malik bin Nebi, *Asrin Sahidinin Hatiralari*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, f. 183.)

Një nga “kokat më të mëdha e më të ndritura” që ka dhënë Bota Islame e shekullit XX është dijetari algjerian Malik bin Nebi. Ai është një dëshmitar. “Dëshmitar i shekullit dhe shoqërisë.”³

Realist, i sigurt në vetvete, dinjitoz, qëllimshëm...

Si një mendimtar i mirëfilltë, në thellësi ka studiuar lojërat që Franca imperialiste ka luajtur në Botën Islame. Ai nuk është mjaftuar vetëm me gjenerimin e ideve teorike, por në të njëjtën kohë është përpjekur që pikëpamjet e veta t'ia mbjellë rinisë dhe popujve islamë.⁴ Ai është një mendimtar i aksionit. Mendimi i tij inspirohet nga jeta reale, e jo nga bota e iluzioneve. Ndoshta për këtë ka luajtur rol edukata që ka marrë në fushën e inxhinierisë.⁵

Bin Nebi çështjet e Botës Islame i ka trajtuar si probleme të kultures dhe qytetërimit, të cilat nuk mund të zgjidhen me metoda të politikës, ekonomisë e as të nacionalizmit.⁶ Ai është munduar t'i gjejë arsyet e dekadencës së Botës Islame dhe rrugëdaljet nga kjo agoni disashekullore.

Ne me këtë kërkim modest do t'u qasemi ideve të tij kryesore lidhur me subjekte të ndryshme.

Pikëpamja rreth qytetërimit dhe etapat e zhvillimit

Sipas Malik bin Nebiut, qytetërimi paraqet lëvizjen e pjesëtarëve të një shoqërie drejt një synimi të caktuar, respektivisht drejt realizimit të rolit të asaj shoqërie në skenën e historisë njerëzore, duke mbajtur baraspeshën midis faktorëve materialë dhe shpirtërorë. Qytetërimi nuk realizohet duke huazuar gjëra dhe ide të qytetërimeve të tjera. Njeriu a shoqëria nuk qytetërohen duke blerë produkte qytetërimi. “Qytetërimi krijon produkte të nduarta, po produktet s'mund ta krijojnë në qytetërimin.”⁷

Si koncept themelor në zhvillimin historik të akëcilit qytetërim ai merr nocionet “epoka” ose “periudha” (*devr*). Siç dihet konceptin “periudhë” për herë të parë shkencërisht, në suaza të “teorisë së tij për

³ Fatih Okumuş, *Malik Bin Nebi*, Denge Yayınları, İstanbul 1998, f. 69.

⁴ Malik bin Nebi, *Ideolojik Savas Ajanlari*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, f. 7.

⁵ Okumuş, *op. cit.*, f. 13.

⁶ Nga biseda e zhvilluar me Burgat Binisa-n. (*Op. cit.*, f. 64.)

⁷ Okumus, *op. cit.*, f. 77-78.

fazat” (nadhariijetu’l-atvâr), e ka trajtuar eruditi verioafrikan dhe pishitari i filozofisë së historisë dhe sociologjisë, - Ibn Haldun.

Bin Nebi krijon lidhshmëri ndërmjet zhvillimit kognitiv të fëmijës dhe zhvillimit psikosocial të shoqërisë. Sipas tij shoqëria kalon tri periudha, mu si fëmija që në fazën e parë i njeh gjërat, më tej personat dhe në fazën e fundit, botën e ideve. Pra, bëhet fjalë për:

- a. Periudhën e gjërave,
- b. Periudhën e personave, dhe
- c. Periudhën e ideve.

Shoqëria paraislame (xhahilijetit), në të cilën besimet ishin të koncentruara rreth gjërave të pashpirta (idhuj, idole), në kuptimin e plotë të fjalës, është shembull *par exellance* i periudhës së gjërave.⁸ Kur shoqëria arrin në periudhën e ideve, ndodh ndryshimi i botës së personave, që ka për pasojë lindjen e shoqërisë së qytetëruar. Sipas tij çdo shoqëri doemos kalon tri faza: *fazën e paraqytetërimit, fazën e qytetërimit dhe atë të pas qytetërimit*.⁹

Kalimi i një shoqërie në fazën e qytetërimit realizohet me një shtytje të një ideje themelore që atë e fut në analet e historisë. Faza e qytetërimit fillon me daljen në skenë të revelatës (vahj, revelation) ose mitit. Bin Nebi është i mendimit se në fillet e qytetërimit qëndrojnë tre faktorë botërorë: njeriu, toka dhe koha. Kjo është tërësia e kapitalit që një popull e investon kur bën hapat e parë në histori.¹⁰ Të gjitha produktet e qytetërimit dalin në skenë si rezultate të njeriut, tokës dhe kohës.¹¹ Thënë troç, qytetërimi fillon me të mbisunduarit e njeriut të vetvetes, tokës dhe kohës së tij.¹²

⁸ Bin Nebi, *Islam Dünyasında Fikir ve Put*, çev. Cemal Aydın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, f. 35.

⁹ *Op. cit.*, f. 33.

¹⁰ Bin Nebi, *Cezayir’de Islam’a Yeniden Dönüş*, çev. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, f. 44.

¹¹ Bin Nebi, *Çağdas Temel Kavramlar*, çev. Veysel Uysal, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983, f. 40-41.

¹² Bin Nebi, *Islam Davası (Islam Dünyasına Toplu Bir Bakış)*, çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990, f. 94.

Pikëpamja rreth historisë

Sipas Malik bin Nebi, është historia ajo që e formon shoqërinë. Qëllimi i historisë është arritja e një tradite të lartë të *modus vivendi*-t, të cilën ai e emërton qytetërim. Pas përgatitjes së kushteve të volitshme natyrore, historia e bën qytetërimin.¹³

Bin Nebi pohon se ekzistojnë tri elemente që e bëjnë historinë:

1. Ndikimi i botës së individëve,
2. Ndikimi i botës së gjërave, dhe
3. Ndikimi i botës së ideve.

Këto tri elemente nuk duhen paramenduar si të ndara. Ato veprojnë në unifikuar dhe në harmoni. Kjo është një përpjekje në drejtim të qëllimeve që përcakton bota e individëve, në përputhshmëri me shembullin ideologjik të determinuar nga bota e ideve, që realizohet në sajë të mjeteve nga bota e gjërave...¹⁴

Sipas tij, historia është njëfarë metafizike. Ngjarjet historike nuk rrjedhin, siç prezantohen në botëkuptimin perëndimor, vetëm në fushën e hulumtimit, ato kalojnë edhe përtej saj. Kësisoj, mund të thuhet se historia duke u zgjatur pas shkaqeve, përpiket t’i kuptojë qëllimet e ngjarjeve. Për shembull, përderisa shkaku i afërt i rrënimit të Perandorisë Romake është sulmi zhermen, shkaku i largët është rrënimi i Murit kinez.¹⁵

Bin Nebi beson se historia ka një domethënie të përgjithshme. Sulmin e Timurit kundër shtetit Altinordu, i cili i kishte përveshur krahët për ta pushtuar Evropën, si dhe atë sulmin ndaj Bejazitit, i cili synonte çlirimin e Vjenës, i shpjegon me arsye metafizike.

Idetë lidhur me zhvillimin historik të qytetërimit islam

Dijetari në fjalë, zhvillimin historik të qytetërimit islam e trajton në kuadër të tri fazave:

1. Faza e shpirtit,
2. Faza e arsyes, dhe

¹³ Okumus, *op. cit.*, f. 76, 77.

¹⁴ Nga *Mîlâdu’l-muxhtema*, f. 23, citon Okumus, *op. cit.*, f. 77.

¹⁵ Bin Nebi, *Islam Davası*, f. 17-18.

3. Faza e instinktit ose periudha postmuvahhidiane.¹⁶

Pra në matriksin binnebian zhvillimin historik të qytetërimit islam mund ta prezantojmë në tri periudha:

1. Periudha e paraqytetërimit (xhahilijeti),

2. Periudha e qytetërimit

a. Periudha e shpirtit

b. Periudha e arsyes.

3. Periudha e postqytetërimit (periudha e instinktit).

Bin Nebi, vitet e para të qytetërimit islam që fillojnë me hixhretin, i ka cilësuar si “periudha e shpirtit”. Në këtë periudhë, ideja ose mendimi islam ka dominuar tërësisht jetën, të gjitha veprimet dhe vendet janë shenjtëruar. Sipas tij, kjo periudhë ka mbaruar në vitin 38 hixhri, gjegjësisht me betejën e Siffinit dhe paskëtaj në Sham ka filluar “periudha botërore” (ose e arsyes-‘akl). Kjo periudhë në të cilën kanë vepruar dijetarë të mëdhenj, si el-Kindi, Farabiu, Ibni Sina, Ebu’l-Vefa, el-Battani dhe Ibn Rushdi, në një mënyrë paraqet periudhën e pjekurisë.¹⁷ Kjo periudhë në të njëjtën kohë është edhe ajo në të cilën hilafeti u zëvendësua nga dinastia, në të cilën u atrofua aksioni demokratik. Bin Nebi të gjitha konfliktet, mosmarrëveshjet dhe përçarjet politike i redukton në përçarjen me rastin e betejës së Siffinit.

Me shkatërrimin e shtetit të Muvahhidëve vlerat islame janë shndërruar në parime të pavlera. Ky është momenti ose pika në linjën historike kur janë përdhosur e nëpërkëmbur vlerat autentike islame. Imani është shndërruar në diçka të brendshme për njeriun e me këtë janë harruar obligimet shoqërore. Ka humbur baraspesha në raportin lënda-shpirti dhe njohja-ndërgjegjja. Pas kësaj besimi ka këputur lidhjen me jetën dhe është shndërruar në besim të priftërisë. E ka humbur fuqinë e cytjes dhe lëvizjes së qytetërimit. Pas kësaj bota islame, ka marrë teposhten dhe ka filluar një proces i zhvillimit që përfshin çështjet aktuale.¹⁸ Bin Nebi këtë periudhë e quan *periudha e instinktit* ose *postmuvahhidiane*.

Çështjet e botës bashkëkohore islame

Shkaqet që e kanë penguar zhvillimin e Botës Islame dhe që e çuan në kaos, Bin Nebi i ka klasifikuar në dy grupe: *faktorët e brendshëm dhe faktorët e jashtëm*. Me faktorët e brendshëm shprehen mbeturinat e dekadencës gjashtëshekullore të Botës Islame, tiparet kulturore negative të shoqërisë postmuvahhidiane, kapaciteti i të qenit i eksploatuar. Me sintagmën faktorët e jashtëm, Bin Nebi nënkupton imperializmin.¹⁹

Ai lidhur me këta faktorë, trajton çështjen e imitimit të verbër të Perëndimit, problemin e mendimit dhe aksionit, atë të bashkëpunimit midis vendeve islame etj.

Sipas tij, esenca e problemeve të Botës Islame nuk qëndron në mjetet, por në mendimet. Atëherë pra Bota Islame ka nevojë për një *ndryshim*, koncept ky të cilin Bin Nebi e quan *çelës i qytetërimit*. Kjo për arsye se “ndryshimi është ligj i qiellit: Ndryshoje veten që të ndryshojë historia!”²⁰

“Dëshmitari i shekullit”, pretendon se Bota Islame, në saje të rrymave të reformizmit dhe modernizmit, ka marrë nga Perëndimi Ç’ka gjetur pa bërë farë seleksionimi. Kësisoj, në Botën Islame ka hyrë/depërtuar një gamë e mendimeve që dëmtojnë bile edhe vetë qytetërimin perëndimor. Kjo gjendje, sipas tij, ka kuptimin e shtimit të mbeturinave të periudhës së dekadencës së Botës Islame mbeturinat e kalbura të Perëndimit. Mbeturinat e grupit të parë i quan “mendime të vdekura”, kurse ato të grupit të dytë “mendime vrasëse”.²¹

Shkaqet e prapambetjes së Botës Islame qëndrojnë në mungesën e një projekti islam. Ajo është bërë peng i politikës, sistemit dhe ideologjisë së Perëndimit. Me një fjalë, Bota Islame është larguar nga korniza e vet qytetëruese dhe është *tëhuajsuar*. Problemet e saj nuk qëndrojnë në varfëri, por në të qenët e privuar nga vetëdija ideologjike dhe nga dimensionit qytetërimor për zgjidhjen e tyre. Mosaplikimi i parimeve të Kur’anit dhe Syneetit na kanë sjellë dekadencën ekzistuese-

¹⁶ Bin Nebi, *Islam Dünyasında Fikir ve Put*, f. 36.

¹⁷ Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a...*, f. 49.

¹⁸ Bin Nebi, *İslam Davası*, f. 25-30.

¹⁹ *Op. cit.*, f. 74, 105.

²⁰ Nga *Shurûtu’n-nehda*, f. 32, citon Okumuş, f. 70.

²¹ Bin Nebi, *İslam Davası*, f. 77-79.

se. S'do mend se ringjallja islame varet nga aplikimi i *programit kuranor*.

Bin Nebi mossuksesin e Botës Islame në sferën e mendimit dhe aksionit, e lidh me inkoherencën dhe moslidhshmërinë logjike mes këtyre dy elementeve. Aksioni, ose është i ndarë nga mendimi, ose është fryt i një mendimi të porealizueshëm.²²

Dijetari në fjalë është i mendimit se politika e Botës Islame, deri në Kauzën e Palestinës, nuk qëndron mbi parime të kthjellëta e të qarta. Shtetet islame janë shumë larg parimit për vëllazërinë islame. Përkundrazi, ato zhvillojnë një politikë armiqësore ndaj njëra-tjetrës. Ato zhvillojnë një politikë indolente, në vend të punës, preferojnë diskutimin.

Ai përmban idenë për “Islamin si Botë e Tretë” dhe parasheh formimin e një “Komuniteti të Shteteve Islame” (Islamic Commonwealth), aksin e të cilit do ta përbënte Bota Arabe.

Bin Nebi shprehet se “imperializmi është sabotazhi më i madh historik”.²³ Ai, në përputhje me rregullin e aksionit-reaksionit, i cili zë vendin e vet si në mekanikë ashtu edhe në sociologji, i vë në kundërsksion (reaksion) popujt e eksploatuar.²⁴

Mënyrat e zgjidhjes së problemeve të botës islame

Duke marrë për bazë problemet nga të cilat vuan Bota Islame, ai nxjerr në pah idenë për aktivitetin e njeriut. Aktiviteti i njeriut determinon edhe token dhe kohën, që janë faktorë qytetërimi. Jozhvillueshmëria del përpara si fenomen i padijes ose harrimit për të përdorur token dhe kohën. Përfundimisht, këtë çështje e trajton si *problem kulturor*.²⁵ Bin Nebi pohon se themelin e kulturës e përbën **morali**. Duke u nisur nga kjo premisë, themeli i kulturës islame është morali islam. Ky duhet socializuar.²⁶ Në këtë mënyrë njeriu do të fitojë ndjenjën e përgjegjësisë. Elementi i dytë që siguron aktivitetin e njerëzimit, është pikëpamja rreth **estetikës**. Sfondi i ringjalljes së vërtetë të Botës Isla-

²² *Op. cit.*, f. 79.

²³ *Op. cit.*, f. 109.

²⁴ *Op. cit.*, f. 90.

²⁵ Bin Nebi, *Çag dai Temel Kavramlar*, f. 53-57.

²⁶ Duhet përhapur dhe jetësuar në çdo prizëm të jetës shoqërore.

me qëndron në evitim dhe eliminimin e ideve të vdekura dhe për zgjedhjen e ideve vdekjeprurëse/vrasëse.²⁷

Ai bën apologjinë e kthimit të Islamit të pastër, gjykon se tekstet kuranore duhen shpëtuar nga hija e kelamit, fikhut dhe filozofisë.²⁸ Në subjektin e krijimit të një lidhjeje të vërtetë me Perëndimin, si she-mbull jep Japoninë.²⁹ Bin Nebi, duke mbrojtur qëndrimin për origjinalitetin e ideve, njëkohësisht kërkon që lidhjet me Perëndimin të mos ndërpriten, veçse të sistematizohen ato. Botës Islame i ofron këtë re-cetë: Të bëhet sinteza e gjenialitetit origjinal islam me qytetërimin bashkëkohor.³⁰ Zgjidhjen e Botës Islame e përkufizon si një “lëvizje të vetëdijësisë për të mos mbetur pas mendimit kuranor dhe shkencës bashkëkohore.”³¹

Ai thekson se Bota Islame ka nevojë për njerëz që do ta vënë në lëvizje historinë, për individë që do t'u shërbejnë tokave islame, që do të vlerësojnë e të shfrytëzojnë çdo minutë për të realizuar synimet sublime të ymetit islam.³² Pra, sipas Bin Nebiut, zgjidhja e Botës Islame është i mundur vetëm nëse besimi islam bart misionin e vet në çdo aspekt të jetës. Elementi kryesor që do ta ringjallë Botën Islame, është *njeriu besimtar*.³³

Pozita dhe detyra e muslimanëve në zgjidhjen e problemeve të njerëzimit

Malik bin Nebi pohon se qytetërimi perëndimor nuk mund ta bartë misionin e zgjidhjes së problemeve të botës. Është një qytetërim në të cilin dominon aspekti material mbi atë shpirtëror. Ai jeton në shpinë të pasurive të pjesës tjetër të botës. Nuk është qytetërim i solidaritetit dhe altruizimit, por i segregacionit etnik. Evropa bën sintezën mes gjërave dhe formave, mes teknikës dhe estetikës. Kurse Islami bën sintezën mes të drejtës dhe së mirës. Qytetërimi human duhet të gjejë

²⁷ Bin Nebi, *Islam Davasi*, f. 17.

²⁸ *Op. cit.*, f. 57.

²⁹ Bin Nebi, *Islam Dünyasında Fikir ve Put*, f. 163.

³⁰ Bin Nebi, *Islam Davasi*, f. 155.

³¹ *Op. cit.*, f. 171-175.

³² Okumuş, *op. cit.*, f. 74.

³³ *Op. cit.*, f. 75-76.

baraspeshën midis cilësisë e sasisë (kualitetit e kuantitetit), shpirtit e lëndës, qëllimit e mjeteve... Ja pra, është Islami ai që bazohet mbi këtë princip themelor.³⁴

Bin Nebi zhvillimet si përparimi i industrisë, zvogëlimi i largësive gjeografike dhe themelimi i organizatave të ndryshme ndërkombëtare i interpreton si ecje drejt bashkimit - unitetit të botës. “Zvogëlimi” i botës, sipas tij ka kuptimin e bashkimit ose shkatërrimit.³⁵ Evropa nuk mund t’i zgjidhë problemet e njerëzimit.

Është i bindur se kapacitetet morale që trashëgon Bota Islame, premtojnë plotësimin e kushteve psikologjike që kërkon kozmopolitizmi.³⁶ Sipas tij, demokracia e vërtetë gjendet në suaza të Islamit.³⁷

Ai, nga besimtarët muslimanë kërkon që Islamit, pasi autenticiteti i efikasitetit të tij është vërtetuar, gjithsesi t’ia japim dimensionin e të qenët “e vërtetë vepruese-eficiente”. Bin Nebi pohon se Islami premt-on një ardhmëri në të cilën të gjithë njerëzit do të jetojnë si vëllezër.³⁸

Përfundim

Malik bin Nebi është një mendimtar i madh, që mundohet t’i gjejë dhe t’i hapë rrugët praktike të rilindjes islame. Është thellë i ndikuar nga reformizmi islam i udhëhequr nga Abduhu dhe Afgani. Ai është një mendje muslimane që e vë theksin mbi rolin qytetërues të Islamit, rolin ngritës të tij për njeriun. Mbron tezën se çështjet e botës mund të zgjidhen vetëm nga prizma e besimit. Rugëdaljen nga kriza shekullore e Botës Islame, e sheh *besimin e socializuar* dhe përparimin qytetërimor. Ai është një religiocentrist; qytetërimi mund të gjenerohet vetëm në saje të besimit fetar. Sipas tij, feja luan një rol të rëndësishëm në ndryshimin dhe efektivitetin social, dhe po në këtë institucion madhor shoqëror, ai sheh ardhmërinë e shoqërisë.

Ai është një umetist i përbetuar. Shoqërinë shpirtërore islame e sheh si ideal dhe kornizë e definimit të politikës islame.

³⁴ Okumus, op. cit., f. 80-81.

³⁵ Bin Nebi, *Islam Davasi.*, f. 169-174.

³⁶ Op. cit., f. 171-175.

³⁷ Bin Nebi, *Islam ve Demokrasi*, çev. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, f. 24-27.

³⁸ Bin Nebi, *Ideolojik Savas Ajanlari*, f. 18-19.

Është ndikuar edhe nga idetë evolucioniste dhe organiciste. Në botëkuptimin për zhvillimin dhe fazat e qytetërimit, është inspiruar nga Ibn Halduni, ndërsa në atë për historinë, nën ndikimin e Hegelit.

Sado që duket si reduksionist (bindja se të gjithë problemet me të cilat përballlet Bota Islame, burojnë nga Ndodhia e Siffinit), sado që prek vetëm aspektet pozitive të globalizmit, për idetë e shprehura në veprat e veta mbeti aktual dhe i freskët deri në ditët tona. Ai është një fanar që ndriçon pandërprerë, prandaj meriton qasje serioze dhe analitike të brezave të shumtë të muslimanëve në përgjithësi, e të shkencëtarëve islamë në veçanti.

Bibliografia

- BİN NEBİ, Malik, Malik bin Nebi, *Asrin Sahidinin Hatiralari*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.
- *Cezayir’de Islam’a Yeniden Dönüş*, çev. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992ç
- *Çagdas Temel Kavramlar*, çev. Veysel Uysal, Bir Yayıncılık, - İstanbul 1983.
- *Ideolojik Savas Ajanlari*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.
- *Islam Davass (Islam Dünyasına Toplu Bir Bakis)*, çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990.
- *Islam Dünyasında Fikir ve Put*, çev. Cemal Aydın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- *Islam ve Demokrasi*, çev. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- *Kur’anski Fenomen*, II izdanje, prev. Hilmo Čerimović, Straješinstvo Islamske Zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, 1989.
- OKUMUŞ, Fatih, *Malik Bin Nebi*, Denge Yayınları, İstanbul 1998.
- KARATAŞ, Gülşen, *Islam Medeniyetinin Tarihsel Gelisimi ve Islam Dünyasının Meseleleri Hakkında Malik Bin Nebi’nin Görüşleri*, tezë magjistrature e pabotuar, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 1998.

Mr. Ali Pajaziti

MALIK BIN NEBI A WITNESS OF THE XX CENTURY

(Summary)

According to Malik bin Nebi the process of civilization is marked by the efforts of the members of a certain society to reach an objective, respectively to fulfill the role of that society in the history of mankind by maintaining a balance between material and spiritual factors. The process of civilization cannot be achieved by borrowing the ideas of another civilization. "A civilization can produce different goods, but different goods cannot produce a civilization".

على بابايزيدي

مالك بن نبى: شاهد القرن العشرين

(خلاصة البحث)

و حسب راي مالك بن نبى فان الحضارة تمثل تحرك اعضاء المجتمع نحو الهدف المحدد او بالاخرى نحو دور ذلك المجتمع الذي يلعبه في مسرح التاريخ الانساني و ذلك معتمدا على التوازن بين الدوافع المادية و الروحية. الحضارة لا يمكن النهوض بها اعتمادا على استعادة الاشياء و الآداء عن طريق شراء المنتجات المتحضرة. التمدن يخلق منتجات مختلفة الا أن المنتجات ليس بوسعها خلق حضارات.

AKTUALITETE

Dr. Mahatir Muhamed

ISLAMI, RELIGJION I KEQKUPTUAR¹

“Dëshiroj të falënderoj Qendrën e Oksfordit të Studimeve Islame për ftesën që të flas për Islamin. Zgjodha “Islami, religjion i keqkuptuar” si titull të kësaj bisede. Nuk pretendoj të jem ekspert a dijetar islam, por do të ishte fatale për mua të them se nuk jam i kualifikuar. Shumë që flasin për Islamin e që pretendojnë të jenë “dijetarë”, nuk janë të kualifikuar. Unë kërkoj të flas për Islamin ashtu si shumë të tjerë që flasin për këtë temë.

Islami është ndoshta religjioni më i keqkuptuar sot në botë, e ndoshta edhe gjatë historisë. Ai nuk është keqkuptuar vetëm nga jomuslimanët, por është keqkuptuar madje edhe nga vetë muslimanët. Si mund të jenë aq shumë sekte (grupe) muslimane me besime e mësimë që janë aq të ndryshme e kontradiktore? Disa duhet të jenë gabim, si rezultat i moskuptimit apo keqkuptimit të Islamit.

Një prej misionëve të Muhamedit a.s. ishte sjellja e paqes, e unitetit mes fiseve të përçara të “xhahiletit” apo arabëve të paditur të kohës paraislamike. Dhe kjo është përmendur në disa ajete të Kur’anit.

Shpalljet e All-llahut janë sjellë nga një profet dhe u ruajtën në një Kur’an të shenjtë. Nuk ka Kur’an tjetër, versione të tij apo botime që

dallohen nga njëri-tjetri. Kur’ani i shenjtë nuk është në formë të ungjijve, i shkruar nga shenjtore a dijetarë muslimanë. Kur’ani është vetëm shpallje e All-llahut, e zbritur në gjuhën arabe. Përkthimet e Kur’anit mund të ndryshojnë në disa gjëra të vogla, por ato nuk pranohen si Kur’an. Pra, Kur’an konsiderohet vetëm ai që është në gjuhën arabe.

Kështu, aty nuk ka tekste të ndryshme, ungjij apo versione të ndryshme të tij, që mund të rezultojnë me mospajtimin e shpalljeve apo mësimëve islame. Megjithëkëtë, janë disa dallime serioze që kanë ndikuar në ndarjen e muslimanëve në disa grupe. Pse ndodh e gjithë kjo?

Çdo njeri që ka njohuri për gjuhën arabe nuk mund ta kuptojë Kur’anin, apo të paktën në tërësi. Për ta kuptuar atë, duhen shikuar shpjegimet e bëra nga ata që e kanë mësuar Islamin (dijetarët), të cilët e kuptojnë gjuhën e Kur’anit e janë të njohur për rrethanat në të cilat i ka zbritur shpallja Muhamedit a.s. Shumica e shpalljeve kanë zbritur si shkak i ngjarjeve që kanë ndodhur para ose gjatë jetës së Pejgamberit a.s.

Dijetarët panë nevojën e shtimit të fjalëve tek ajetet kuranore që t’i qartësonin ato. Këto fjalë janë vënë në përkthimet e Kur’anit dhe nuk janë pjesë e shpalljes origjinale. Këto janë të domosdoshme për të qartësuar shpalljen.

Megjithëse është vetëm një Kur’an, ai përmban dy kategori të ajeteve: të qarta (muhkemat) dhe jo krejtësisht të qarta (muteshabihat). Në kuptimet e ajeteve të qarta nuk ka gabime, por interpretimet ndryshojnë sipas shpjegimeve të dijetarëve. Ndërsa ajetet jo krejtësisht të qarta dallojnë shumë në interpretimin e tyre. All-llahu xh.sh. thotë:

“Ai është që ta zbriti ty librin e që në të ka ajete të qarta e ato janë bazë e librit, e ka të tjera që nuk janë krejtësisht të qarta (muteshabih)”. (Ali Imran: 7)

Ajetet e qarta duhet të jenë patjetër të tilla, ngase qëllimi i tyre është sigurimi i udhëzimit për gjendje e probleme të ndryshme me të cilat do të ballafaqoheshin muslimanët jo vetëm gjatë jetës së Pejgamberit a.s., por edhe gjatë gjithë kohëve. Dijetarët islamë mund t’iu referohen këtyre ajeteve si udhëzim për ndonjë ose për çdo përfundim a problem.

¹ Fjalimi i kryeministrit të Malajzisë Dr. Mahathir Muhamed mbajtur më 1996 në Qendrën e Oksfordit të Studimeve Islame.

Mënyrat dhe kushtet e referimit e interpretimit të ajeteve kuranore janë caktuar nga juristët e hershëm muslimanë me qëllim që të parandalojnë interpretimet e paparashikueshme. Por, që kur këto mënyra e kushte janë vënë nga njerëzit, pa marrë parasysh nivelin e dijes së tyre, keqinterpretimet e përdorimi i gabuar mund të ndodhin, dhe të shpien në mësimet të gabuara.

Procedurat e përmendura më lart përfshijnë së pari referimin tek “syneti” apo tradita e Pejgamberit a.s. dhe së dyti “ixhmain” apo konsensusin e mendimeve të dijetarëve. Kur ajetet kuranore apo hadithet nuk janë të qarta, dijetarët mund të japin ndonjë mendim apo “ixhtihad” përmes analogjisë (Kijasit) apo “istihsanit”, duke përdorur mendjen në përputhje me ajetet kuranore për qartësimin e ndonjë gjendjeje.

Kur’ani i shenjtë është i gjithanshëm dhe përmban udhëzim për të gjitha gjërat në të gjitha kohët, por nëse njeriu i merr ajetet kuranore të izoluara, mësimet mund të shtrembërohen e të jenë të kundërta me mësimet islame në përgjithësi.

Kështu, drejtësia e largimi nga padrejtësia është përmendur në shumë ajete kuranore. Por ajo që na intereson, është marrja e një ajeti dhe interpretimi i tij pa u shqetësuar për rezultatin, drejtësinë apo padrejtësinë. Kështu interpretimi i drejtësisë në Islam mund të jetë në kundërshtim me pretendimin se Islami përkrah drejtësinë.

Pos Kur’anit, burim tjetër i rëndësishëm i mësimave islame është syneti i Pejgamberit a.s. që përfshin thëniet e veprat e tij, ashtu siç janë transmetuar nga ata që e kanë dëgjuar apo parë gjatë jetës së tij. Këta duhet të jenë të besueshëm e hadithet duhet të jenë transmetuar me fjalë nga muslimanët e besueshëm për vite. Me kalimin e kohës, njohja e gjeneratave të muslimanëve të besueshëm që kanë transmetuar këto hadithe, është bërë shumë e vështirë. P.sh. imam Buhariu ka studiuar dhe ka bërë përzgjedhjen e 600000 haditheve, të transmetuara në një periudhë prej 200 vjetësh. Dhe prej gjithë këtyre haditheve ka zgjedhur vetëm 7000 si të sakta, ndërsa dijetarët e tjerë kanë vërtetuar një numër tjetër.

Ky koleksion i haditheve është pranuar si i saktë nga shumica e muslimanëve (Ehli Syneti), ndërsa shiinjte kanë burime e mënyra të tjera në përzgjedhjen e haditheve.

Pasi dijetarët nuk janë profetë po njerëz, ata mund të gabojnë. Hadithet që i kanë refuzuar, mund të jenë të sakta, e ato që i kanë pranuar, mund të jenë të pasakta. Natyrisht, shumë kanë mbetur të pasakta.

Nganjëherë mendimi e vendimi i autoriteteve fetare në kohë e situata të ndryshme bëhet nga opinioni apo ixhtihadi i qartë, i bazuar në njohjen e gjerë për Islamin dhe kuptimin e tyre për problemin a situatën. Por prapëseprapë këto janë mendime të njerëzve, që gjithashtu mund të jenë të gabuara. Në kohën e sotme, me gjithë përparimet në shkencë e teknologji, shumë probleme të reja lindin. Për shembull, në fushën mjekësore në mënyrë të vazhdueshme lindin forma e sëmundje të reja, që janë burim frike për ata që jetojnë në mesin tonë. Pavarësisht nga kjo, dijetarët islam kërkojnë që të zgjidhin këtë gjendje.

Për ta bërë këtë, duhet të kuptojnë jo vetëm çështjet e Islamit, por edhe natyrën shumë komplekse që kërkon zgjidhje. Shumica e dijetarëve tanë nuk mund të njohin çdo gjë rreth çdo gjëje. Për këtë duhet të mbështeten në njohjen e të tjerëve. Megjithëkëtë, nuk do të arrijnë të kuptojnë të gjitha aspektet e ndërlikimet religjioze të problemit. Ata thjesht mund të refuzojnë, pasi nuk mund t’i kuptojnë ose sepse janë dogmatikë. Natyrisht një dijetar a një grup dijetarësh mund të arrijnë konkluzione të ndryshme prej një dijetari a një grupi dijetarësh tjetër për të njëjtën temë. Të dy nuk mund të jenë të saktë, megjithëse të dy mund të gabojnë. Kjo kërkon këshillime të mtejshme para se të bëhen interpretime të pranueshme, që janë të pajtueshme me realitetet e gjendjes.

Dijetarët islamë domosdoshmërisht duhet ta kuptojnë atë. Të gjithë ata njerëz të rëndomtë që e kuptojnë gjuhën arabe e gjuhën e Kur’anit, kanë nevojë për ta. Gjithashtu për muslimanët joarabë, dijetarët duhet të jenë gjuhëtarë që t’ua sqarojnë Kur’anin gojarisht apo në formë të shkruar. Përkthime të tilla të Kur’anit e të hadithit gjithmonë përmbajnë shumë fjalë mbështetëse (fjalë të vëna në kllapa), që ndihmojnë interpretimin e ajeteve të veçanta, por të cilat nuk janë pjesë e tyre. Zgjedhja e fjalëve reflekton kuptimin e dijetarëve të veçantë. Gjithashtu mund të reflektohet në mendimet e opinionet e dijetarëve. Edhe një herë theksojmë se dijetarët nuk janë profetë, prandaj mund të gabojnë.

Fatkeqësisht është një tendencë mes muslimanëve që fjalët e dijetarëve t'i konsiderojnë si të pagabueshme. Ka një numër të njerëzve që pretendojnë se janë të ditur për Islamin dhe e quajnë veten dijetarë. Disa prej tyre janë sharllatanë e njerëz me interesa të fshehur, përfshirë këtu edhe politikanët me ambicie personale. Nëse këta njerëz konsiderohen pasardhës të Pejgamberit a.s. dhe janë të kualifikuar e të pagabueshëm në interpretimet e tyre për Islamin, atëherë është shumë lehtë të vërehet se pse ekziston një konfuzion e keqkuptim i mësimave islame.

Kështu, jo shumë kohë më parë, muslimanët madje edhe shtypjen e Kur'anit e konsideronin të ndaluar. Për një kohë të gjatë, qeveria turke, e cila bleu një shtypshkronjë, ishte e ndaluar ta përdorte atë. Kur'ani duhej të ishte i shkruar me dorë. Elektriciteti konsiderohej i ndaluar për përdorim në xhami. Meka ndriçohej me llamba vajguri shumë kohë pasi elektriciteti ndriçonte qytetet e botës tjetër.

Ushtarëve turq u ndalohej të vishnin pantallona e kapela të stilit perëndimor, pasi këto konsideroheshin gjithashtu të ndaluara. Vizatimi i njerëzve apo kafshëve ishte e ndaluar deri në zbulimin e shtypjes, fotografisë e të televizionit, që ndalesën e bënë jopraktike.

Të gjitha këto janë konsideruar për shekuj nga muslimanët si shumë religjioze. Por këto janë lajthitje. Këto nuk kanë ndonjë dëm real për muslimanët, megjithëse mund të kenë ngadalësuar zhvillimin e muslimanëve me zhvillimin e shpejtë të botës. Shumë më serioze janë "fetvatë", të cilat lidhen me marrëdhëniet brenda shoqërisë muslimane dhe mes muslimanëve e jomuslimanëve.

Shoqëria arabe në kohën e Pejgamberit a.s. ishte e dhënë pas hakmarrjes e luftërave të vazhdueshme mes fiseve, që i dobësuan e ngadalësuan përparimin e tyre.

Hakmarrjet ishin rezultat i besnikërisë së tepërt fisnore. Të dhënë pas këtyre teprimeve, ata quheshin "teasub" apo fanatikë. Islami e ndaloi këtë tribalizëm a fanatizëm të tepëruar, dhe Pejgamberi a.s. predikonte kundër tij, duke nxitur bashkimin në vend të tij.

All-llahu xh.sh. thotë:

"Dhe kapuni që të gjithë ju për litarin (fenë dhe Kur'anin) e All-llahut, e mos u përçani! Kujtoni nimetin e All-llahut ndaj jush, kur ju (para se të pranoni fenë islame) ishit të armiqësuar, e Ai bashkoi

zemrat tuaja dhe ashtu me dhuntinë e Tij aguat të jeni vëllezër...". (Ali-Imran: 103)

Por pas vdekjes së Pejgamberit a.s., arabët iu kthyen formave të hakmarrjes. Besnikëria fisnore u kthye përsëri. Debatet rreth së drejtës së fiseve për të udhëhequr ymetin islam pas vdekjes së Pejgamberit a.s., çuan në përçarje shumë serioze në mes të muslimanëve. Pasuesit e Aliut r.a., kushëri e dhëndër i Pejgamberit a.s., që ishte edhe halifi i katërt, formuan grupin e shiinjve, ndërsa pasuesit e Muaviut r.a., duke pretenduar se i përmbaheshin synetit të Pejgamberit a.s., formuan grupin suni. Më pastaj të dy grupet u ndanë përsëri dhe prapë, ashtu si imamët e dijetarët e ndryshëm interpretuan mësimet islame në përputhje me kuptimin e tyre ose nganjëherë sipas lidhjeve të tyre politike.

Përçarja mes grupeve e kombeve muslimane vërehet dukshëm se është kundër mësimave islame. Natyrisht fanatizmi e dhuna me të cilën kundërshtojnë njëri tjetrin, të kujton kohën paraislamike e të injorancës, që nuk është në përputhje me mësimet islame.

Muslimanët e jomuslimanët

Është shumë e qartë se mes muslimanëve ekziston një keqkuptim në vlerësimin e mësimave islame që kanë të bëjnë me marrëdhëniet e tyre me jomuslimanët.

Kur'ani e thekson qartë se të krishterët janë shokë të muslimanëve. Kur disa prej atyre që së pari kishin pranuar Islamin, persekutoheshin nga idhujadhuresit kurejshitë, Pejgamberi a.s. i këshilloi të shpërnguleshin në Abisininë e krishterë. Mbreti i Abisinisë, i mbrojt i muslimanët edhe pse kurejshitët bënë përpjekje të shumta për dorëzimin e tyre.

Nëse synitet besojnë traditën e Pejgamberit a.s., pa dyshim që qenia shokë me të krishterët, duhet të jetë një prej parimeve të tyre. Por ne e dimë se muslimanët nuk e pranojnë këtë. Dijetarët e shpjegojnë se të krishterët e ditëve të sotme nuk janë të krishterët të cilëve u referohet Kur'ani, prandaj, atyre u lejohet të vlerësojnë të gjithë të krishterët si armiq të tyre.

Gjithashtu të gjithë jehudët nga muslimanët vlerësohen si armiq, ngase jehudët e Medinës kanë qenë jobesnikë ndaj qeverisë së Pejga-

mberit a.s. Pavarësisht, se Kur'ani të gjithë ata që luftojnë kundër muslimanëve me armë, i llogarit si armiq të tyre, All-llahu xh.sh. thotë:

“Dhe luftoni në rrugën e All-llahut kundër atyre që ju sulmojnë e mos e teproni, se All-llahu nuk i do ata që e teprojnë (e fillojnë luftën)”. (el-Bekare: 190)

“Në qoftë se ata anojnë nga paqja, ano edhe ti nga ajo e mbështetu në All-llahun. Ai është që dëgjon dhe di”. (El-Enfal: 61).

Kjo do të thotë që cionistët e përkrahësit e tyre, që mbrojnë dhunën kundër muslimanëve, duhet t'i konsiderojmë armiq. Por, kur të kërkojnë paqe, duhet të marrin përgjigje pozitive nga muslimanët.

Por që muslimanët t'i konsiderojnë të gjithë jehudët armiq të përetshëm, kundër të cilëve muslimanët duhet të luftojnë gjithmonë, kjo i gjason hakmarrjes fanatike dhe është kundër mësimave islame. Po, mjerë për atë që thotë se jehudët sot nuk janë armiq të muslimanëve.

Keqkuptimi mes jomuslimanëve

Nëse muslimanët shpeshherë keqkuptojnë mësimet islame, sot keqkuptimi mes jomuslimanëve veçanërisht jehudëve e të krishterëve ndaj Islamit e muslimanëve, është shumë i madh.

Përplasjet mes muslimanëve e të krishterëve kanë ndodhur shumë herët, qysh kur Perandoria Bizantine ishte akoma një perandori e madhe dhe ishte pengesë në përhapjen e Islamit. Por, Evropa e krishterë ndjenjat kundër Islamit i zhvilloi gjatë kohës së kryqëzatave. Kryqtarët ndezën ndjenjat kundërmuslimane dhe dhuna kundër tyre mund të cilësohet si një lloj hakmarrjeje. Dhe kështu qëllimisht ndezja e ndjenjave kundërmuslimane ka vazhduar për shekuj. Asnjë e mirë që bëjnë muslimanët, veçanërisht në marrëdhëniet e tyre me jomuslimanë, nuk njihet. Fakti se të gjithë të krishterët e jehudët kanë praktikuar fetë e tyre në Spanjën muslimane, përmendet shume rrallë në librat e historisë evropiane. Fakti se ripushtimi i Spanjës nga të krishterët ka shkaktuar dëbimin e muslimanëve e jehudëve, konvertimin me forcë dhe ekzekutimin e tyre, nuk u dënua kurrë. Fakti se jehudët preferuan imigrimin në Afrikën Veriore muslimanë më shumë se qëndrimin në Spanjën e krishterë, u vlerësua si një gjë e pakuptimtë.

Në Ballkan shumica e sllavëve të krishterë preferuan më shumë sundimin turk se të bizantinëve të krishterë. Madje i ndihmuan turqit që të mposhtnin bizantinët. Shumica e tyre nuk u konvertuan në Islam, por mbetën të krishterë, gjë që sigurisht vërteton liberalizmin e turqve ndaj jomuslimanëve.

Sot keqkuptimi i Islamit nga Perëndimi është në pikën më të lartë. Duke harruar se Kirshterimi ka ushtruar gjithashtu llojet më të papara të dhunës, si Inkuzicioni spanjoll e djegia e shtrigave në Evropë e Amerikë, Perëndimi dhunën që bëhet nga një pjesë e vogël e muslimanëve e ka marrë si manifestim të vërtetë të Islamit.

Askush, as muslimanë a i krishterë, nuk mund të mohojë se ka pasur një numër të madh aktesh terroriste të kryera nga muslimanët. Por gjithashtu ka pasur shumë akte terroriste të kryera nga jomuslimanët. Dallimi është se nëse e ka bërë këtë muslimani, vepra menjëherë i është atribuar besimit të tij. E kur të ketë bërë i krishteri krimet më të tmerrshme terroriste, vepra e tij nuk i është atribuar religjionit të tij.

Reagimi i menjëhershëm pas bombardimit të ndërtesës qeveritare në Oklahoma, ishte se kinse sulmi ishte kryer nga muslimanët. Kur u zbulua se muslimanët nuk ishin autorë, fakti se autorë të atij akti terrorist ishin të krishterë, u injorua. Ky nuk u cilësua si terrorizëm i krishterë.

Shpërthimi i luftimeve në Irlandën Veriore përfshiu dallimet fetare mes dy sekteve të krishtera. Por asnjëherë atentatet e vrasjet e kryera nga IRA e rivalët e tyre protestantë, nuk janë konsideruar si terrorizëm i krishterë apo terrorizëm katolik apo protestant.

Terrorizmi i bërë nga të krishterët në Irlandën Veriore është shumë i vogël, në krahasim me brutalitetin e serbëve të krishterë në Bosnjë e Hercegovinë. Me dhjetëra mijëra muslimanë në Bosnjë e Hercegovinë u përdhunuan, vdiçën nga uria, u torturuan e u masakruan nga serbët. Varreza masive janë gjetur ngado. Serbët e Bosnjës kanë deklaruar haptazi se ata po bëjnë pastrim etnik që të parandalojnë ekzistimin e muslimanëve në Evropë. Por Evropa, me arsyetime të njohura, “pastrimin etnik” refuzon ta cilësojë si gjenocid, çfarë në të vërtetë është.

Deri më tani masakrat e terrorizmi i ushtruar nga serbët e krishterë nuk është konsideruar si terrorizëm i krishterë. Në vend të kësaj,

forcat evropiane i kanë ndihmuar forcat serbe, të cilat më pastaj kanë masakruar me mijëra të rinj muslimanë.

Le të supozojmë, vetëm le të supozojmë sikur muslimanët e Bosnjës të ishin më shumë dhe të posedonin armë të mjaftueshme e të ishin përkrahur nga vendet muslimane dhe të bënin barbarizma, - bota do të ulërinte për terrorizmin musliman nga majat e maleve. Dhe NATO do të ndërhynte menjëherë e do të përfundonte pavarësia e Bosnjë-Hercegovinës.

Ky është mendimi i Perëndimit për muslimanët, që e vë re që viktimat e fanatikëve muslimanë a të ashtuquajturve fundamentalistë, janë të parëndësishme krahasuar me numrin e muslimanëve e jomuslimanëve që janë masakruar nga terroristët e krishterë. Keqkuptimi i Islamit e i muslimanëve qëndron në faktin se Perëndimi supozon që terrorizmi është një prej parimeve të besimit islam dhe se ai kufizohet vetëm tek muslimanët. Dëshmia për të kundërtën është injoruar.

Disa shkrimtarë perëndimorë kanë provuar të jenë faktikë e të drejtë, por janë injoruar ose dënuar. Orvatjet e muslimanëve për të nxjerrë në pah se muslimanët janë terroristë të paktë dhe që muslimanët e dëshirojnë paqen, më shumë se kushdo tjetër, janë anashkaluar.

Fundamentalizmi

Fundamentalizëm është fjala më fyese. Ajo është e njëjtë me ekstremizëm. Në të vërtetë, po të studioheshin mësimet islame, do të dilte qartë se muslimanët më të mirë janë fundamentalistët. Parimet islame janë të bazuara në paqen. Në të vërtetë Islam do të dhotë paqe. Zakonisht njerëzit që cilësohen si funamentalistë, janë larg nga parimet e Islamit. Përkundrazi, ata janë njerëz që kundërshtojnë mësimet islame apo që kanë devijuar prej tyre. Si duket shumica prej tyre u janë kthyer mënyrave të besnikërisë së kohës paraislamike ndaj grupeve të tyre, fanatizmit apo “teasub”-it.

Duke i quajtur këta të larguar na mësimet islame, si fundamentalistë, Perëndimi ka shfaqur mungesën e kuptimit për Islamin. Natyrisht Perëndimi ka dështuar të çmojë problemin me të cilin janë ballafaquar shumë muslimanë. Kur besimet janë të forta e të përhapura, pa marrë

parasysh nëse janë të drejta e të gabuara, për asnjërin nuk është lehtë të ndryshojë. Po të bëjnë këtë, mund të akuzohen për herezi. Pasojat mund të jenë shumë të pakëndshme. Njerëzit që i kundërshtojnë këto grupe ekstremiste, rrezikohen me syrnjynosje a dhunë. Për këto arsye shumica preferojnë të mos i kritikojnë a t'i kundërshtojnë hapëtazi. Por kur jobesimtarët i quajnë të gjithë muslimanët si terroristë e me këtë i nderojnë njerëzit e këqij, sigurisht ata nuk do të jenë të ndihmuar. Thjesht, muslimanët e mirë i shtyjnë t'i rrokin armët e të devijuarve.

Islami është fe e atyre që kanë zotëruar dikur botën; e zotëruan atë jo vetëm në sipërfaqe territoriale e me fuqi politike, por edhe në shkencë, art, teknologji, aftësitë e eksplorimit, lundrimin, në tregti e industri. Për afro 800 vjet arabët muslimanë sunduan perandorinë më të madhe të njohur deri në shekullin XV, e pastaj turqit muslimanë e mongolët sunduan një perandori edhe më të madhe.

Natyrisht, perandoritë rriten e zvogëlohen, dhe perandoritë muslimane nuk ishin përjashtim i kësaj. Por gjithherë armiqtë më të mëdhenj të tyre ishin evropianët. Duke përqafuar Krishterimin, një fe tjetër aziatike, evropianët ishin mjaft fanatikë në kundërshtimin e Islamit. Qysh nga fillimi, u zhvillua një fushatë e qëllimshme për të shtrembruar mësimet islame, për të parandaluar evropianët nga kuptimi i tij, që do të thotë se ishte rrezik për konvertimin e tyre. Nuk është habitës fakti se rënia e Perandorisë Osmane ishte rezultat i veprimeve të fuqive evropiane. Duke përdorur ndjenjat nacionaliste të arabëve dhe premtimin për pavarësi nga sundimi turk, fuqitë evropiane siguruan bashkëpunimin arab për copëtimin e Perandorisë Osmane. Por, arabët e kuptuan menjëherë se kishin ndërruar zotërimin e muslimanëve me një zotërim evropian. Të gjitha territoret arabe u okupuan e u eksploatuan nga evropianët.

Pavarësisht nga bashkimi për të cilin evropianët i obliguan muslimanët në perandoritë e tyre në Lindjen e Mesme dhe në Afrikën Veriore e kudo tjetër, asnjë përpjekje nuk u ndërmor për kuptimin e Islamit e ndikimin e tij në jetën dhe mendimet e muslimanëve. Gjithnjë ka pasur një antagonizëm të fshehtë, të cilin evropianët kurrë nuk e shfaqën kundër besimeve të tjera jo të krishtera. Derisa disa raca që patën kontakt me Islamin, e pranuan atë me disa lehtësi, evropianët

përgjithësisht e kundërshtuan atë. Sot njerëzit me origjinë evropiane nuk janë aq të krishterë fanatikë, por qëndrimi i tyre ndaj muslimanëve e Islamit ka mbetur si më parë. Dhe kjo është manifestuar në mënyra shumë të dhimbshme për muslimanët. Të gjitha kombet janë izoluar, bllokuar e ndëshkuar për gabimet e disave. Muslimanët janë lejuar të prehen në praninë e të ashtuquajturve “mbrojtës evropianë”.

A është çudi që pas gjithë këtyre ndjekjeve e hidhërimeve që janë ushtruar ndaj muslimanëve, ata të hakmerren kundër tyre? A është çudi që ata t'i drejtohen dhunës? Por, këtë e bëjnë vetëm disa.

Evropianët duhet ta kuptojnë këtë. Për këtë arsye, a është reagimi evropian real apo i imagjinuar ndaj represioneve të bëra nga vetë njerëzit e tyre a të tjerët. Por asnjë përpjekje nuk është bërë për të kuptuar a çmuar zhgënjimet e muslimanëve. Vërtet, për rënien e muslimanëve dhe për keqësimin në zbatimin dhe interpretimin e Islamit, mund të fajësohen vetë ata. Por propaganda antiislame dhe keqkuptimi i qëllimshëm i Islamit nga evropianët, është rritur thjesht nga zhgënjimet e muslimanëve.

Malajzia ka një shumicë muslimane dhe qeveria është e mbizotëruar nga muslimanët. Megjithatë, muslimanët kanë një shumicë të mjaftueshme për ta qeverisur vendin, ata nuk e zgjedhën këtë rrugë. Në vend të kësaj, qëllimisht zgjedhën që të ndajnë pushtetin me pakicat jomuslimane.

Më 1969 në Malajzi shpërthyen trazira të shumta, që shkaktuan vrasjen e 200 njerëzve, prej të cilëve shumica ishin jomuslimanë. U shpall gjendja e jashtëzakonshme dhe malajasët muslimanë morën përsipër kontrollin mbi qeverinë. Shtypi perëndimor deklaroi se demokracia kishte vdekur në Malajzi dhe e cilësonte atë si një zhvillim të një vendi që kishte për qëllim ta hidhte në mbeturinat e historisë.

Sot Malajzia që udhëhiqet nga një qeveri e dominuar nga muslimanët, është paqësore, stabile dhe e përparuar, duke arritur 8% të zhvillimit për çdo vit. Muslimanët e Malajzisë nuk janë terroristë. Në të vërtetë, ata e kanë treguar veten të aftë për të jetuar e punuar me jomuslimanët, që të krijojnë një komb të bashkuar dhe të zhvilluar.

Në Malajzi nuk ka konflikte as mes muslimanëve dhe as ndërmjet muslimanëve e jomuslimanëve. Fe zyrtare në Malajzi është Islami, por tempujt budistë, hindë e taoistë, si dhe kishat e krishtera, shihen

çdokund. Festat fetare të racave e besimeve të ndryshme kremtohen së bashku. Jomuslimanët në Malajzi nuk i konsiderojnë muslimanët si terroristë apo Islamin si besim që fton për dhunë.

Dikush mund të mendojë që muslimanët e jomuslimanët në Malajzi janë shembulli i zbatimit të Islamit. Por Perëndimi dhe mediet e tyre refuzojnë të pranojnë që muslimanët e Malajzisë paraqesin modelin e zbatimit të mësimave islame. Ata preferojnë t'i konsiderojnë muslimanët e Malajzisë e sjelljet e tyre si lajthitje. Ata vazhdojnë të kërkojnë fundamentalizmin në Malajzi dhe, kur u thuhet se nuk ka asnjë lloj fundamentalizmi islamik, ata e refuzojnë këtë. Paragjykimi kundër Islamit e muslimanëve ka mbetur edhe në Malajzi.

Në të vërtetë, Islami është religjion i keqkuptuar. Ky keqkuptim e paragjykim, kundër të cilit shprehen njëlloj muslimanët e jomuslimanët, shpeshherë konsiderohet si i rëndësishëm dhe si pengesë e marrëdhënieve të mira mes muslimanëve e jomuslimanëve, e madje edhe mes muslimanëve e muslimanëve. Të dy e konsiderojnë këtë si diçka që u sjell madhështi arabëve e ndërton një perandori shumë të zhvilluar, siç ka qenë përgjegjëse për çdo gjë të keqe që ka ndodhur mes muslimanëve e jomuslimanëve.

Injorantët e mësimave islame e të zhgënjyer nga disa gabime të qarta që kanë ndodhur në umetin islam e në vendet e tyre, disa muslimanë janë të prirë të përqeshin madje edhe të dënojnë fenë. Të tjerët, për shkak të zhgënjimeve të shoqërive muslimane ku jetojnë, e injorant të mësimave të historisë islame, sugjerojnë që Kur'ani është i mangët dhe ka nevojë të rishikohet.

Kur këto zhgënjime dalin në sipërfaqe, medie perëndimore, që është drejtuesi kryesor i mendimit intelektual perëndimor, bën heronj e heroina nga këta analfabetë për fenë. Vendet perëndimore u akordojnë çmime dhe u japin zemër që të jenë njerëz të guximshëm për luftimin e padrejtësive të Islamit.

Perëndimi do të dëshironte të dëgjonte duke dënuar Islamin për gabimet e muslimanëve e të kombeve të tyre. Por unë e di që njohuritë e tyre për Islamin e muslimanët janë vetëm në shkallën e akademikëve. Dyshoj që të gjithë ata dëshirojnë të shohin Islamin të shlyhet nga sipërfaqja e tokës siç u shlye komunizmi. Por, kjo nuk do t'i shërbej

çështjes për vendosjen e marrëdhënieve të mira fetare midis besimtarëve të feve të ndryshme.

Përgjigjja qëndron tek përmirësimi a braktisja e interpretimeve tendencioze e jokorrekte të Islamit nga disa “dijetarë”. Këta interpretues të Islamit, pa marrë parasysh se sa të ditur mund të jenë në mësimet fetare apo sa i zbatojnë këto mësimet a mënyrën e formimit të tyre, ata nuk janë profetë. Profeti i vetëm për muslimanët është Muhamedi a.s., i Dërguari i fundit i All-llahut, i cili e solli dhe përhap Islamit tek njerëzit. Muhamedi a.s. dhe Kur’ani i shenjtë nuk mund të jenë të gabuar, por interpretuesit e Kur’anit mund të gabojnë.

Nëse Islami paraqitet i paepur e i doktrinuar, kjo ndodh ngase interpretuesit e tij bëjnë një gjë të tillë. Ata janë të prirë të jenë të egër e jotolerantë kur interpretojnë lulëzimin e perandorive islame. Ata dhe pasuesit e tyre nuk durojnë asnjë kundërshtim ndaj urdhrave të tyre. Dhe kështu, shumë kohë pasi muslimanët kanë humbur pozitën e tyre zotëruese, shumë kohë pasi mjedisi botëror ka ndryshuar, muslimanët janë këshilluar t’u bashkohen interpretimeve, që nuk janë adekuate apo përkatëse a të veçanta. Ajo që muslimanët duhet ta bëjnë, është kthimi tek Kur’ani e syneti i Muhamedit a.s., studimi e interpretimi i tyre në kontekst të gjendjes së tanishme. Ishte dëshira e All-llahut që bota të ndryshojë. Nuk u takon njerëzve të kthejnë atë që ka dëshiruar All-llahu. Besimtari duhet të kërkojë udhëzimin nga mësimet e Kur’anit e të synetit në kontekstin e tanishëm. Islami nuk kishte për qëllim vetëm arabët e shekullit VII. Islami është për të gjitha kohët e për çdo pjesë të botës. Nëse ne muslimanët e kuptojmë këtë, atëherë do të kemi më pak keqkuptime. Nëse jomuslimanët kuptojnë problemet që kanë muslimanët në tentimin e tyre për t’iu përshtatur ndryshimeve moderne, atëherë ata nuk do ta keqkuptojnë Islamit e muslimanët më shumë sesa janë duke bërë tani. Dhe bota do të jetë një vend më i mirë nëse këto keqkuptime eliminohen.

Përktheu:
Fuad Morina

Mahatir Muhamed

ISLAM – THE MISUNDERSTOOD RELIGION

(Summary)

Islam is perhaps the most misunderstood religion in the world today and indeed throughout history. It is not only misunderstood by non-Muslims, but it is also misunderstood by Muslims themselves. How else can there be so many Muslims sets with beliefs and teachings which are so different and contradictory? Some must be wrong, the result of not understanding a misunderstanding Islam.

د. محاضير محمد

الاسلام الذي أسئ فهمه

(خلاصة البحث)

حقا إن الاسلام هو أكثر دين أسئ فهمه في عصرنا الحاضر و ربما على مدار التاريخ. حيث أساء غير المسلمين فهم الاسلام كما أساء المسلمون انفسهم فهمه. و الا كيف يمكننا أن نفسر وجود عدد كبير من العقائد و الطوائف وسط المسلمين تتناقض في مفاهيمها و تختلف في تعاليمها الدينية إن بعض هذه التعاليم لا بد أن يكون مخالفا للحق و هو بلا شك نتيجة طبيعية لسوء فهم البعض للاسلام.

AKTUALITETE

Tahar Ben Jellun

SI UA SHPJEGOVA ISLAMIN FËMIJËVE - 3

Ata që e thonë këtë, u referohen disa verseteve kuranore, që nuk ua japin të njëjtat të drejta si gruas si burrit, ose në versete të tjera që i interpretojnë në mënyrën e tyre.

Shpresoj se në vendet muslimane do të merren disa vendime që gruaja më të mos zhvlerësohet dhe nënçmohet në emër të Islamit. Në aspektin e të drejtave, ajo duhet të jetë e barabartë me burrin. Ata që e maltretojnë gruan harrojnë se Zoti nuk e do padrejtësinë, as poshtërimin. Këta janë disa njerëz, të cilët me siguri Kur'anin e kanë mësuar përmendsh, por në mend i mbajnë vetëm disa versete kuptimi tekstual i të cilave u konvenon. Pra, Kur'ani mundëson shumë interpretime të tjera. Ajo që quhet “integrizëm”, i bën dëm Islamit dhe muslimanëve të vërtetë.

- Ata e bëjnë me qëllim, ose nuk janë të ngritur?
- Më të këqijtë janë njerëzit e pangritur.
- Ç'është do të thotë “i pangritur”?
- Këta janë njerëz që dinë të lexojnë, por nuk e kuptojnë atë që lexojnë; ata hiqen si dijetarë, e janë injorantë. Këta janë njerëz të rrezikshëm.
- Fjala fundamentalist.
- Është sikur fjala “integrist”; ajo do të thotë: t'u kthehesh parimeve fundamentale të Islamit, thuajse bota nuk ka përparuar.

- Fjala “xhihad” (dijihad).

- Ajo do të thotë “përpjekje”. Muslimanët më parë e kanë kuptuar si “përpjekje në vetvete”, “rezistencë kundër tentimeve”, dhe “kundër dhënies pas së keqes”. Pastaj, u përdor si thirrje për luftë kur profeti ishte i kërcënuar dhe i persekutuar nga banorët e Mekës (Mecque), që nuk i besonin mesazhit të tij. Pas vdekjes së profetit, përhapja e Islamit u bë me luftë. Në shek XI, kur të krishterët vendosën të shkonin në luftë kundër muslimanëve, do të thotë kur shkuan në “kryqëzatë”, muslimanët shpallën xhihadin, luftën për t'u mbrojtur kundër agresorëve. Sot kjo fjalë nuk ka më kuptim, meqë Islami vazhdon të përhapet në mënyrë paqësore dhe me të vërtetë askush nuk e kërcënon. Pra, ata që sot e përdorin këtë fjalë, i japin një kuptim tjetër. Ata mendojnë t'i frikësojnë të tjerët.

- Fjala fetva (fatwa)

- Fjala rrjedh nga folja “fata” që do të thotë “diktoj-urdhëroj”. Këtu fjala fetva do të thotë shpallje e një urdhri fetar, por ky nuk është ligj. Thuhet nga dikush që e njeh mirë Kur'anin: një specialist, një mësimdhënës i fesë. Por kur jepet një fetva, si për shembull, urdhri për të shkuar dhe për të vlarë një musliman që ka shkruar ose ka thënë gjëra që gjykojnë të papranueshme, ky është keqpërdorim. Islami nga fetvaja nuk bënë ligj ose dekret, që duhet të zbatohet.

- Sheriati (charia)

- Është një mënyrë e sjelljes, një moral i krijuar nga njerëzit e vjetër të fesë. Ai bazohet në Kur'an dhe në fjalët e profetit. Për disa njerëz, kjo është më tepër se moral, është kornizë juridike, do të thotë një tërësi ligjesh që muslimanët duhet ta zbatojnë në jetën e tyre të përditshme.

- Fjala tolerancë.

Folja “toleroj” do të thotë “përballoj, pranoj”. Konkretisht kjo do të thotë: “unë nuk jam si ti, nuk i takoj fesë sate, nuk jam i vendit tënd, nuk jam dakord me idetë e tua, dhe megjithëkëtë pranoj që të jetosh pranë meje, që të zbatosh fenë tënde, që të flasësh gjuhën tënde dhe të mendosh ç'të duash. Por, si këmbim, edhe ti duhet të pranosh atë që jam”. Toleranca ka kuptim vetëm nëse është reciproke. Jotoleranca është fakt i mospranimi dhe madje i refuzimit të atyre që janë të ndryshëm nga unë. Ajo ushqen racizmin.

- A duhet të tolerohet çdo gjë?
 - Jo. Pikërisht nuk duhet të pranohet racizmi, poshtërimi.
 - Çka do të thotë poshtërim?
 - Të poshtërosh dikë, do të thotë ta turpërosh, ta privosh nga cilësitë e qenies njerëzore, do të thotë t'ia cenosh dinjitetin, krenarinë. Do të thotë të lëndosh qenien e tij, t'i bësh keq dhe ta bësh që të vuajë nga padrejtësitë.

- A është Islami një fe tolerante?
 - Në fillim, asnjë fe nuk është tolerante. Çdo fe mundohet t'i bindë njerëzit se ajo është unike dhe se është e vetmja që ka të drejtë. Por, kur i lexojmë tekstet e librave të shenjtë si është Kur'ani, mësojmë se Islami nuk ka ardhur për të luftuar me jahudinjtë dhe me të krishterët. Pra, Islami që i njeh fetë tjera dhe profetët e tyre, tregohet tolerant.

Po i citoj tri versete që dëshmojnë se Islami tregohet tolerant.

Sure II verseti 256: "Nuk ka fare detyrim në fe" do të thotë nuk duhet të detyrohen njerëzit të kthehen në Islam as të detyrohen ata që tashmë janë muslimanë, të sillen sipas rregullave të vendosura me forcë nga ndonjë udhëheqës.

Sure CIX, verseti 6: "Ju e keni fenë tuaj, unë e kam fenë time", kjo është e qartë, për besimet fetare, si shijet dhe ngjyrat s'ka diskutim, dhe duhet të përshtaten me njëra-tjetrën. Sure XXVIII. "Nuk je ti ai që do të udhëzon kë të duash "është Zoti që udhëzon kë Ai do", - teksti është i qartë, Islami nuk e detyron askënd t'i besojë mesazhit të tij, secili ka të drejtë të ketë besimin e vet dhe të jetë i respektuar, siç duhet të respektojë besimet e të tjerëve. Në fund, askush nuk ka të drejtë të zëvendësojë Zotin që t'u japë urdhra besimtarëve; me fjalë të tjera ata që shpallen udhëheqës fetarë islamistë, gabojnë. Në Islam nuk ka kler, do të thotë nuk ka ndërmjetësues mes Zotit dhe njeriut, nuk ka prift ose udhëheqës shpirtëror si në fetë e tjera. Nuk ka papë, do të thotë nuk ka udhëheqës suprem - të lartë, i cili do të ishte përfaqësues i Zotit në tokë. Ka imamë, do të thotë njerëz të kualifikuar që udhëheqin lutjen dhe bejnë predikime ditën e xhumasë në xhami. Imami ka një autoritet moral, por nuk luan të njëjtin rol si një prift ose si udhëheqës shpirtëror. Por, sikur fetë e tjera, Islami i ka fanatikët e vet, do të thotë njerëz të cilët nuk i durojnë të tjerët që nuk mendojnë dhe nuk besojnë si ata.

Këta janë pakicë. Mjerisht ata janë aktivë dhe të dëmshëm! Ata ju bëjnë keq muslimanëve dhe pastaj edhe atyre që nuk janë si ata. Fanatikët veprojnë në emër të Islamit, por shpesh këta janë njerëz - ose alfabetë që nuk e njohin Islamin, ose njerëz inteligjentë që e përdorin Islamin për të përhapur propagandën e tyre politike, do të thotë interesat e tyre. Këta janë të famshmit "të pangritur". Siç ka thënë një poet tunizian: "Islami i ka sëmundjet e veta". Jemi duke i ndier efektet. Kjo na kthen në fillim të bisedës: "Atentatet kundër amerikanëve që kanë ndodhur më 11 shtator të vitit 2001".

- Përse e bënë këtë?

- Sepse ata mendojnë se amerikanët janë përgjegjës, fajtorë, për fatkeqësinë e disa popujve arabë dhe muslimanë. Sepse ata janë mashtruar nga disa udhëheqës që konsiderohen si mbrojtës të drejtësisë. Sepse ata janë gabim dhe nuk e pranojnë. Sepse janë "përpunuar" - përgatitur nga këta udhëheqës të njëjtë që kanë arritur të heqin tek ata dyshimin dhe mendimin. Sepse ata u kanë thënë se Zoti i do martirët dhe se do t'i shpërblejë duke i dërguar ata në parajsë, sepse ata nuk e kanë fituar edukatën për tolerancë me qëllim të respektimit të ideve dhe kulturave të të tjerëve. Imami kurrë nuk e ka mësuar dikë për të urrejtur, për krim, për vetëvrasje; ai madje vetë i dënon rreptësisht këto.

- Ç'do të thotë martir?

- Martir është ai që vdes në rrugë të Allahut. Martir është ai musliman që vdes në emër të besimit në luftë për të mbrojtur Islamin kur ai sulmohet. Për t'u mbrojtur nëse sulmohet si musliman, ose për të çliuar vendin e vet nga okupatori i huaj. Dy fjalë arabe ka për të treguar martirin: fidai (është ai që jep jetën) dhe shehid (shahid) (është ai që dëshmon). Zoti i premton parajsën martirit.

- Talibanët

- Fjala arabe talebe do të thotë, "kërkoj"; taleb është ai që kërkon dije, mësim.

Fjala "talibanë" nuk i tregon studentët, por një lëvizje që pretendon të jetë fetare. Ajo ka lindur në Afganistan dhe karakterizohet për urrejtjen e gruas dhe të artit. Kështu talibanët terrorizojnë gratë, ua ndalojnë të shkojnë në shkollë, të punojnë në administratën publike, të bëjnë sport, të dëgjojnë muzikë, kur ato sëmuren, nuk i shërojnë; i

vrasin ato që i gjykojnë të pamoralshme duke i gjuajtur me gurë, dhe i varrosin të gjalla fajtoret për tradhti bashkëshortore... Ata kanë një traditë të një kohe tjetër: për shembull, për t'ua prerë dorën vjedhësve ose për të ekzekutuar në stadium një njeri të dënuar me vdekje pa e nxjerrë para gjyqit. Ata i njohin disa versete të Kur'anit, por pjesa me e madhe nuk dinë as shkrim as lexim. Dhe të gjitha këto i bëjnë në emër të Islamit!

- Ata janë të çmendur!

- Po, ata janë të çmendur dhe të rrezikshëm, injorantë dhe barbarë. Ata nuk njohin Islamin dhe civilizimin e tij. Nëse u lejohej të veprojnë, ata definitivisht do ta shkatërrojnë këtë kulturë.

- Është e vërtetë se piktura ndalohej nga Islami?

- Jo, kjo është gabim. Ajo që ndalohej, është të paraqitet Zoti ose profeti Muhamed. Nuk mund të pikturohet-vizatohet fytyra e tyre. Zoti është frymë.

Si ta paraqesësh?. Sa i përket Muhamedit, është shpirti i tij që është i qenësishëm. Nuk mund ta bësh të dukshëm. Por mund të pikturosh cilindo dhe çfarëdo. Në Persi ekziston një traditë shumë e mirë e pikturës dhe e vizatimit, e zbukurimeve me miniaturë (vizatime) që zbukurojnë dorëshkrimet e vjetra.

- Tani, dihet! Ekziston Islami dhe pastaj ekzistojnë muslimanët. Disa e kanë kuptuar mesazhin e profetit, të tjerët e kanë keqkuptuar ose bëhen sikur e kanë kuptuar dhe dëshirojnë të kthehen prapa. Por, më thuaj a nuk mund të ndryshohen disa gjëra në Islam?

- Ne jetojmë në një kohë moderne, ti dëshiron që Islami t'i përshtatet kësaj jete moderne.

- Ke të drejtë. Ata që janë përpjekur t'i ndryshojnë disa gjëra në kuptimin pozitiv - për shembull, për të ndryshuar pozitën shoqërore të gruas – kanë hasur shumë vështirësi. Si në Islam, edhe në fetë e tjera janë disa gjëra të përrjetshme dhe disa të tjera kalimtare - të përkohshme, do të thotë të vlefshme për një periudhë dhe jo për të gjitha periudhat. Problemi është se disa thonë se çdogjë është e përrjetshme dhe asgjë nuk duhet lëvizur-ndryshuar; të tjerët thonë se kjo fe mund të përshtatet me epokën në të cilën po jetojmë. Në disa vende muslimane nuk po arrijnë të vendosin lirinë, atëherë si mund të prekesh çështjen e fesë? Siç të thashë një ditë më parë, më e rëndësishme, më urgjente

është të ndahet feja nga politika. Derisa ata që udhëheqin të mbështeten në fe, ne do të kemi probleme dhe sëmundje siç është fanatizmi, dhe ajo që po vazhdon, do të thotë terrorizmi dhe injoranca.

- Ç'është kjo?

- Si fetë e tjera, edhe Islami nuk tregohet shumë i gatshëm që grua të jetë e barabartë me burrin edhe pse ia garanton disa të drejta. Sot, shoqëritë muslimane e ndiejnë të nevojshme për t'u ndryshuar. Harrojnë se Hatixhja - bashkëshortja e parë e profetit, ishte një grua afariste, një tregtare e cila kryente punë të burrave. Mund t'i referohemi statusit të saj, rolit të saj për të reformuar pozitën shoqërore të gruas sot. Islami nuk i ndalon ligjet që do t'u jepnin grave të drejtat e veta, por, mashkujt kanë frikë të krijojnë të drejta të barabarta në mes grave dhe atyre. Vetëm Tunizia i ka ndryshuar ligjet e veta, që grua të mund të mbrohet më mirë. Në Arabinë Saudite grua madje nuk ka të drejtë të drejtojë automobilin. Për sa u përket grave afgane, ato u janë nënshtruar ligjeve më barbare, ligjeve të talibanëve. Por, talibanët janë njerëz që nuk kanë kuptuar asgjë nga Islami dhe e kanë deformuar aq sa tërë bashkësia muslimane ka vuajtur dhe po vazhdon të vuajë. Ata i kanë shkatërruar statujat budiste, të cilat datojnë prej shumë shekujsh dhe të cilat i takojnë pasurisë së civilizimit universal.

- Ç'të bëjmë?

- Të luftojmë kundër injorancës. Është kjo që i bën fanatike dhe jotolerante. Nuk ka gjë më të rrezikshme sesa ai që nuk di asgjë dhe mendon se i di të gjitha.

Fatmirësisht që gratë muslimane po organizohen në shoqata për t'i kërkuar të drejtat e tyre. Ka shumë për të bërë, që drejtësia të vendoset.

- Si të luftojmë?

- Duhet të fillojmë nga shkolla. Vajzat duhet të shkojnë deri në fund në shkollë, të refuzojnë, për shembull që të nxirren nga shkolla posa të arrijnë moshën e pubertetit.

Megjithatë, vendet arabe dhe muslimane duhet t'i rishikojnë tekstet shkollore dhe t'i rishikruajnë duke menduar për tolerancën, për respektimin e të drejtave të njeriut dhe të gruas, duke dhënë shembuj të dijetarëve të mëdhenj muslimanë, të cilët e kanë çuar përpara civilizimin universal, duke i hequr nga këta libra shembujt që favorizojnë

shpirtëngushtësinë ose që e bindin fëmijën se është normale që burri ta rrahë gruan ose që gruaja duhet të rrijë në shtëpi derisa burri të punojë, etj. Islami duhet të mësohet njësoj si fetë e tjera, dhe të thuhet e vërteta për përhapjen e tij, që nuk është bërë pa luftë. Të thuhet gjithashtu se kohët ndryshojnë dhe se nuk jetohej sikur jetohej në kohën e profetit. Me fjalë të tjera, duke besuar në Zotin, njeriu ka të drejtë të evoluojë, do të thotë t'i adaptohet jetës moderne pa hequr dorë nga besimi i vet dhe nga vlerat e veta fundamentale. Nxënësit duhet t'i jepen të gjitha mundësitë që të krijojnë opinionin-mendimin e vet. Është shumë me rëndësi t'i jepet liri fëmijës që të mos ndikohet nga kjo ose nga ajo fe. Me fjalë të tjera, këtu bëhet fjalë për një punë të madhe, dhe kjo vërtetë duhet filluar. Tashmë jemi duke e bërë këtë.

Para se të përfundojmë këtë bisedë, po ju jap një listë të fjalëve dhe ju do të me tregoni se ç'kanë të përbashkët:

Sipas rendit alfabetik:

Abricot=kajsi, alcool=alkohol, algebre=algjebër, algorithm=algoritmi (metodë në matematikë për zgjidhjen e ndonjë problemi, almanach=kalendar (i ilustruar me të dhëna astronomike, fetare, historike etj.) amalgame=amalgamë, përzerje, amber=qelibar, amiral=admiral, amulette=hajmali, artichaut=Bot.angjinare, aval=garanci, avarie=dëmtim, azimuth=azimut=drejtimit, asure= i kaltërt, baldaquin=perde krevati, banane=banane, baroque=barok, benjoin=rrëshirë erëkëndshme, benzine=benzine, bergamote=lloj dardhe, blouse=bluzë, cabas=shporte, cable=tel, café=kafe, caliber=kalibër, camellia=kamelia (lule), camelot=shitës endacak, camphor=kamfior, carafe=kanë, caravelle=karavellë-lloj anije, carrousel=paradë me kuaj, cheque=cek, chiffre=shifër-numër, chimie=kimi, civette=sisor, coupole=kupole-kube, cramoisy=s i kuq; damë=zonjë, divan-divan, douane=dogane, drogue=droge, echecs=shah, eden=parajs-vend shumë i bukur, emeraude=zmerald, epinard=spinaq, styragon=bimë aromatike gjethet e së cilës përdoren për erzë, fanfare=orkester, felouque=varkë e hollë e gjatë me një ose dy vela, fondouk=bujtinë - hotel i vogël, gala=mbrëmje solemne, gaze=garze-tyl, gazette=gazete, giraffe=gjirafë, guitare=gitarë, hasard=rast, haschisch=hashish, jaquette=xhakete, jasmin=jasmin, jupon=këmish gruaje, laque=llak, lilas=lule jargovani, limonade=limmde, luth-ut, vegël muzikore, magazin=mzgazine-shitore,

matelas=dyshek, mesquin=zemërngushtë, mahair=leshdhije, momie=munaje (kufomë e konzervuar, mouson-muson erë tropikale, mulatre=mulat, orange=portokall, ouate=pambuk, raquette-rakete, risqué=rrezik, riz=oriz, roque=rok, saccharine=sakarine, safari=ekspeditë gjahu-gjuetie, safran=bimë aromatike-erzë, santal=lloj druri aromatike që përdoret në farmaci, saphir=gurë i çmueshëm, satin=saten-lloj shtofi, sofa=minder-kanape, sorbet=shebet-sode=sode, sucre=sheqer, tabouret=ndenjse-stol pa mbështetëse, taffetas=lloj mëndafshi, talc=lloj pudër-pluhur për kurimin e lëkurës, talisman=hajmali, tare=tare-peshë e enës, tariff=tariff, troubadour=trubadur,-poet i këngëve kreshnike, x=iks, zenith=zenit-kulm.

- Nuk i kuptojmë të gjitha këto fjalë, pra nuk e dimë se ç'kanë të përbashkët.

Të gjitha këto fjalë dhe të tjerat që nuk i kam shënuar, janë me origjinë arabe.

Sot, ato përdoren në gjuhën latine dhe në gjuhë të tjera dhe askush nuk dyshon në origjinën e tyre.

- Iksi [x] gjithashtu është me origjinë arabe.

- Për çudi, kjo shkronjë nuk ekziston në alfabetin arab, por matematikanët arabë e quanin një të panjohur chai (gjë, send) shkurtimisht Ch=Gj. Mirëpo në gjuhën e vjetër spanjolle shenja 'X' i përgjigjet tingullit Ch=në gjuhën shqipe Sh.

- Ti i di disa nga këto fjalë!

- Jo, të gjitha këto fjalë i kam gjetur në fjalor. Për t'i dhënë fund këtij dialogu, po ju citoj dy fjalë të profetit Muhamed (këto fjalë quhen hadithe): "Prej djepit deri në varr, kërkoje dijen, sepse ai që e do dijen, e adhuron Zotin", "Mësimi e ka vlerën e agjërimit, mësimdhënia e ka vlerën e lutjes-faljes. Kështu, fitimin e dijes profeti e konsideron të rëndësishëm sa dy shtyllat e Islamit: agjërimi i ramazanit dhe lutja e përditshme.

*Përktheu nga frengjishtja
Qemajl Selishta*

Tahar Ben Jelloun

THE WAY I TAUGHT ISLAM TO CHILDREN

(Summary)

I hope that Muslim countries will put a stop to the devaluation of women and their underestimation in the name of Islam. In their rights, women must be equal to men. Those who abuse women, forget that God does not agree to injustice and the humiliation of others. Those, who do such things, are people who have learnt the Koran by heart, but make use only of the verses the interpretation of which suits them. The Koran provides possibilities for different interpretations of these verses. The views of the “integrationists” damage Islam and true Muslims.

طاهر بن يلون

كيف علمت الاسلام للاطفال

(خلاصة البحث)

آمل بان تتخذ البلاد الاسلامية بعض القرارات بعدم تنقيص من مكانة المرأة باسم الاسلام. و فيما يحض بحقوقها فهي متساوية مع الرجل و الذين يقومون بهضم حقوقها و احتقارها ينسون بان الله لا يحب الظلم و الاحتقار. هؤلاء هم بعض الرجال الذين ربما يحفظون القرآن عن ظهر قلبهم، الا أنهم يفسرون بعض الآيات حسب ما يحلو لهم، الا أن القرآن الكريم يحتمل عدة تفسيرات.

Në suren Sad, All-llahu, pasi pyet Iblisin për shkakun e refuzimit që t'i nënshtrohej Ademit, Iblisi përgjigjet:

“Ai (Iblisi) tha: Unë jam më i mirë se ai, mua më ke krijuar nga zjarri, e atë e krijove nga balta!” (Sad: 76)

Kjo është e tëra që është thënë në Kur'an për krijimin e tyre. Ne nuk e dimë llojin e saktë të zjarrit, dhe në çfarë shkalle ishte era. Ne e dimë se zjarri i kesaj bote është zjarr që i djeg gjërat duke i bërë hi. Nëse një person e kap zjarri, ai do të digjet dhe do të pësojë një dëmtim të madh në sistemin nervor. E njëjta gjë do të ndodhë (në masë edhe më të madhe) me zjarrin e xhehenemit Ditën e Gjykimit.

E dimë se, pasi ishte krijuar Ademi dhe kishte marrë formën nga balta e qullur, ishte ngrohur me një pjesë të zjarrit. Prandaj, është vështirë të pranohet fakti se xhinët e krijuar nga zjarri, jetojnë, hanë, shtohen, udhëtojnë dhe kanë fuqi të pëshpëritin me njerëz.

8

Veprimet e shejtanit

Lista e mëposhtme është një listë e pjesshme e veprimeve që i bën shejtani. Veprimet e tij janë të shumta, që të numërohen. Disa prej tyre, më kryesoret janë:

I urdhëron njerëzit dhe këta duhet ta dëgjojnë aq sa kanë mundësi;

Jep premtime të rreme dhe njerëzit do t'i besojnë;

I frikëson njerëzit nëse nuk e pasojnë; sa kohë që ata nuk i binden All-llahut, për shejtanin është lehtë t'i frikësojë;

I thërret njerëzit që ta pasojnë e të bëjnë të gjitha veprat. Ai nuk njeh hallall a haram. Çdo gjë për të është e lejuar;

Nxit armiqësinë ndërmjet njerëzve. Dëshira e tij është që t'i shohë ata armiq të njëri-tjetrit;

Nxit urrejtjen, kështu që njerëzit fillojnë të luftojnë njëri-tjetrin. Dëshiron t'i shohë ata të pakënaqur me njëri-tjetrin;

I bën të harrojnë All-llahun, duke i shtyrë që të merren me çështjet e kësaj bote. Sa më shumë që janë të preokupuar me këtë botë, njerëzit aq më shumë e harrojnë All-llahun;

Përpiqet të bëhet shok i mirë me njerëzit, se përndryshe nuk do ta dëgjonin. Gjithashtu pretendon se është këshilltari më i mirë i tyre;

EXHINËT

Ahmed Sakr

“EXHINËT” – (2)

7

Krijimi i shejtanit

“Unë nuk i krijova xhinët dhe njerëzit për tjetër pos që të më adhurojnë.” (edh-Dharijat: 56)

Kur'ani tregon se xhinët janë krijuar prej zjarrit, nga flaka e fortë. Ky lloj i zjarrit ishte prej erës përvëluese. All-llahu xh.sh. në shumë ajete kur'anore përshkruan mënyrën e krijimit të xhinëve. Në suren el-Hixhr thotë:

“E xhinët i krijuam më parë nga zjarri, nga flaka e fortë”. (el-Hixhr: 27)

Gjithashtu në suren err-Rrahman rreth krijimit të xhinëve thotë:

“Dhe Ai krijoi xhinët nga flaka (pa tym) e zjarrit”. (err-Rrahman: 15)

Se xhinët janë krijuar prej zjarrit, është përmendur në disa prej ajeteve kur'anore.

Në suren el-A'raf, ku All-llahu xh.sh.thotë:

“(All-llahu) tha: Ç'të pengoi ty të bësh sexhde, kur Unë të urdhërova? Ai (Iblisi) tha: Unë jam më i vlefshëm se ai, më krijove mua nga zjarri, e atë e krijove nga balta!” (el-A'raf: 12)

Njerëzve zakonisht u pëshpërit në mënyrë tinëzare. Nuk ka guxim t'u dalë përpara;

Nuk zbulon identitetin e vet, se përndryshe njerëzit do të tremben e madje do të vrapojnë që të ikin prej tij. Emri i tij i frikëson shumë njerëz, prandaj është më mirë që të mos e identifikojë veten si shejtan, xhin, hije, fantazmë etj.;

Vepron si mashtrues. Pret momentin kur njerëzit e harrojnë All-llahun, ngrihet dhe në mënyrë tinëzare vepron si këshillues;

Qëndron rreth njerëzve, se ndryshe do të humbë punën e tij apo do të dënohet prej mbikëqyrësve të vet;

I largon njerëzit nga rruga e All-llahut, kështu që ata shkojnë më të në xhehenem, në vend që ai të jetë i vetëm;

Ai është hakmarrës; kur të sulmon, lëndon, dhe mund të të shkaktojë lëndime psikike;

Njerëzit i drejton nga humbja, sepse nuk ka kurrfarë pasurie që t'u ofrojë, përveç dëshirave e iluzioneve të rreme;

Merr masa që njerëzit ta pasojnë, duke përdorur çdo rrugë të mundshme e logjike që t'i bindë ata;

Të bind se njerëzit duhet ta adhurojnë atë. Pasioni i shejtanit do të thotë që njeriu u është nënshtruar urdhërave të tij dhe është bërë rob i tij;

Tenton të kontrollojë fatet e njerëzve. Dëshirat e aspiratat e tyre janë të referuara në mësimet, urdhrat e dëshirat e tij të rreme;

Të bind se nuk do ta zbulojë emrin e tij si hije, por si një shok i fshehtë që u dëshiron të gjitha të mirat;

Ai është burim i largimit nga adhurimi i All-llahut dhe nënshtrimi ndaj Tij. Madje, edhe gjatë namazit, tenton t'i hutojë njerëzit;

Bën trazira, se përndryshe jeta e tij është e mjerë. I pëlqen shumë t'i shohë njerëzit duke luftuar me njëri-tjetrin;

U mëson magjinë. Njerëzit para mësimi të ndonjë lloji të magjisë duhet t'i premtojnë besnikëri. Mësimi i magjisë bëhet më qëllim që t'i dëmtojë njerëzit e tjerë, e veçanërisht bashkëshortët;

Tenton të marrë të dhëna nga qielli. E derisa tenton ta bëjë këtë, All-llahu dërgon meteorë që t'a djegin e t'i shpëtojnë njerëzit prej tij;

I shtyn njerëzit të veprojnë të gjitha llojet e ndalesave: imoralitetin, bixhozin etj.

Të bind se njerëzit duhet të bëjnë të gjitha këto vepra kur janë vetëm, por edhe publikisht, dhe në të njejtën kohë të mendojnë e të besojnë se të gjitha këto veprime janë të lejuara;

Të bind që njerëzit nuk do të jenë të druajtur e të turpëruar. Ata do të jenë guximtarë e të fuqishëm që të bëjnë të gjitha veprimet e shëmtuara pa pasur ndjenjën e turpit. Kjo është e kundërt; ata që bëjnë imoralitet, do të akuzojnë e do të shpifin për ata që nuk bëjnë këso veprash. Veprat e fundit, duhet të reklamohen e të popullarizohen si vepra bujare të vetë jetës, dhe për këtë do të kenë përkrahës prej vetë njerëzve. Ndonjë njeri që është i druajtur e i turpshëm, duhet të shkojë tek psikiatri që të kontrollohet e të mjekohet.

Roli kyesor i shejtanit është që të krijojë mosmarrëveshje në mes bashkëshortëve. Më këto veprime, ai do të arrijë t'i bindë se ata urrejnë njëri-tjetrin. Prandaj, përfundojnë më ndarje. Kështu, do të fillojë lufta për kujdesjen e fëmijëve. Si pasojë e kësaj krijohen problemet në familje. Kur prindërit zgjedhin dashurinë e tyre dhe shkatërrojnë lidhjen familjare, themeli për krijimin e shoqërisë është shkatërruar.

Kur ndarja apo divorci zë vend, fëmijët nuk do të rriten si duhet me vetëm një prind. Ata do të jenë të paqëndrueshëm si personalitete. Dhe shejtani e ka më lehtë të hap zemrat e mendjet e fëmijëve, e në këtë mënyrë do t'i shpjerë në vende të shëmtuara. Ata i bën lehtë kriminelë në shoqëri.

9

Premtimet e shejtanit

“Ai u premtonte atyre dhe i bën të shpresojnë, por djalli nuk premtonte tjetër vetëmse mashtrim” (en-Nisa: 120)

Duhet kuptuar se shejtani nuk ka gjë të të jep e madje as të ofroj. Ai vetëm premtonte dëshira të rreme. Premtimet e tij janë të shumta të numërohen. Është aq i shkathët e intelegjent, saqë mund të mashtrojë shumë njerëz të pafajshëm. Gjithashtu, është në gjendje të mashtrojë besimtarët e devotshëm, ndonjëherë përmes joshjes, e ndonjëherë përmes iluzioneve shpirtërore.

Pasi u largua nga Xheneti, shejtani kërkoi nga All-llahu xh.sh. që t'i lejojë t'u japë premtime njerëzve. Atij iu lejua jo vetëm të japë

premtime të rreme, por të bëjë edhe më tepër. Atij iu lejua t'i nxitë interesat e tyre në këtë botë duke përdorur zërin e tij joshës e përshtypjen e tij atraktive. Këtë më se miri e shpjegon Kur'ani:

“Dhe me atë alarmin e zërit tënd, mashtroje atë që mundesh prej tyre, me kalorësit e këmbësorët e tu thirri (bërtitu) ata, përziju më ta në pasuri e në fëmijë dhe premtoju atyre, po shejtani nuk u premtun përveçse mashtrim”. (el-Isra: 64)

Duhet përmendur se, sa herë që njerëzit dëshirojnë të bëjnë mirë a ndonjë punë të pëlqyer, shejtani i frikëson. Për shembull, nëse një njeri dëshiron të dhurojë para për ndonjë qëllim të mirë, shejtani e frikëson më varfëri. Mundohet ta bindë njeriun që ta shtyjë ndihmën e tij duke i thënë: “Tani nuk ke mjaft para, shtyje këtë për javën tjetër”. Kështu mund t'ia mbushë mendjen për të keq se nuk ka mjaft para për të harxhuar. Ndonjëri do t'i mbajë ato për nevoja urgjente, e ai do të jetë i mjerë në gjykimin e tij. Ai u beson analizave personale dhe e shtyn pagesën, e kështu humb një mundësi të artë që të këtë bekimin e shpërblimit të All-llahut. Kur'ani e shpjegon këtë qëndrim shumë qartë në suren el-Bekare:

“Djali ju frikëson nga varfëria dhe ju urdhëron për të këqija, e All-llahu ju garanton falje (mekatësh) e begati. All-llahu është dhurues i madh, është i dijshtëm”. (el-Bekare: 268)

Në Ditën e Gjykimit gjëja më mahnitëse është se shejtani do të pranojë para njerëzve gabimet e dëmet e tij. Megjithatë, do të jetë mjaft i guximshëm që të mbrojë veten dhe fajin t'ua hedhë njerëzve, që ishin aq naivë sa t'i besonin atij e ta ndiqnin atë. Në suren Ibrahim, All-llahu e shpjegon shumë qartë këtë:

“E pasi të kryhet çështja (të hyjnë ata të Xhenetit në të, xhehnem-linjve) djalli (u mban ligjëratën e shëmtuar) dhe u thotë: “Vërtet, All-llahu ju pat premtuar premtim të vërtetë, e unë ju pata premtuar, po nuk zbatova premtimin ndaj jush. Po unë nuk pata kurrfarë pushteti ndaj jush (që t'ju detyroja), përpos që ju thirra (në rrugë të gabuar), e ju m'u përgjigjet; atëherë, pra mos më qortoni mua, po qortoni veten. Unë nuk mund t'ju shpëtoj ju, e as ju nuk mund të më shpëtoni mua. Unë mohoj shoqërimin tuaj që më bëtë mua më parë (më adhuruat në vend të Zotit). S'ka dyshim, pabesimtarët kanë dënim të dhembshëm”. (Ibrahim: 22)

Ata që lexojnë Kur'an, do të dinë gjendjen dhe të ardhmen e tyre në rast se pasojnë këshillat e shejtanit. Ata do të jenë humbës të vërtetë në këtë botë, e më shumë në botën tjetër. Me këtë njeriu mund të humbë punën, gruan, fëmijët e madje edhe veten e tij. Mund të përfundojë pa punë e pa shtëpi. Mund të përfshihet në veprime të ndaluara, që mund ta shpiejnë në burg apo në vdekje.

Dhe në Ditën e Gjykimit, në vend të Xhenetit, ai do të jetë në Xhehenem. Qëndrimi i tij në Xhehenem varet nga shkalla e krimeve që ka bërë si dhe nga përfshirja në veprime të ndaluara. Kështu, çdo njeri duhet ta mbrojë dhe ta parandalojë veten nga përfshirja në veprime të ndaluara e të paligjshme, qofshin ato shpirtërore, sociale, kulturore, fizike e biologjike.

10

Shoqëruesit e shejtanit

“Do t'i shmangë (nga e vërteta), do t'i bëjë të shpresojnë në gjëra të kota; do t'i urdhërojë dhe ata do të shqyejnë veshët e bagëtive; do t'i urdhërojë dhe ata do të shëmtojnë krijesat e All-llahut. E kush e bën mik djallin, e jo All-llahun, ai ka dështuar sheshazi”. (en-Nisa:119)

Shejtani nuk mund të jetojë i qetë derisa nuk i tërheq njerëzit pas vetes. Vazhdimisht dëshiron t'i mbajë nën kontrollin e tij. Kështu, i viziton e bisedon më ta në mënyrë mashtruese. Arrin t'i bindë njerëzit se duhet ta pasojnë dhe dëshiron prej tyre ta konsiderojnë si “mbrojtës”. Duke vepruar kështu, do të shërbejë si kujdestar dhe mbrojtës i tyre.

Posa të bëhet mbrojtës i tyre, fillon të kërkojë nga njerëzit që ta pasojnë, t'i nënshtrohen dhe të kenë besim të plotë tek ai. Sa herë që ndonjë njëri ngurron t'i nënshtrohet, shejtani do ta frikësojë. Ndërsa besimtarët kurrë nuk i frikësohen atij, ata i frikësohen vetëm All-llahut të Madhëruar. All-llahu xh.sh. në lidhje më këtë në suren Ali Imran thotë:

“Po atë (propagandë) e bëri vetëm shejtani që dëshironte me miqtë e vet (idhujtarët) t'ju frikësojë, po ju mos u frikësoni prej tyre, m'u frikësoni Mua, nëse jeni besimtarë”. (Ali Imran: 175)

Gjëja më e tmerrshme është se shejtani i urdhëron pasuesit e tij t'i mbytin njerëzit, veçanërisht besimtarët. Ata mendojnë se besimtarët janë armiq të tyre, dhe në këtë mënyrë duhet të shpëtojnë prej tyre, pa marrë parasysh pozitën, kohën dhe çmimin.

Pasuesit e shejtanit luftojnë për interesin dhe kënaqësinë e tij, ndërsa besimtarët luftojnë vetëm për hir të All-llahut xh.sh. Prandaj, besimtarët janë të urdhëruar t'i sulmojnë pasuesit e shejtanit. Përndryshe do të jenë të goditur. All-llahu xh.sh. thotë:

“Ata që besuan, luftojnë në rrugën e All-llahut, e ata që nuk besuan, luftojnë në rrugën e djallëzuar. Luftoni, pra miqtë e djallit, s’ka dyshim se intriga e djallit është e dobët”. (en-Nisa: 76)

Muslimanët janë të urdhëruar nga All-llahu që të mos shkojnë pas mësimëve e këshillave të djallit; sepse do të bien nën kontrollin e tij dhe pastaj do të largohen nga rruga e vertetë. Në momentin kur ata bien nën ndikimin e tij, djalli do t'u premtojë se prej shokëve të rregullt do t'i bëjë anëtarë të familjes se tij të madhe.

Njerëzit e padijshtëm dhe ta pafajshëm mendojnë se nuk janë të vetëm në shoqëri me djallin. Ky mendim u jep kënaqësi fizike, se ata janë në rrugë të drejtë. Dhe do të ndihen të gëzuar e të kënaqur. Do të harrojnë obligimet ndaj All-llahut, sepse janë të preokupuar nga punë të kësaj botë. Në të njejtën kohë u jepet shpresë se do të jenë në pozitë më të lartë. Pozita të tilla të larta janë anëtarët e të njejtës grup të udhëheqësve të se njëjtës ushtri. Shpresa e aspirata të tilla të rreme bëjnë që shumë njerëz të bien në kurthën e djallit.

Duhet ditur se çdonjëri mund të mbrojë veten prej mashtrimeve të djallit.

11

Shoqëria e Iblisit

“O bijtë e Ademit, të mos ju mashtrojnë kurrësi shejtani sikurse i nxori prindërit tuaj nga Xheneti, zhveshi prej tyre petkun e tyre që t’ju dalë në shesh lakuriqësia e tyre. Vërtet, ai dhe shoqëria e tij ju sheh, ndërsa ju nuk i shihni. Ne i kemi bërë shejtanët miq të atyre që nuk besojnë”. (el-A’rafë: 27)

Shejtani është i krijuar nga zjarri, prandaj nuk është lehtë të shihet ndonjë prej krijesave të tilla në formën e vertetë, përveç nëse personifikohen në formë të caktuar. Ata shkojnë prej një vendi në një tjetër, dhe i pëlqejnë ato vende ku nuk përmendet All-llahu xh.sh. Gjithashtu, shkojnë tek ato vende ku ka imoralitet e vepra të ndyta. Vende të tilla mund të jenë: klubet e natës, vende vallëzimi, vende ku shërbehet alkooli si dhe vende ku bëhet imoralitet.

All-llahu xh.sh. ka kërkuar prej të gjithë pasardhësve të Ademit të jetojnë të përmbajtur, të vishen me modesti dhe të mos ia zbulojnë trupin askujt. Madje edhe çiftet e martuara duhet të kënaqen me marrëdhënie martesore nëse mbrojnë veten me batanije apo ndonjë mbulesë tjetër.

Gjatë gjithë kohës rreth nesh dhe me ne janë edhe engjëjt. Sa herë që dy njerëz vetmohen dhe i shfaqin njëri-tjetrit trupin e tyre, engjëjt turpërohen dhe largohen. Në momentin që engjëjt ikin, shejtani do të futet në dhomën e fjetjes dhe do ta zaptojë tërë shtëpinë. Atëherë do të mundohet maksimalisht të nxisë çiftin të afrohet me njëri-tjetrin. Si rezultat i kësaj, ata bien në grackën e shejtanit dhe bëjnë mëkate.

Për këtë arsye Pejgamberi s.a.v.s. na ka porositur të lexojmë Kur'an, të bëjmë dua e të ruajmë veten.

Anëtarët e shoqërisë se tij janë vetëm prej xhinëve. Megjithatë, ata angazhojnë njerëz që të bëhen pjesë e shoqërisë së tyre e në fund pjesë e ushtrisë se tyre. Për t'u bërë pjesëtar i shoqërisë së Iblisit, duhet të jeni shërbëtor i dëgjueshëm dhe ushtar i besuar. Dhe ju premtohet se do të jeni pjesëtar i shoqëruar me shoqërinë e tij. Më parë është cekur se xhinët janë pjesëtarë aktivë të shoqërisë se Iblisit. Ndërsa njerëzit janë pasues dhe marrin mësimë prej pjesëtarëve të shoqërisë. Këto mësimë u jepen në forma të bukura, si pëshpëritje, iluzione dhe ëndrra të bukura.

Njerëzit e paditur shqetësohen kur iluzionet kalojnë nga mendimet dhe mendjet e tyre. Prandaj bëjnë dëshira dhe aspirata të rreme. Ata bëjnë plane duke menduar se do të realizohen, por asgjë nuk del e vertetë. Pasi bëhen shoqëruar të pjesëtarëve të shoqërisë së Iblisit, u jepen informata të sakta dhe disa lajme të mira për t'i inkurajuar që jetën e tyre ta kalojnë sikur të jenë në rreth. Dhe, pasi bën këtë, është shumë vonë të dalë, ngase do të ndëshkohet ashpër. Ndëshkimet e tilla

mund të ndikojnë që ai të humbë ndonjë aftësi të caktuar si: shikimin, dëgjimin apo madje edhe të paralizohet.

12

Ithtarët e shejtanit

“Ata i ka nënshtruar djalli dhe u ka qitur në harrese porositë e All-llahut. Ata janë shoqeri e djallit, e dinë se ithtarët e djallit janë më të deshpëruarit”. (el-Muxhadele: 19)

Shejtani kurrë nuk do të jetë i lumtur, derisa të mos formojë një grup të pasuesve. Dhe do të ndihet i lumtur vetëm atëherë kur do të ketë njerëz sa më shumë që të jetë e mundur. Ai di se si t’u japë shpresa njerërzve, në menyre që ata t’i futë në grupin e tij. Në momentin që ata i bashkohen grupit të tij, i mban ata duke i ngritur prej një pozite në tjetrën. Dhe, për hir të tij, ata duhet të kënaqen me të gjitha veprimet në jetë. Kështu kënaqen me epshet dhe egot e veta.

Shejtani e di se ai vetë është humbës dhe se ai është humbësi i parë. Nuk ndihet i lumtur që të jetë humbësi i vetëm. Kështu, me tërë fuqinë që ka mundohet që karvanit të tij t’i bashkojë edhe të tjerë, sikur ai të jetë fitues dhe sikur ata të jenë fitues.

Si pjesëtarë të grupit të shejtanit, njerëzit duhet t’i kryejnë urdhrat, mësimet dhe rekomandimet e tij. Llojet e urdhrave varen nga shkalla e urdhrat të grupit të tij. Sa më shumë njerëz që i janë besnikë shejtanit, aq më shumë kërkon prej tyre.

Duhet ditur se të gjithë pjesëtarët e grupit do të jenë në zjarr dhe do të ndëshkohen në të. Ndëshkimi i tyre në zjarr do të jetë shumë i rëndë. Kur’ani shumë qartë na tregon për dënimin e të gjithë atyre që pasojnë shejtanin. All-llahu xh.sh. në suren Fatir thotë:

“Djalli është armik juaji, pra edhe ju konsiderojeni armik; ai e thërret atë grupin e vet për t’i bërë banues të zjarrit”. (Fatir: 6)

13

Ushtria e shejtanit

“Ndërsa Xhehenemi u dëftohet atyre që ishin të humbur. Dhe atyre u thuhet: Ku janë ata që i adhuronit ju, pos All-llahut? Ata, a mund t’ju ndihmojnë ju ose vetes? E ata (idhujt) dhe

adhuruesit e tyre, njëri mbi tjetrin hidhen në të. Dhe të gjithë ushtria (ithtarët) e djallit”. (esh-Shuara: 91-95)

Iblisi është shumë i shkathët. Planifikon strategjitë e tij, organizon veten si duhet dhe i kryen planet e tij me mençuri përmes mashtrimeve, premtimeve të rreme, pozitave, imoralitetit dhe pasurisë. Pasi të formojë grupin e vet, ai do të formojë edhe ushtrinë e vet. Roli i tyre është që ta mbrojë grupin e tij. Pjesëtarët e grupit të tij janë prej njerëzve dhe xhinëve. E njëjta gjë vlen edhe për ushtrinë e tij. Si një ushtar në ushtri, çdonjëri duhet të jetë i gatshëm të vdesë që të ruajë emrin dhe famën e udhëheqësit (shejtanit), si dhe emrin dhe famën e grupit.

Ka shumë njerëz që në mënyra të ndryshme vrasin njerëz, pastaj secili do të vritet si shpagim ose përmes ligjeve e urdhërësive të qeverive të ndryshme në botë. Fituesi i vetëm në këtë botë është shejtani, ndërsa humbës janë që të dy, njerëzit dhe xhinët. Vrasin njerëz. Njerëzit janë humbës në këtë botë, ashtu siç do të jenë edhe në botën tjetër.

Në Ditën e Gjykimit Xhehenemi do t’u paraqitet pjesëtarëve të grupit si dhe ushtrisë së shejtanit. Të gjithë ata do të futen në zjarr. Ata do të fillojnë të tregojnë për njëri-tjetrin do të fajësojnë njëri-tjetrin dhe çdonjëri do të qajë gjendjen e vet. Atë ditë nuk do të ketë të akuzuar dhe as përfaqësues që t’i marrë në mbrojtje. Atë ditë do të dëshirojnë të kenë një jetë të dytë që të bëhen besimtarë të mirë dhe shërbëtorë besnikë të All-llahut. Por për këtë është vonë. Kur’ani e përshkruan këtë shumë qartë në suren esh-Shuara:

“E duke u grindur mes vetes në të, ata thonë: Pasha All-llahun, njëmend ne kemi qenë krejtësisht të humbur. Kur ju (idhujt) u kemi barazuar me Zotin e botëve. Neve nuk na humbi kush tjetër veçse kriminelët (prijësit). E tash për ne nuk ka ndonjë ndihmës (ndermjetësues). Nuk ka as ndonjë mik të singhtë. E, sikur të mund të kthehemi (në dynja) edhe një herë, do të bëheshim besimtarë. Në këtë (që u përmend) ka argumente të bindshme, po shumica e tyre nuk besuan. Është e vërtetë se Zoti yt është i Gjithëfuqishëm, i Mëshirshëm”. (esh-Shuara: 96-104)

14

Vjedhja e informacioneve

“Ne në qiell kemi krijuar galaktika yjesh dhe atë (qiellin) e kemi zbukuruar për ata që e shikojnë me vëmendje. Dhe atë (qiellin) e kemi ruajtur prej çdo djalli të mallkuar. Përveç atij që vjedh (përgjon) çka dëgjohet, po edhe atë e kap ylli i zjarrtë (e djeg)”. (el-Hixhr: 16-18)

Vjedhja e informacioneve prej qiellit ishte zakon dhe jetesë për xhinët. Informacionet e tilla pastaj u jepeshin njerëzve të caktuar, të cilët i kërkonin nga xhinët.

Konceptet e astrologjisë, leximit të dorës dhe të tjera mund të jenë nga këto disiplina që njerëzit i zhvilluan gjatë historisë. Ai njeri që merr ndonjë informacion, duhet t’u nënshtrohet xhinëve plotësisht para se ata ta ndihmojnë.

Pas zbritjes se Kur’anit, All-llahu u tregoi të gjithë njerëzve se udhëzimi i tyre është plotësisht nga Kur’ani. Çdo besim në xhinët, konsiderohet pjesë e shirkut (bërja shok All-llahut). Xhinët më nuk mund të vjedhin informacione nga qielli, se përndryshe menjëherë do të digjen duke u goditur nga meteorë. All-llahu xh.sh. në suren el-Mulk thotë:

“Ne, qiellin më të afërt e kemi zbukuruar me kandila (yje ndriçuese) dhe ata i kemi bërë gjuajtës kundër djajve, të cilëve u kemi përgatitur dënim me zjarr shumë të madh”. (el-Mulk: 5)

15

Adhurimi i shejtanit

“Dhe, (kujto) ditën kur i tubon ata të gjithë e pastaj engjëjve u thotë: “A këta ishin që vetëm ju ju adhuronin?” Ata (engjëjt) thonë: “I pa të metë je, o i Madhëruar! Ti je Zoti ynë, larg asaj që ata thonë! Por ata kanë qenë që adhuronin xhinët (djajtë) dhe shumica sish u besonin atyre”. (Sebe’e: 40-41)

Shejtani i urdhëron njerëzit ta pasojnë, por gjithashtu u urdhëron të bëjnë mëkate dhe imoralitet. Kërkon prej tyre (derisa ata nuk janë të vetëdijshëm për atë që flasin e mendojnë) të thonë diçka të keqe për All-llahun. E ata mund të thonë se ne njerëzit jemi krijuar në pamjen e

Zotit, se Zoti ka personifikuar Veten në formën e njeriut, se Zoti ka një fëmijë djalë, dhe ai është fëmija i Tij i vetëm. Përveç kësaj, thonë se djali i Tij nuk është vetëm djalë, por në të njejtën kohë ai është edhe Zot, ai është Zoti Jezus. Kushdo që beson gjëra të tilla, konsiderohet pabesimtar dhe i pafe. Ai do të dënohet dhe vendi i tij do të jetë Xhehenemi!

Siç po shihet, shejtani ka aftësi të mashtrojë shumë njerëz dhe të kërkojë prej tyre ta pasojnë. Të mjerë janë ata njerëz që nuk përdorin mendjet e tyre, dhe që refuzojnë të përdorin intelektin e tyre! Ata nuk kuptojnë dhe e pasojnë verbërisht shejtanin.

Shejtani do t’i inkurajojë njerëzit të mohojnë All-llahun, Ditën e Gjykimit, besimin në melaike, besimin e Muhamedit s.a.v.s. dhe mësimet e All-llahut xh.sh. tek të gjithë të dërguarit dhe profetët. Kur njerëzit bëhen agnostikë, shejtani i shtyn të bëhen njerëz ateistë e të pafe. Kur njerëzit e tillë mohojnë All-llahun dhe mësimet e Tij, atëherë ata bien në grackën e shejtanit duke u bërë skllavë e robër të tij. Humbin kuptimin e jetës dhe sillen kotë e të pashpresë.

Në Ditën e Gjykimit shejtani do të shfajësojë veten dhe do të këmbëngulë për pafajësinë e tij për tërë atë që kanë bërë njerëzit. Do të mohojë këta individë dhe do t’i fajësojë ata për mohimin e All-llahut (kufr).

Në suren el-Hashr, shumë qartë përmendet ky dialog:

“Ata (hipokritët) janë shembull si djalli, kur i thotë njeriut: “Refuzo besimin!”, e kur ai ta këtë refuzuar, ai (djalli) tërhiqet e thotë: “Unë tërhiqem prej tyre; unë i frikësohem All-llahut, Zotit të gjithësisë. Dhe ashtu, ata të dy do të përfundojnë në zjarr përgjithmonë. Ai është ndëshkim i zullumqarëve”. (el-Hashr: 16-17)

Dhe, ç’është më keq, që të dy do të jenë humbës dhe që të dy do të jenë në Xhehenem, që të jetojnë e të mbetën aty përgjithmonë.

Adhurimi i xhinëve nuk do të thotë t’i lutemi atyre, por t’i pasojmë e t’iu bindemi atyre. Bindja mund të jetë edhe adhurim i dikujt. Ata që i binden All-llahut, quhen muslimanë. Për këtë arsye, në Kur’an mund të lexoni për bindjen e disa njerëzve ndaj liderve të tyre fetar. Bindje të tilla konsiderohen si lloj adhurimi. All-llahu ka dënuar të gjithë ata që adhurojnë (i binden) dikë tjetër përveç Tij. All-llahu xh.sh. në suren et-Tevbe thotë:

“Ata i konsideruan “ahbaret” (priftërinj jahudinj të tyre), “ruhbanet” (murgjit e krishterë) të tyre dhe Mesihun (Isain) birin e Merjemes, për zota, pos All-llahut, ndërsa ata nuk janë urdhëruar për tjetër (nga pejgamberët) pos për adhurimin ndaj All-llahut Një, e që nuk ka të adhuruar tjetër pos Tij. I lartë është Ai nga ato që i shoqërojnë”. (et-Tevbe: 31)

Duhet të jetë e qartë se kushdo që pason njeriun që bën sisteme, rregulla dhe rregullime që dallohen nga ato që i ka urdhëruar All-llahu, pasuesit e njeriut të tillë konsiderohen pasues të tij. Kjo do të thotë se njerëzit që kanë bërë sistemet e veta, ata adhurojnë dikë tjetër pos All-llahut. Për të sqaruar këtë, do të marrim një shembull: shekularizmi, demokracia, kapitalizmi, socializmi, komunizmi dhe të gjitha sistemet e tjera janë rregullime të njerëzve. Kështu, kushdo që u dorëzohet sistemeve të tilla, konsiderohet adhures i njeriut. Gjithashtu, kushdo që nxjerr sisteme, rregulla dhe rregullime që nuk janë në pajtim me urdhrat e All-llahut, i tilli konsiderohet si krijues i tyre. Ai është i mallkuar. Ata që pasojnë ndonjërin prej të tillëve, konsiderohen mushrikë (idhujtarë). Dhe të dy grupet (pasuesit e shejtanit dhe adhuresit e njerëzve) do të jenë të dënuar në këtë botë dhe në botën tjetër.

16

Harrimi i All-llahut

“Kur sheh se ata janë thelluar (më tallje) në çështjet Tona, largohu prej tyre derisa të kalojnë në bisedë tjetër. Nëse djalli bën të harros (e rri me ta), pasi të bie ndërmend, mos rri me popullin mizor”. (el’En’amë: 68)

Çdo njëri është i përcjellë prej një numri të madh të shejtanëve, të cilët mundohen t’i largojnë njerëzit nga përmendja e All-llahut. Sapo një njeri preokupohet nga çështje të kësaj bote, ai do të bjerë në grackat e shejtanit duke harruar All-llahun dhe obligimet ndaj Tij. Kjo do të thotë se ai nuk do ta falë namazin me kohë, nuk do të paguajë zekatin me kohë dhe në përpjestim të barabartë. Do t’i japë vetes vetëm shpresa të rreme. Megjithatë, All-llahu na ka porositur që ta kujtojmë Atë që të na mbrojtë prej shejtanit. Nëse përfshihemi në një grup të njerëzve që janë të zënë me punët e kesaj botë, ne duhet të largohemi

prej tyre. Nuk duhet të qëndrojmë më gjatë, se përndryshe do të bien, në grackat e shejtanit.

Nëse shejtani bën që ta harrojmë All-llahun, ne duhet ta kujtojmë Atë dhe të kërkojmë udhëzimin e Tij. Dhe vetëm pastaj ne do të jemi të mbrojtur me mëshirën e All-llahut. All-llahu xh.sh. na e kujton këtë në suren el-A’raf, ku thotë:

“Vërtet, ata që janë të ruajtur, kur i prek ndonjë iluzion nga djalli, ata kujtojnë (All-llahun), dhe atëherë shohin (të vërtetën)”. (el-A’rafë: 201)

Besimtarët janë të qortuar nga All-llahu nëse ulen me njerëz që bëjnë biseda të kota. Bisedat e tilla janë gabim dhe mëkat. Besimtarët duhet të largohen prej tubimeve të tilla. All-llahu xh.sh. në suren el-Mu’minun përshkruan cilesitë e besimtarëve, kur thotë:

“Është e sigurt se kanë shpëtuar besimtarët. Ata që janë të përuhur dhe të kujdesshëm gjatë faljes se namazit. Dhe ata që i shmangen së kotës (fjale a punë)”. (el-Mu’minun: 1-3)

17

Urdhrrat e shejtanit

“O ju që besuat, mos shkoni gjurmëve të djallit, sepse kush ndjek gjurmët e djallit, ai urdhëron për të shemtuar e të irituara, e sikur të mos ishte mirësia e All-llahut ndaj jush dhe mëshira e Tij, askush prej jush nuk do të pastrohej kurrë (prej mëkatëve), por All-llahu e pastron atë që do Ai. All-llahu dëgjon e di”. (en-Nur: 21)

Shejtani është shumë i mençur dhe intelegjent. Kurrë nuk i urdhëron njerëzit nga fillimi, por i lejon të bëjnë çdo gjë. Përdor fjalë shumë të ëmbla. Tenton t’i bindë ata. Merr shembujt e të tjerëve në shoqëri duke thënë se ata ishin të mirë pasi e kishin dëgjuar. Kështu vazhdon t’iu pëshpërisë çdo personi derisa arrin ta bindë atë.

Njerëzit dëgjojnë pëshpëritjet joshëse të shejtanit çdo ditë, e pastaj ai do t’i ftojë të bëjnë veprime të ndryshme. Këto veprime mund të jenë të ndaluara, por shejtani do t’i bindë që t’i dëgjojnë këshillat e tij, se përndryshe do të jenë të shqetësuar. Në fund, do t’i bindë ta dëgjojnë atë qoftë për mirë apo për keq. Do të kërkojë prej tyre t’i pasojnë

urdhrrat e tij qoftë kjo edhe një gjë shumë e vogël. Nëse dëshirojnë të shpërblehen, duhet të jenë ushtarët e tij.

Kur'ani e sqaron shumë qartë dhënien e urdhrave njerëzve nga shejtani. All-llahu xh.sh. na njofton për këtë në suren el-Bekare, ku thotë:

“O ju njerëz, hani nga ajo që është në tokë e që është e lejuar dhe e mirë, e mos shkoni hapave të djallit se ai është armik i hapët juaj. Ai ju urdhëron vetëm me të këqija e turpësi, dhe ju shtyn të thoni për All-llahun atë që nuk e dini”. (el-Bekare: 168-169)

18

Xhinët dhe magjia

“(E hodhën librin e Zotit) E ndoqën atë që thoshin djajtë në kohën e sundimit të Sulejmanit. Po Sulejmani nuk ishte i pafe, por djajtë ishin të pafe, sepse u mësonin njerëzve magjinë. (Ndoqën) Edhe ç’u zbriti në Babil dy engjëjve, Harutit dhe Marutit. E ata të dy nuk i mësonin askujt (magjinë) para se t’i thoshin: “Ne jemi vetëm sprovë, pra mos u bëj i pafe!” E, mësonin (njerëzit) prej atyre të dyve atë (magji) me se ndanin burrin prej gruas së vet, por pa lejen e All-llahut me atë askujt nuk mund t’i bënin dëm dhe ashtu mësonin ç’u sillte dëm e nuk u sillte dobi atyre. E ata (jehudinjtë) e kanë ditur se ai që (hodhi librin) e zgjodhi atë (magjinë), ai në botën tjetër nuk ka ndonjë të drejtë (në mëshiren e Zotit). Po ta dinin ata se për se e shitën vetveten, ajo është shumë e keqe”. (el-Bekare: 102)

Shumë njerëz frikësohen prej magjisë. Sa herë që një njeri ka ndonjë problem të veçantë, ai gjithnjë mendon se i ka bërë dikush magji. Nganjëherë mendon se “syri i shejtanit” ka pasur ndikim kundër tij.

Fatkeqësisht, ka disa njerëz që besojnë se djajtë dinë të ardhmen dhe të padukshmen. Gjithashtu besojnë se djajtë mund të marrin informacione nga qielli. Duke pasur një besim të tillë, disa kanë pranuar që djajtë të jenë udhëheqës të tyre. Kështu, ata kanë shpërdorur marrëdhëniet në mes tyre si dhe informacionet që u janë zbritur për ta. Të shumtën e rasteve, lajmet që i sjellin djajtë, janë të gabuara e të rreme. Individët e dobët dhe të sëmurë janë bërë psikikisht robër të djajve.

Profeti Sulejmani a.s. ka qenë i akuzuar si pabesimtar (kafir), sepse ka komunikuar me djajtë. All-llahu xh.sh. e ka bekuar atë dhe ka mallkuar djajtë për veprat e tyre të dëmshme. Ata ishin djajtë pabesimtarë dhe djajtë që u mësonin njerëzve se si të perçanin burrë e grua. Shejtani e di se familja është bazë e rëndësishme për një shoqëri të fortë, dhe se çdo çrregullim dhe problem i krijuar në familje, do të ndikojë në prishjen e familjes dhe, në fund, në prishjen e shoqërisë.

Pas shpalljes se Kur'anit, për muslimanët është e ndaluar të mësojnë ose të përdorin magjinë. Është rreptësisht e ndaluar marrja me ndonjë shkathtësi apo formë të magjisë. Muslimanët udhëzohen nga Kur'ani dhe jo nga xhinët, qofshin ata të mirë apo vetë djajtë. Në përgjithësi, xhinët nuk e dinë të ardhmen. Sa herë që tentojnë të marrin informacione prej qiellit, goditën nga metëorët dhe mbyten. All-llahu xh.sh. e përshkruan këtë në suren el-Mulk:

“Ne, qiellin më të afërt e kemi zbuluar me kandila (yje ndriçuese) dhe ata i kemi bërë gjuajtës kundër djajve, të cilëve u kemi përgatitur dënim me zjarr shumë të rëndë”. (el-Mulk: 5)

Prandaj, për të mbrojtur veten nga magjia dhe syri i djallit, duhet të merren parasysh këto këshilla:

Për çdo ditë duhet të praktikohen mësimet e Islamit dhe veçanërisht të kryhen pesë namazet;

Vazhdimisht të thuhet: Kërkoj mbrojtjen e All-llahut prej shejtanit (eudhu bilahi mine shejtani rraxhim);

Për çdo ditë duhet të lexohet Kur'an duke filluar me eudhu bilahi mine shejtani rraxhim;

Kurrë të mos u besohet atyre që kërkojnë punë në magji;

Kurrë nuk duhet të merresh me magji;

Kurrë nuk duhet të jesh xheloz ndaj askujt për çfarëdo të mirë të këtë ai;

Një njeri nuk duhet të bëjë marrëveshje kurrë me xhinët, qofshin ata besimtarë apo vetë djajtë;

Nuk duhet të këtë sy të keq ndaj të tjerëve, se përndryshe ajo do të kthehet kundër tij;

Duhet besuar All-llahu. Ai është i Vetmi që mund të na mbrojë prej krijesave djallëzore, xhinëve apo njerëzve.

Në kohën e Musait a.s. dhe faraonit, marrja me magji ishte bërë si biznes në gjithë vendin. Lloje të tilla të magjise bëheshin prej zyrtarëve më të lartë të shtetit e deri tek ata që merreshin me mjekësi, tregti apo ndonjë profesion tjetër. Ngjarja që ka ndodhur mes Musait a.s., në një anë, dhe faraonit e magjistarëve të tij, në anën tjetër, është përmendur në shumë vende në Kur'an. Lista e mëposhtme është një listë e pjesërishme e ajeteve në të cilat është përmendur fjala magji apo magjik:

Lista e ajeteve rreth magjisë

Emri i sures	Përkthimi	Numri i ajetit
el-A'raf	Lartësitë	109-132
Junus	Junus	76-82
el-Isra	Udhëtimi i natës	47
Ta ha	Ta ha	56-73
esh-Shuara	Poetët	34-51
el-Kasas	Tregime	48
Sad	Sad	4
Gafir	Besimtar	24
Zuhruf	Stolitë e arit	49
Dharijat	Erërat që ngrenë pluhur	30-40

Në atë kohë, All-llahu xh.sh. dërgoi Musain a.s. me një muxhize që t'ua kalonte gjithë atyre që magjistarët mund ta bënin. Ata ishin të mahnitur nga ato që bëri Musai dhe shumica prej tyre iu nënshtruan All-llahut xh.sh. dhe pasuan Musain a.s. e shpalljen e tij.

Duhet cekur se një ngjarje e tillë është përmendur këtu ashtu siç është treguar në Kur'an. Në suren Ta ha është përmendur ngjarja vijuese:

“Ne ia bëmë të mundshme atij që t'i shohë të gjitha argumentet Tona, por ai i gënjeu dhe i refuzoi. (Atëherë Faraoni) tha: “O Musa, a mos na ke ardhur që me magjinë tënde të na nxjerrësh prej tokës tonë (Egjiptit). Edhe ne do të kundërvihemi me një aso magjie, pra cakto një kohë dhe një vend që do të na përshtatet, e që nuk do ta thyenim as ne as ti”. (Musai) Tha: “Koha e caktuar le të jetë dita e festës, në mënyrë që njerëzit të tubohen para ditë”. Faraoni u kthye dhe tuboi magjistarët e vet dhe doli në kohën (dhe vendin) e caktuar. Atëherë Musai u tha atyre (magjistarëve): “Mjerimi është juaji, prandaj mos shpifni ndaj All-llahut

ndonjë gënjeshtër e t'ju shkatërrojë me ndonjë dënim, se pa dyshim ai që shpif, ka dështuar keq”. Ata (magjistarët) polemizuan për çështjet e tyre, por bisedën e bënë fshehurazi (nga masa). Ata pastaj (pas bisedës së fshehur) thanë: “Këta të dy janë magjistarë, që me magjinë e tyre duan t'ju nxjerrin nga toka juaj dhe ta zhdukin drejtimin (ideologjinë) tuaj që është pa dyshim më i drejtë”. Pra, (meqë janë magjistarë) ju vendosni seriozisht çështjen tuaj dhe dilni në shesh tok të bashkuar, e ai që triumfon sot, ai ka arritur suksesin. Ata thanë: “O Musa, do të hedhësh ti apo ne po hedhim të parët?” Ai (Musai) tha: Jo, hidhni ju! Kur, ja, atij iu duk se nga ajo magji e tyre litarët dhe shkopinjtë lëviznin (si gjarpërinj). E Musai ndjeu në vete njëfarë frike. Ne i thame atij: “Mos ki frike, është më se e sigurt se ti do të jesh triumfues!” Tani hidhe atë që ke në dorën tënde të djathtë (shkopin), që t'i gëlltisë ato që i kanë ata, sepse ajo që bënë ata, nuk është tjetër pos mashtrim magjistari, e magjistari nuk do të ketë sukses kudo qoftë. Atëherë (kur shkopi i Musait i gëlltiti) magjistarët u hodhën në sexhde e thanë: “Ne i besuam Zotit të Harunit e të Musait!” Ai (Faraoni) tha: “A i besuat atij para se t'u jap leje unë? Ai (Musai) është prijës juaji, i cili jua mësoi magjinë, unë do t'jua pres duart e këmbët tërthorazi e do t'ju var në trungjet e hurmave, e atëherë ju do ta kuptoni se cili prej nesh ka dënim më të ashper e më të përherëshëm?” Ata thanë: “Pasha Atë që na krijoi, nuk të japim përparësi ty ndaj argumenteve që na erdhën, e ti bëje atë që mendon ta bësh, dhe mund të zbatosh vetëm atë që i takon jetës se kësaj bote!” Ne i besuam Zotit tonë që Ai të na i falë gabimet tona dhe magjinë, për të cilën na detyrove ti. All-llahu është më i miri (në të shpërblyerit) dhe më i përjetshmi (në të dënuar)! Ai që i paraqitet Zotit të vet si kriminel, e ka Xhehenemin, në të cilin as nuk vdes as nuk jeton. Ndërsa ai që i paraqitet Atij besimtar e që ka bërë vepra të mira, ata i presin merita të larta. (Do ta presin) Xhenete të Adnit, nëpër të cilat rrjedhin lumenj dhe aty do të jenë përjetë. Ky është shpërblim për atë që është pastruar nga mosbesimi”. (Ta ha: 56-76)

Magjia, të cilën All-llahu xh.sh. ia dha Musait kundër faraonit dhe magjistarëve, nuk është magji e xhinëve. Ajo ishte mrekulli e All-llahut që t'i mësonte magjistarët se ekziston një Krijues që mund t'ua kalojë njohurive a fuqisë së rreme të atyre magjistarëve. Që të gjithë,

xhinët dhe njerëzit, janë krijesa të All-llahut. Ata duhet t'i binden All-llahut dhe të kryejnë urdhrat e tij. Muslimanët mund të udhëzohen vetëm nga All-llahu xh.sh. Ata mund të përkrahen vetëm nga All-llahu xh.sh. Kushdo që kërkon udhëzim, mëshirë dhe bekim nga All-llahu, pa dyshim se do ta arrijë këtë. Njeriu duhet t'i dorëzohet tërësisht All-llahut xh.sh. Dhe vetëm atëherë All-llahu xh.sh. do të kujdeset për të në këtë botë, si dhe në botën tjetër.

Që të mbron veten prej syrit të djallit apo prej xhinëve djaj që mund t'ju dëmtojnë, ju vazhdimisht duhet të jeni me All-llahun xh.sh. Ai është All-llahu, Mbrojtësi ynë dhe Ai është i Cili kujdeset për çdo sekondë të jetës sonë. All-llahu xh.sh. në suren Fussilet na kujton shumë qartë angazhimin tonë, përmend Vetën si Mbrojtësin tonë dhe si të arrijmë që të mbrohemi prej xhinëve djaj. All-llahu xh.sh. thotë:

“E, s’ka dyshim se ata që thanë: “All-llahu është Zoti ynë, dhe ishin të paluhatshëm, atyre u vijnë engjëjt (në prag të vdekjes dhe u thonë): të mos frikësoheni, të mos pikëlloheni, keni myzhe xhenetin që ju premtohej. (U thonë) Ne kujdesemi për ju, si në jetën e kësaj bote, ashtu edhe në botën tjetër, ku do të keni atë që dëshironi dhe gjithçka kërkon. Pritje e nderuar prej Atij që fal mëkatet dhe që është mëshirues! E kush është në rrugë më të mirë se ai që thërret në rrugën e All-llahut, që bën vepra të mira dhe që thotë: “Unë jam prej muslimanëve?” Nuk është e barabartë e mira dhe e keqja. Andaj, (të keqën) ktheje në mënyrën më të mirë, se atëherë ai me të cilin kishit njëfarë armiqësie, do të bëhet mik i afërt. Mirëpo, këtë nuk mund ta arrijë kush, pos atyre që janë të durueshëm, dhe nuk mund ta arrijë kush, pos atyre që kane virtyte të larta. E nëse të ngacmon ndonjë ngacmim prej djallit, ti kërko mbrojtje prej All-llahut, se vërtet Ai është Dëgjuesi, i Dijshmi!” (Fussilet: 30-36)

Shumica e të dërguarve janë refuzuar nga popujt e tyre. Prej tyre kërkohej që të sillnin argumente për ato që thoshin. Sa herë që një i dërguar pati sjellë ndonjë argument a mrekulli, njerëzit mahniteshin dhe refuzonin të besonin. Çdo herë njerëzit thoshin se mrekullitë e tilla të dërguarit i kishin bërë më magji, për të fshehur atë që thonë. Ndërsa të dërguarit u thoshin se mrekullitë e tilla ishin prej All-llahut, Krijuesit të Gjithësisë. Asnjë prej të dërguarve nuk ka pasur lidhje me

magji. Megjithatë, njerëzit refuzuan të besonin në të dërguarit dhe shpalljet e tyre.

Kur’ani është plot të dhëna për këta të dërguar. Lista e mëposhtme është një listë e pjesërishme.

Surja edh-Dhariat

All-llahu na informon për reagimin e njerëzve pothuajse tek të gjithë të dërguarit. Sa herë që një i dërguar sillte ndonjë muxhize te populli i tij, ata mahniteshin dhe hutoheshin. Egot e tyre nuk lejonin që të besonin të dërguarit e tyre. Prandaj, refuzonin dhe për këtë jepnin arsye të rreme. Një prej arsyeve ishte se të dërguarit kishin bërë magji ndaj tyre, dhe ajo që kishin sjellë, ishte vetëm magji. All-llahu xh.sh. në këtë sure thotë:

“E mos i shoqëroni All-llahut edhe ndonjë zot tjetër, edhe për këtë unë jam i dërguar prej Tij që t’ju tërheq haptazi verejtjen. Ja, ashtu pra, edhe atyre që ishin më parë, nuk u erdhi i dërguar të cilit të mos i kishin thënë: Është magjistari ose është i çmendur!” (edh-Dhariat: 51-52)

Surja el-En’am

All-llahu xh.sh. na informon për Muhamedin a.s. dhe idhujtarët e Mekës, që ishin kokëfortë dhe një numër i madh prej tyre nuk besonin në të as në shpalljen që i ishte dërguar. Ata do ta refuzonin dhe nuk do të besonin shpalljen e tij, madje edhe nëse ai do t’ua sillte librin prej qiellit përnjëherë dhe madje edhe ta kishin në duart e tyre. Arsyeja e tyre ishte kinse ai kishte sjellë magji më të. All-llahu xh.sh. në këtë sure thotë:

“Edhe sikur të ta zbritnin ty një libër të shkruar në letër, e ta preknin atë me duart e tyre, ata që mohuan, do të thoshin: “Kjo nuk është tjetër përveçse një magji e qartë”. (el-En’am: 7)

Surja el-Maide

Në këtë sure, All-llahu xh.sh. na informon për muxhizet më të cilat qe dërguar Isai a.s. Të gjitha këto muxhize ishin me lejen dhe urdh-

rin e All-llahut xh.sh. Por njerëzit e kundërshtuan dhe e fajësuan atë. Arsyeja e tyre për këtë ishte kinse gjithçka kishte bërë ai, ishte vetëm magji. All-llahu xh.sh. në këtë sure thotë:

“All-llahu (atë ditë) i thotë: “O Isa, bir i Merjemes, kujtoi të mirat e Mia ndaj teje dhe ndaj nënës sate, ku të fuqizova me shpirtin e shenjtë (Xhibrilin), e ti u fole njerëzve (kur ishe) në djep dhe (kur ishe) i pjekur (burrë), kur ta mësova ty librin e urtësinë, Tevratin e Inxhilin, kur me lejen Time formova nga balta si në formë shpeze e i fryve asaj dhe me urdhrin Tim u bë shpezë; kur i shërove të verbrin e të sëmurin nga sëmundja e lëkurës me dëshirën Time, kur me urdhrin Tim i nxore (të gjallë) të vdekurit, kur i zbrapa beni israilët prej teje (që deshën të të mbysnin), atëherë kur u erdhe me argumente, e disa prej atyre që nuk besuan, thanë: “Kjo (mrekullia e Isait) nuk është tjetër vetëmse magji e qartë!” (el-Maide: 110)

Sureja esh-Shuara

All-llahu xh.sh. në këtë sure na informon për ngjarjen e Salihut me popullin e tij, Themudin. Ai i keshilloi të ishin të mirë dhe të benin tregti me ndershmëri dhe pa mashtrime. Ndërsa populli e akuzoi atë se ishte i magjepsur. All-llahu xh.sh. në këtë sure thotë:

“Edhe fisi Themud nuk i besoi të dërguarit. Kur vëllai i tyre, Salihu u tha: “A nuk frikësoheni?” Unë për ju jam i dërguar besnik. Andaj kini frikë (dënimin e) All-llahun dhe më degjoni mua!” Unë nuk kërkoj për këtë ndonjë shpërblim prej jush, shpërblimi im është vetëm prej Zotit të botëve. A jeni të sigurt se do të mbeteni në këtë që jeni (përgjithmonë)? Në kopshte e në burime. Edhe në të mbjella, e me hurma me frutat e tyre të freskëta. Dhe ju me mjeshtri po ndërtoni shtëpi nëpër kodra shkëmbore. Pra, kini frikë All-llahun e më degjoni mua. E mos shkoni pos atyre që janë të pafrenuar (që e teprojnë me vepra të këqija), të cilët në tokë bëjnë shkatërrime, nuk bëjnë mirë. Ata i thanë: “Ti je vetëm i magjepsur”. Ti nuk je tjetër veçse, se njeri sikurse edhe ne, e nëse e thua të vertetën, sill pra ndonjë argument!” (esh-Shuara: 141-154)

All-llahu xh.sh. në të njejtën sure na informon për ngjarjen e Shuajbit me popullin e tij, popullin e Ejkes. Ai kërkoi prej tyre të ishin të

kujdesshem në tregtinë e tyre, ndërsa ata refuzuan dhe e akuzuan si të magjepsur. All-llahu xh.sh. në këtë sure thotë:

“Edhe populli i Ejkes të dërguarit i konsideronin gënjeshtarë. Kur Shuajbi atyre u tha: “A nuk ruheni?” Unë jam i dërguar te ju, jam i besueshëm! Pra kini frikë (dënimin nga) All-llahun dhe më degjoni mua! Unë nuk kërkoj për këtë ndonjë shpërblim prej jush, shpërblimi im është prej Zotit të botëve! Plotësoni matjen, e mos u bëni prej atyre që lënë mangu! Dhe matni me peshoje (terezi) të saktë (precize). Dhe mos lini mangu sendet e njerëzve, e mos bëni shkatërrime në tokë. Frikësojuni Atij që ju krijoi ju dhe breznitë e para. Ata i thanë: “S’ka dyshim se ty të ka zënë magjia!” Ti nuk je tjetër, por njeri si edhe ne, dhe ne nuk të konsiderojmë tjetër veçse gënjeshtar!” (esh-Shuara: 176-186).

- vijon -

Ahmed Sakr

GENIES

(Summary)

Genies were created from the fire of a scorching wind. We do not know the kind of fire or the force of the wind. We know that the fires of this planet are fires that burn things turning them into ash. If a person is caught in a fire he will burn. The very same will happen (but to a greater extent) with the fire of hell in the Judgment Day.

أحمد الصقر

الجن

(خلاصة البحث)

هذا هو الذي ذكر في القرآن الكريم عن تكوين الجن. نحن لا نعرف بالضبط النوع المحدد للنار، نحن نعرف بان نار هذه الدنيا يحرق الاشياء حتى تصبح رمادا. اذا شملت اية نار شخصا معنا فهو سوف يحترق و سوف يصاب النظام العصبي لذلك الشخص و نفس الشئ سوف يحترق برما بصورة اسع مع نار الآخرة يوم الحساب.

RECENSIONE

Ajni Sinani

NJË VËSHTRIM VEPRËS SË MUHAMED ASADIT (LEOPOLD WEISS) "RRUGA PËR NË MEKË"

Çdokush që e nis leximin e librit "Rruga për në Mekë" thjesht për kërshëri, do të vërë re se kjo kërshëri shumë shpejt do të shndërrohet në habi, mahnitje dhe së fundi në magjepsje. Do të vazhdojë vrullshëm leximin e këtij libri dhe sa më shumë të tentojë fundin e librit, aq më shumë do të dëshirojë pambarimin e tij.

Pas përfundimit të tij, do të vetëdijësohet se, pa e ditur edhe vetë ai, paska ekzistuar një vepër e tillë e mrekullueshme letrare, që ai prej kohësh e ka pritur me përmallimin dhe mallëngjimin e një diçkaje të dëshiruar për ta qetësuar dhe për ta përmbushur plotësisht shpirtin e tij, kërkesë e përhershme, gjithnjë e në rritje, e një shpirti që synon qielloren. Literatura islame që disponojmë në gjuhën shqipe, arrin të ushqejë këtë kërkesë të çdo shpirti të etur, por jo në atë masë dhe në atë shkallë se si mund të bëjë një gjë të tillë kjo vepër e vetme. Lexuesi gjen libra të zhanreve të ndryshme: letrarë, historikë, filozofikë, religjiozë, publicitarë, aventureskë etj. Por vështirë se do t'i gjente të gjitha ato të ndërthurura magjishëm në mënyrë kaq të harmonishme si në këtë vepër.

Ai, në vitet e rinisë së tij të hershme e më pas në ato studentore, e ka shuar kërkesën e etshme të shpirtit të tij me kryeveprat e letërsisë botërore të shkrimtarëve të mëdhenj: Tolstoi, Balzakut Gëtes, Pushki-

nit, Stendalit, Çehovit, Dostojevskit, Heminguejit, Drajzerit, Gollsuor-thit, Kafkës, Kamysë, Xhojsit, Buxatit, Markesit, Moravisë etj, etj. Por pas leximit të këtij libri, mëson se i paska munguar diçka e dëshiruar prej kohësh dhe se, në rininë e tij, paska qenë i privuar pa e ditur edhe vetë, nga leximi dhe përjetimi i një libri të tillë, të cilin do të dëshironte tash ta kishte mikun e tij të moçëm.

Autori i kësaj vepre i takon një natyre të veçantë krijuesish: shkrimtar intelektual me kulturë të lartë letrare, eseist, filozof, shkruar i mendimit kritik me intuitën prej njohësi të saktë, vrojtues i vëmendshëm, prozator me nerv subtil dhe sens të rrallë përshkrimi e analizimi, boem rebelues, intelektual pa kompromis, individualitet i spikatur, humlues i realitetit të përditshëm, të cilin e përshkruan me gjerësi e thellësi, krijues imagjinativ kulminant, përdorues i një forme ekspresive përmes një rrjeti të konceptuar mirë figurativisht që kap të pakapshmen, impresionist i fuqishëm që impresionin e vet ia injekton edhe lexuesit duke e lënë nën magjinë e ndikimit të tij dehës për një kohë të gjatë, tërheqës, i afërt për t'u kuptuar, i figurshëm, i fuqishëm.

Vepra e Asadit, e shkruar më 1952, është një perlë e mrekullueshme e letërsisë islame, një ndërmarrje e guximshme e një intelektualit perëndimor që kthehet në identitet: "A nuk ka qenë ardhja ime në këtë vend, në realitet, ardhja në shtëpinë e zemrës që e ka zbuluar shtëpinë e vet të vjetër mbi një varg mijëra vjetësh dhe tash e njeh këtë qiell, qiellin e vet me gëzimin e dhembshëm?"

Ajo që Leopold Weiss gjeti në kërkimin e vet shpirtëror, ishte feja natyrore e njeriut, në kërkim të së cilës kanë qenë edhe mjaft mendimtarë të tjerë të mëdhenj: Kanti, Tolstoi, Jaspersi, Garodi etj. "Vetëm tash shoh sa e thjeshtë dhe e drejtë, pavarësisht nga gjatësia, ka qenë rruga ime- rruga ime nga bota që realisht nuk e posedoja, në botën njëmend time." - thotë autori i veprës.

Në këtë vepër, kapitujt, edhe pse në dukje janë të pavarur, asociativisht qëndrojnë brenda një boshti unik. Autori me një mjeshtëri të rrallë ka ndërthurur, rreth linjës kryesore të veprës që është rrugëtimi i tij për në Mekë, një mori ngjarjesh konkrete historike, udhëtimesh, vëzhgimesh, kujtimesh dhe meditimesh që formojnë një botëkuptim unik për jetën dhe besimin.

Ky jetëshkrim shoqërohet me peizazhe, me një mozaik nuancash koloristike dhe ese kulminante, që janë faqet më të bukura të këtij libri dhe që në mënyrë harmonike janë shtrirë gjatë gjithë librit. Shikuar vepra në tërësi, mësojmë se objekt frymëzimi për autorin bëhet gjithçka që e rrethon: njerëzit, bota e tyre shpirtërore, tiparet karakteristike të pamjes së tyre fizike, veshjet tradicionale, fenomenet e natyrës, shkëlqimi vezullues i diellit, e mbi të gjitha shkretëtira e pafund. Ai e çmonte shumë botën e jashtme, por fjalën e fundit ia linte botës së brendshme. Autori ndien nevojën të frymojë me frymëmarrjen e njeriut të rëndomtë, me jetën e tij të vrazhdë dhe të vështirë, i gatshëm për t'u ballafaquar me sfidat më të egra të jetës dhe ekzistencës. Brenda këtij vizioni sfidash e përplasjesh, frymëzimi i autorit vibron ethshëm. Përshkrimet e tij lakonike bëjnë që ai të shquhet si një vëzhgues dhe përshkrues i rrallë. Në çdo përshkrim ai paraqitet si artist i një figuracioni të kondensuar dhe racional, me akorde të gjalla koloristike, që është e veçanta e tërë opusit kreativ të autorit dhe aorta kryesore e artit të tij. Të gjitha këto e kanë vulosur imazhin e tij si një stilist të përkryer dhe brilant dhe kësaj vepre i japin një sharm të posaçëm.

Për të dëshmuar forcën e jashtëzakonshme të tij si vëzhgues dhe përshkrues i rrallë, po sjellim disa pasazhe që ofrojnë një imazh tepër të perceptueshëm të shkretëtirës dhe që e justifikon plotësisht vlerësimin, midis mjaft vlerësimeve të tjera të mediumeve të njohura botërore, që këtij autori i ka bërë St. Louis Post Despatch "Asadi është mistik. Mjaft paragrafe tek ai kanë cilësi të veçantë jashtëtokësore".

Autori përshkruan, në sajë të përvojës së vet personale, shkretëtirën e pafund, si një udhëtar i pasionuar, i guximshëm deri në marrëzi, deri diku kapricioz, që nuk ndalej edhe para vështirësive, që mund ta rrezikonin seriozisht dhe ekzistencën e tij, për të shkelur madje edhe në ato vende ku kurrë më parë nuk kishte shkelur këmba e ndonjë të bardhi.

Po japim disa pasazhe:

"Rrafshirë e pafund, e shurdhër, e zbrazët, saqë dukej jo që nuk po rrjedh, por po bie drejt horizontit. Kurrfarë zëri, cicërime, zukame, madje edhe era rrëshqet poshtë, pa zë, mbi zbrazëti. Kjo nuk është heshtja e vdekjes, por më shumë heshtja e diçkaje të palindur, të asaj që ende nuk është gjallëruar, heshtja para fjalës së Parë".

"Deti mashtues, valëvitës ranor, që era e ka formësuar në bregore të buta, shkëlqen nën diell zbehtë –portokalltë, si pergamentë mjaft e vjetër."

"Shkretëtirë e zbrazët, mezi e perceptueshme nën dritën e yjeve, por aq afër sikur rrahjet e zemrës sate... Era shkretinore rrëshqet me zërin e butë murmurues, prej askund, askund..."

"Bregoret ranore nën rrezet e diellit perëndues shkëlqejnë si masat e agatit, që derdhen në ngjyrat e ylberit në hijet gjithnjë të ndryshueshme të pastalit..."

Dhe kështu lexuesi ndien se, gjatë leximit, përjeton dhe bëhet bashkudhëtar i autorit në "shkretëtirën e pafund, nën dritën vezulluese, shkëlqyese, vibruese të përcëllimit diellor", duke ecur nëpër "shkurret e barit të verdhë..., gajushave gunga – gunga të hamdit gjarpërues, nën zbehtësinë çelike të qiellit, pa kurrfarë lëvizjeje apo zëri"; "nën vetminë përvëluese shkretinore" "nën qiellin hyllësor të natës, ku vijat e buta të bregoreve ranore ndriçojnë nën shkëlqimin yjor"; ku "etja dhe heshtja e vrazhdë është mbështjellë me pëlhurën e vet të vetmisë"; dhe i bëhet se dëgjon "çukurmimin e butë të hapave të devesë", "krikëllimën e vazhdueshme të rërës përcëlluese nën këmbët e kafshëve", "ritmin e të ecurit të devesë që më tepër e thekson sesa e prish heshtjen", "oshtimën e resë së rërës vorbulluese që paralajmëron shtrëngatën ranore" e, mbi të gjitha, i bëhet se dëgjon: "këngët e njerëzve të shkretëtirës si frymë shkretëtire të kapura në zërin njerëzor, të menduara jo për të shkaktuar humor, por për t'ua përkujtuar njerëzve përvojat e tyre shpirtërore që janë të lindura shumë herët prej atmosferës shkretinore, ritmeve të erës dhe jetës nomade, ndjenjave të hapësirave të gjera dhe meditimeve mbi tanishmërinë e amshueshme".

E lexuesit natyrshëm i vjen ndër mend pyetja: Nga buron i gjithë ky frymëzim poetik i autorit në përshkrimin e shkretëtirës?

Përgjigjen e jep vetë autori :

"Shkretëtira është e zhveshur dhe e pastër dhe nuk njeh kompromise. Ajo i fshin prej zemrës së njeriut të gjitha fantazmat e bukura, që do të mund të shërbenin si maskë për mendimin lakmues dhe e bën të lirë që t'i dorëzohet Absolutit, Që nuk ka të ngjashëm, i Cili është më larg nga e gjithë ajo që është larg, kurse më afër nga e gjithë ajo që është afër".

”Prej kur njeriu ka filluar të mendojë, shkretëtira ka qenë djepi i të gjitha besimeve në Një Zot. Njerëzit kanë pasur njëfarë parandjenje të ekzistimit dhe Vetëmsisë së Tij, për shembull në nocionin e vjetër grek të Moirës, me fuqi të pakufishme mbi zotat olimpikë, por megjithatë konceptet e tilla asnjëherë nuk kanë qenë më tepër se ndonjë ndjenjë e paqartë – derisa njohuria nuk u ka ardhur me vërtetësinë shkëlqyese, njerëzve të shkretëtirës dhe prej shkretëtirës. Nga shkurre gjëmbore përvëluese në shkretëtirën Midian, u dëgjua zëri i Zotit drejtuar Moisiut, në shkretinë e shkretëtirës judaike Jezu Krishti mori porosinë për Mbretërinë e Zotit, kurse pikërisht në Shpellën Hira, në kodrinat shkretinore në afërsi të Mekës, i erdhi edhe thirrja e parë Muhammedit nga Arabia.”

Po kush është Muhammed Asadi (apo Leopold Weiss, si quhej më parë)?

Leopold Weiss është lindur më 1900 në Llavovo, që atë kohë hynte në përbërje të Austro – Hungarisë. Në vitin e njëzetedytë të jetës së tij, si korrespondent i disa gazetave gjermane dhe veçanërisht i gazetës së njohur ”Frankfurter Zeitung”, nisi udhëtimet e veta të gjata në vendet islame. Ishte vetëm periudha e fillimeve të jetës aq të bujshme të odisesë së tij. Hebre, euridit me frymë subtile ai iu afrua Islamit dhe botës muslimane hap pas hapi. Ai u dallua për një talent të jashtëzakonshëm të vrojtimit dhe mënyrën origjinale të shikimit të problemeve. Pas disa vjet udhëtimesh gjithëpërfshirëse nëpër Lindjen e Mesme, më 1926 u bë musliman. E gjithë kjo ka qenë shumë më tepër sesa përshtatje e thjeshtë e një evropiani në bashkësinë muslimane në të cilën jeton. Ai, edhe pse i lindur dhe i edukuar në Perëndim, pa kurrfarë rezerve shpirtërore u identifikua plotësisht me botën muslimane.

Si çelës për të hyrë në labirintin e kësaj vepre metafizike, do të mund të shërbente ky pasus i shkëputur nga vepra: ”Sa të vështirë e kemi të arrijmë realitetin. Ne gjithnjë përpiqemi ta grabisim, por ai nuk dëshiron të jetë i grabitur. Vetëm atje ku ai e ngadhënjën njeriun, ai vetë i dorëzohet”. Për të kuptuar më mirë guximin e këtij intelektual, të cilin kërkimi për gjetjen e së vërtetës e çoi në përqaftimin e fesë islame, le t’i rikthehemi fëmijërisë së tij të hershme. Ajo ka qenë një fëmijëri e lumtur që siç thotë edhe vetë autori “më mbush me

kënaqësi edhe në kujtime”. Në pajtim me traditën e familjes së tij, ai kishte studiuar me mësues privatë në shtëpi, baza të themelta nga shkencat religjioze hebraike. Prindërit e tij me fjalë kishin shprehur përkatësinë e besimit religjioz, që i kishte trajtësuar jetët e të parëve të tyre, por kurrë nuk kishin bërë as përpjekjen më të vogël për ta harmonizuar jetën e vet praktike ose madje etikën dhe mendimet e veta me ato mësimet.

Ideja e religjionit ka qenë reduktuar në ritualin e mërzitshëm të atyre që kanë lidhur trashëgiminë e vet religjioze me shprehinë. Babai i tij, në rininë e vet të hershme, kishte ëndërruar t’i kushtohej shkencës, por kurrë nuk qe në gjendje ta sendërtonte atë ëndërr dhe iu desh të kënaqej dhe të bëhej avokat, duke ndërprerë traditën e rabinut, që në familje shtrihej për disa breza. Gjyshi i tij kishte qenë rabin ortodoks, e në kohën e lirë tërë jetën e vet kishte studiuar matematikë e astronomi dhe kishte pasur miqësi afatgjatë me kryepeshkopin grek, me të cilin bisedonte për postulatet metafizike të religjioneve të tyre.

Babai i nënës, bankier i pasur, që posedonte tokë për pushimin e familjes, i kishte mundësuar atij që në fëmijëri të udhëtonte, me prindërit e vet, nëpër vende të ndryshme: në Vjenë, Berlin, Alpet e Çekisë, në Detin Verior dhe Baltik.

Në moshën 13 vjeçare, ai jo vetëm mund të lexonte me lehtësi hebraisht, por fliste rrjedhshëm gjuhën aramite. Ka studiuar Dhjatën e Vjetër në origjinal dhe komentet e Talmudit. Efekti i atyre studimeve ishte i kundërt nga ai për se ato kishin qenë të destinuara. Me gjithë tërë atë lulëzim të urtisë religjioze, së shpejti tek ai u zhvillua ndjenja e përbuzjes ndaj shumë postulateve të besimit hebraik. Zoti, sipas Dhjatës së Vjetër dhe Talmudit, çuditërisht ishte i preokupuar me fatin e një populli të veçantë, hebrenjve. Zoti paraqitet më tepër si hyjni fisnore e një ”populli të zgjedhur”. Pasi religjioni për të nuk kishte domethënie më të madhe se disa rregulla kufizuese, u largua shpejt prej tij. Filloi të studionte historinë e artit dhe filozofinë në Universitetin e Vjenës. Ishte koha kur në Evropë vlerat etike, me të cilat ajo ishte mësuar me shekuj, qenë bërë amorfe dhe ekzistonte një vakum shpirtëror e mungesë e çfarëdo standardeve të sigurta morale. Labiliteti etik ishte duke çuar drejt kaosit moral. Thellë në vetvete ishte i hidhëruar, i pakënaqur, duke mos ditur se pas çkaje realisht synonte, por njëkohës-

isht i bindur me egërsinë absurde të rinisë, se këtë një ditë do ta mësonte. Vëllai i nënës së tij, psikiatër, një prej nxënësve të parë të Frojdit, e futi në botën e re të psikanalizës. Nxitja e ideve frojdiane fillimisht ka qenë tepër dehëse. Kaloi shumë net duke dëgjuar diskutime ndërmjet disa prej pionierëve të rinj të psikanalizës, si: Alfred Adleri, Hermann Steckli dhe Otto Grossi. Por përfundimet e psikanalizës e lanë të pakënaqur. Ai ishte i shqetësuar nga arroganca intelektuale e shkencës së re, që tentonte t'i reduktonte të gjitha fshehtësitë e Unit të njeriut në vargun e reaksioneve neurogjenetike dhe që nuk dëftente kurrfarë rruge të drejt një jete më të mirë. Dëshpërimi i hidhur i Spenglerit, relativizmi moral i Niçes dhe nihilizmi shpirtëror që nxitu psikanaliza konsideroheshin si rebelim kundrejt rreptësisë së theksuar dhe konvencioneve boshe.

Pakënaqësia dhe jorehatia e tij u rritën dhe një ditë vere, më 1920, në moshën njëzetvjeçare, u përshëndet me Vjenën dhe u nis në Pragë për të filluar jetën e tij të mëvetshme. Ai ndiente dëshirën dhe nevojën "që të kapej drejtpërdrejt me jetën, të hynte në të pa kurrfarë mbrojtjeje artificiale me kujdes të paramenduar, që rreth vetes dëshirojnë ta ndërtojnë njerëzit me shpirt të kthyer nga siguria, duke dëshiruar që ta gjente vetë hyrjen drejt rregullimit shpirtëror që e ka ditur se duhet të ekzistojë, po të cilin ende nuk kishte mundur ta kuptojë".

Kjo ishte mosgjeturit e tërë gjeneratës së tij. Ishte kjo periudha e fillimeve të jetës aq të bujshme të odisesë së tij. Dëshira për bredhje nuk buronte aq nga etja për aventura, sesa nga mallëngjimi për ta gjetur vendin e tij të qetësisë në botë, të arrinte tek pika ku do të mund të lidhte disi krejt atë që mund t'i ndodhte me atë që mendonte, ndiente dhe dëshironte. Domethënia e të gjitha bredhjeve të tij ishte vetëdijësimi për pazakonshmërinë e botës që e rrethon, dëshira që të takonte vetveten dhe kështu sërish të zgjonte realitetin e vet personal të harruar.

Pas një viti plot ngritje e rënie aventuriere në qytetet e ndryshme të Evropës Qendrore, më në fund në vjeshtë të vitit 1921 arriti të hynte në botën e gazetarisë. Atmosfera e përgjithshme e dy dhjetvjeçarëve të parë në Evropën Qendrore ka qenë tejet e nderë. Pasiguria shoqërore dhe morale kishte nxitur një shpresë dëshpëruese që manifestohet me eksperimentime në muzikë, pikturë, teatër dhe shpesh në

hulumtimin revolucionar të kulturës. Në botën e lartësuar evropiane, të pakënaqur, të tendosur emocionalisht, të zbrazët shpirtërisht, Hyjnia e vërtetë ishte më e llojit shpirtëror. Të paktë ishin ata që ndienin e mendonin në mënyrë religjioze dhe përpiqeshin t'i pajtonin besimet e veta morale me frymën e qytetërimit të vet. Evropiani mesatar njihnte vetëm një besim pozitiv: adhurimin e përparimit material.

Tempujt e kësaj "feje" ishin fabrikat, kinematë, laboratorët, hidrocentralet, sallat e vallëzimit; ndërsa "klerikët" e saj kanë qenë: politikanët, bankarët, inxhinierët, yjet e filmave, bosët e kompanive ajrore dhe industriale etj.

Në shekujt 18- 19 u bënë përpjekje për ta përhapur Ungjilloren e Kristianizmit nëpër tërë botën, por tashmë kur zjarri i tyre religjioz ishte ftohur, aq sa religjioni filloi të konsiderohej vetëm si shtresë qetësuese muzikore -së cilës nuk i ishte lejuar të kishte ndikim në jetën e mirëfilltë - u filluan përpjekjet që në vend të saj të përhapet "Ungjillorja materialiste" e mënyrës perëndimore të jetesës, besimi se të gjitha problemet njerëzore mund të zgjidhen në fabrika, laboratorë dhe me mënyra statistikore. Sipas shkencës, dituria ishte çdo gjë, por harrohej se dituria pa cak etik, mund të shpjerë vetëm në kaos. Reformatorët shoqërorë, socialistët - të gjithë që dëshironin të ndërtonin një botë më të mirë e më të lumtur- mendonin ta realizonin atë vetëm në suaza të rrethanave të jashtme, shoqërore dhe ekonomike. Ata konceptonin materialist të historisë së vet e ngritën në një nivel të një lloji të ri, të metafizikës antimetafizike.

Kjo ishte pak a shumë atmosfera e atyre viteve në Evropën Qendrore, që vazhdon të jetë aktuale edhe sot, për të cilën më konkretisht autori shkruan: "Perëndimori ka humbur çdo integritet të brendshëm me natyrën. Jeta i është bërë enigmë. Ai është bërë skeptik, prandaj edhe është izoluar nga vëllai i vet, është i vetmuar. Që të mos shkatërrohet në këtë vetmi, ai duhet të përpiket që me mjetet e jashtme të dominojë në jetë. Pasi ka humbur çdo orientim metafizik dhe ka vendosur të jetojë pa të, ai duhet të gjejë aleatë mekanikë... Ai zbulon makina të reja, por në të njëjtën kohë ato krijojnë për të nevoja të reja, rreziqe të reja, frika të reja dhe etjen e pashueshme për aleatë të rinj artificialë... Shpirti i tij humbet në punë, kurse makina humbet qëllimin e vet të vërtetë, që ta ruajë e ta pasurojë jetën e njerëzve.

Shpejtësia e përparimit modern teknik është rezultat jo vetëm i rritjes pozitive të dijes, por po ashtu edhe i dëshpërimit shpirtëror. Pas fasadës së shkëlqyeshme përgjon frika nga e Panjohura... Pa ndonjë orientim të mirëfilltë religjioz, perëndimori nuk mund të ketë dobi morale nga drita e dijes që rrezaton shkenca e tij. Shoqëria perëndimore nuk e ka mohuar kategorikisht Zotin, ajo thjesht nuk ka vend për Atë në sistemin e vet intelektual. Kristianizmi ka pushuar t'i japë motivim moral qytetërimit perëndimor. Pjesëtarët e tij janë mësuar me mësimin se religjioni nuk duhet të përzihet në jetën praktike. Kësaj i ka ndihmuar qëndrimi i lashtë i Kishës, i cili ka ndjekur parimin e ndarjes midis "asaj që i takon Zotit, dhe asaj që i takon Cezarit". Duke mos u ofruar besimtarëve te vet orientim konkret në gjërat e kësaj bote, religjioni që predikon Bota Perëndimore, ka gabuar në atë që në të vërtetë është detyrë parësore e çdo religjioni: t'i tregojë njeriut jo vetëm si të ndiejë, por edhe si të jetojë në mënyrë të drejtë. Me ndjenjën e instiktit se religjioni i vet në njëfarë mënyre e ka lënë në baltë, njeriu perëndimor e ka humbur tërë besimin e vet të vërtetë në Kristianizëm, duke jetuar në një vakuum të plotë moral dhe shpirtëror...".

E gjithë kjo ishte ajo që përjetonte edhe vetë autori, sikurse e gjithë gjenerata e tij. Por atij kurrë nuk i kishte rënë ndër mend, ashtu sikurse askujt rreth tij, se përgjigjja mund të merrej nga përvojat kulturore jashtevropiane. Evropa ishte fillimi dhe fundi i çdo mendimi të tij, dhe ai madje as kishte arritur ta pyeste veten se a është mënyra evropiane e jetës, mënyra e vetme e mundur. Pra sikurse të tjerët, ai qe thelluar plotësisht në pikëpamjen egocentrike kulturore evropiane.

Mënyra e vjetër e mendimit greko-romak, që e ndante botën "në grekë dhe romakë", në njërën anë dhe në "barbarët" në anën tjetër, ishte rrënjësor aq thellë në frymën perëndimore, saqë ajo nuk ishte në gjendje që as teorikisht të pranonte vlerën e diçkaje tjetër jashtë sferës së saj vetjake kulturore. Megjithatë, disa dijetarë të pjekur perëndimorë, të liruar nga iluzionet dhe skeptikë në shumë aspekte ndaj qytetërimit vetjak, kishin filluar t'u drejtoheshin pjesëve të tjera të botës në kërkim të frymëzimeve kulturore. Edhe Weiss për njëfarë kohe u end në këto ujëra. Prej moshës 17 vjeçare e disa vjet më pas, filozofia e daocistëve, e themeluar nga Lao Czi, i kish shërbyer si një dritare nëpër të cilën mund të shikonte në fushat si kristali të pastra të jetës,

larg çdo ngushtësie dhe frike. Evropa ndoshta as që do të mund ta arrinte atë kthjelltësi të lehtë të shpirtit për të cilën fliste Lao Czi, nëse nuk do të merrte guximin të dyshojë në rëniet e veta shpirtërore dhe morale. Por, me kalimin e kohës, filozofia e Lao Czi-së u tërhoq në prapavijën e ëndërrimeve të tij ideore, duke mbetur vetëm bartëse e poezisë joshëse dhe thirrje ëndërruese drejt një fortëse të fildishtë, të cilën autori nuk e ka dëshiruar kurrësi edhe pse ishte në konflikt të vazhdueshëm me botën e paharmonizuar dhe të hidhur.

Dhe fati sjell kthesën në jetën e tij. Në verë të vitit 1922 nisi udhëtimin e tij të parë në Lindjen e Mesme: Palestinë, Egjipt, Transjordani, Siri etj. Këtë aventurë të tij të parë drejt Lindjes, të kryer thjesht prej kureshtjes, e kishte menduar si një udhëtim të rastit dhe si një interlud të këndshëm, por jo të rëndësishëm. Sikur dikush t'i kishte thënë atëherë se njohja e tij e parë me Botën Islame do të kalonte përjetimin shëtitës dhe do të bëhej kthesë në jetën e tij, atij do t'i dukej kjo si një ide skajshmërisht absurde. Ashtu sikurse edhe shumica e evropianëve të tjerë, mendimet e tij me këto vende i lidhte me atmosferën romantike të netve arabe, koloritin, traditat ekzotike, oazet idilike, - por kurrësi nuk mendonte të priste përjetime edhe në fushën shpirtërore. Ishte i edukuar me bindjen se Islami dhe çdo gjë që ai paraqet, nuk duhet as të përmendet së bashku dhe aq më pak të krahasohet me dy fetë, të vetmet të cilat Perëndimi i konsideron të denja të merren seriozisht: kristianizmin dhe hebraizmin. Perëndimi tregojë pak më tolerant ndaj kulturave të vjetra; jo ndaj Islamit, por ndaj disa kulturave të tjera lindore që ofrojnë një lloj joshjeje shpirtërore. Ai mund t'i shqyrtonte plotësisht i qetë kulturat e tilla, vërtet të huaja, si: hinduizmi a budizmi, pa e shqyrtuar aspak mundësinë e ndërrimit të besimit të tij vetjak me ato besime, por kjo qetësi perëndimore çrregullohej plotësisht nga paragjykimet emocionale kur bëhej fjalë për Islamin, për shkak se vlerat e Islamit paraqesin provokim potencial për shumë koncepte perëndimore të jetës shpirtërore dhe shoqërore.

Armiqësia ndaj Islamit qëndronte mbi djepin e qytetërimit evropian. Prej kohësh ishte mbjellë fara e errët e urrejtjes ndaj religjionit dhe qytetërimit, i cili ishte krejtësisht i ndryshëm nga religjioni dhe qytetërimi Perëndimor. "Dhe si për ironi të historisë, kjo urrejtje shumë e vjetër ndaj Islamit, që është me prejardhje religjioze, vazhdon ende në

kohën kur religjioni e ka humbur pjesën më të madhe të ndikimit të vet në frymën e evropianëve, një gjë jo e çuditshme, pasi dikush mund t'i humbë besimet religjioze që i janë dhënë në fëmijëri, por megjithatë disa emocione të veçanta të lidhura me ato besime, mbeten racionalisht në fuqi gjatë tërë jetës së tij të mëvonshme. E kjo është pikërisht ajo që i ndodhi këtij personaliteti kolektiv, do të thotë qytetërimit perëndimor. Hija e luftërave kryqtare peshon mbi Perëndimin edhe sot dhe të gjitha reagimet ndaj Islamit dhe Botës Muslimane bartin gjurmë të shprehura të kësaj vegullie që vështirë vdes”.

Nën peshën e gjithë këtyre paragjytimeve, Leopold Weiss, në verë të vitit 1922 u nis drejt vendeve të Lindjes. Përshtypja e parë mbresëlënëse e tij, sapo shkeli në tokat arabe, ishte atmosfera e lirisë që përshkonte jetën e arabëve, parandjenja e botës pa kufij përcaktues, e cila është plotësisht e rrethuar në vetvete, e megjithatë e hapur në të gjitha anët, e një bote që së shpejti do të bëhej e tij personale. Kontakti me ta bëri që ai të dëgjonte këngën e shpirtit të fortë, që nuk njeh pengesat e rrethanave dhe i cili është në qetësi me vetveten dhe e shtyri të ndiejë nevojën e fortë që ta njihte dhe ta kuptonte jetën e tyre. Ashtu papërcaktueshëm, ai i kish përfytyruar arabët vetëm si nomadë në tendat shkretinore dhe si banorë të oazeve idilike. Ata muajt e parë të qëndrimit të tij në tokat arabe, qenë vendimtarë për kthesën që po vinte në jetën e tij. Ai u ballafaqua me një domethënie jetësore krejtësisht të re. Fryma e ngrohtë njerëzore, sikur kishte rrymuar nga gjaku i atyre njerëzve në mendimet dhe lëvizjet e tyre, larg vuajtjes shpirtërore dhe fantazmave të frikës, karakteristikë e jetës perëndimore. Lirshmëria e tyre, ndryshe nga ajo e aristokracisë evropiane, nuk ishte shkëlqim i butë, i edukuar brez pas brezi me përpjekje të kujdeshme, por sikur zjarri i ngrohtë qëi buron prej sigurisë së tyre. Tek arabët ai filloi të gjente diçka që e kishte kërkuar gjithnjë spontanisht: lehtësinë emocionale ndaj të gjitha çështjeve jetësore. Ajo që në fillim qe diçka më shumë se simpati për pamjen e jashtme të jetës arabe dhe sigurisë emocionale që ka vërejtur tek ata, pahetueshëm u ndërrua në diçka që i ngjante kërkimit personal. Gjithnjë e më shumë po bëhej i vetëdijshëm për dëshirën e paevitueshme për të mësuar se ç'është ajo që qëndron në rrënjën e kësaj sigurie emocionale, sikur kjo dëshirë të kishte qenë fshehtësisht e lidhur me problemet e tij më intime. Apo,

ndoshta për të gjetur atë që perëndimorët i kishte larguar nga liria solemne jetësore, që dukej se arabët e kishin, e që duhej ta kishin pasur më herët edhe ata. Ose, si kanë mundur t'i jepnin artet e mëdha të së kaluarës, katedralat gotike të Mesjetës, gëzimin luksoz të Renesansës, pikturat e Rembrandit, fugat e Bahut, ëndrrat e kthjellëta të Moxartit apo murmurimën e Bethovenit. Tashmë botës evropiane i mungonte liria solemne jetësore, paqja me veten, prandaj kurrë nuk do të ngrihej më mes tyre një Bethoven apo një Rembrand.

Ai filloi të kuptonte se, për shumicën e njerëzve në Perëndim, përditshmëria e jetës ka qenë barrë e rëndë, nga e cila mund t'i lironte vetëm e diela, por gjithë ato ditë të dielash të zbrazëta, së bashku me ankthet që shkaktonte ajo zbrazëti, nuk ishin më ditë pushimi, por ishin bërë arrati në jorealën.

Ishte koha kur ai filloi të bënte karrierë të vrullshme në gazetën prestigjioze "Frankfurter Zeitung", e cila ishte gati-gati një institut humlimesh, artikujt e së cilës shërbenin si evidencë e dokumentuar, ku mund të mbështeteshin politikanët e historianët, dhe analizat politike të së cilës shiheshin me të njëjtin respekt sikurse edhe notat verbale të qeverive të huaja. Talenti i tij i jashtëzakonshëm bëri që ai të afirmohej si një gazetar i shquar për problemet e Lindjes së Mesme dhe të ishte përfaqësuesi i saj special në këto vende.

Disa nga artikujt e tij, sidomos ato në lidhje me psikologjinë religjioze të iranianëve, zgjuan vëmendjen e orientalistëve të dalluar, dhe në bazë të këtyre arritjeve ai u ftua të mbante një varg ligjëratash në Akademinë Gjeopolitike të Berlinit, një nder që nuk i qe ofruar asnjë njeriu të moshës së tij (në atë kohë ish 26 vjeç). Madje një artikull i tij ishte botuar, me lejen e "Frankfurter Zeitung", pothuaj tridhjetë herë në shumë gazeta të tjera. Gjatë kthimeve të tij të herëpashershme në Evropë, ai kish vënë re se nuk mund të fliste më me të njëjtën gjuhë intelektuale me miqtë e tij të vjetër letrarë, pasi shumica e tyre ishin të mendimit se religjioni ishte çështje e së kaluarës dhe se ai kish pushuar të ishte çkadoqoftë, përveçse një konvencion i demoduar dhe se koha e tyre kërkonte një qasje të re "humaniste". Ai pati arritur deri tek pika kur po i bëhej e qartë se kurrë më nuk do të ishte në gjendje të identifikojë me synimet e shoqërisë perëndimore. Por, ai kishte nisur të kuptonte me një vërtetësi gjithnjë në rritje, se ajo kohë kish nevojë

për fenë, që do t'u mundësonte të kuptonin zbrazëtinë e përparimit material dhe t'u mësonte se si të vinin baraspeshën midis kërkesave shpirtërore dhe atyre fizike.

Ai filloi të zbulonte lidhjet midis sigurisë emocionale të arabëve me fenë, që ata predikonin, dhe të kuptonte se gjendja kaotike e etikës dhe mungesa e brendshme e tërësisë evropiane, ishte pasojë e humbjes së lidhjes së saj me besimin religjioz, i cili i kishte dhënë formë qytetërimit perëndimor.

Sa më tepër mësonte diçka për mësimet e Islamit, aq më shumë i bëhej se po zbulonte diçka që gjithnjë e kishte ditur, edhe pa e pas ditur. Në atë periudhë të jetës së tij, problemi i Islamit e përshkoi në atë masë, siç i kishte shtyrë të gjithë të tjerët. Preokupimi i tij tash kishte zënë të kapërcente shkallën fillestare, ku ndihej interesimi intelektual për ideologjinë dhe kulturën e çuditshme, dhe ishte shndërruar në kërkesë të pasionuar të së vërtetës. Evropianët agnostikë çdo përvojë religjioze e shihnin nëpër thjerrëzën e botëkuptimeve kristiane dhe e konsideronin "të vlefshme" vetëm nëse ishte shoqëruar me mallëngjimin e respektit të thellë misterioz para gjërave të fshehura dhe jashtë të kuptuarit intelektual, që i përshtatet thënies së Tertulianit: "Credo quia absurdum" - E besoj, sepse është absurde.

Weiss me mprehtësinë që e karakterizonte, arriti të kuptonte se Islami në mënyrë parësore ishte ndërmarrje intelektuale e jo emocionale. Sipas konceptit islam, natyra burimore e njeriut në thelb është e mirë, kundrejt idesë kristiane se njeriu është lind mëkatar, ose mësimet hinduse se ai në pikënisje ishte i ulët, i papastër dhe me munde duhej të kalonte nëpër një sërë inkarnimesh të gjata drejt cakut përfundimtar të përsosurisë.

Ai me aftësinë e tij tipike analizuuese, arriti të kuptonte se rënia e muslimanëve nuk ishte pasojë e ndonjë mangësie të Islamit, por pikërisht lëshimi i tyre që të jetonin sipas tij, sepse pikërisht Islami i kishte shpënë muslimanët e parë deri tek ngritjet kulturore kolosale të tyre.

Nuk e kishin bërë muslimanët të madh Islamin, përkundrazi Islami i kishte bërë të mëdhenj ata. Por kur feja e tyre kishte filluar të bëhej shprehje dhe kishte pushuar të ishte program i jetës, shtytja krijuese që kish qëndruar në themel të qytetërimit të tyre, gradualisht po zhdukej dhe i kishte lëshuar vendin indolencës, sterilitetit dhe rënies kulturore.

Megjithatë, edhe pse në një masë të madhe e kishin humbur atë fuqinë krijuese, e cila thesarin e tyre kulturor e kishte bërë aq të madh, këta popuj muslimanë mbanin kontakt shpirtëror të drejtpërdrejtë, të gjallë me kolosët e tyre. Nuk ishte aspak e pabesueshme të dëgjoje beduinin analfabet se si citonte vargje të një poeti të madh arab, që kishte jetuar në shek. dhjetë, ndoshta më pak e pabesueshme seç do të ishte të dëgjoje një fshatar bavarez të citonte Gëten apo një punëtor anglez të citonte William Blake-n, Shelley-n, Dylan Thomas, John Keats apo Wallace Stevens.

Atë e impresionoi fakti se Islami ishte një sistem, që kish të bënte jo vetëm me gjërat shpirtërore, por që ofronte kornizë për të gjitha aktivitetet individuale dhe shoqërore, pikëpamjet morale dhe fizike, problemet e trupit dhe shpirtit, madje edhe për çështje të tilla "profane" siç ishin tregëtia, trashëgimia, e drejta e pronësisë etj. Njohja e mëtejshme dhe më e thellë e Islamit bëri që ai të kuptonte se Islami ofronte vizionin e një organizimi politik, në të cilin vetëdija për Zotin ishte burimi kryesor i mirësjelljes praktike të njeriut dhe themeli i vetëm i të gjitha institucioneve shoqërore. Ai ofronte një shoqëri të hapur ideologjikisht, përballë shoqërive të mbyllura, racore dhe gjeografikisht të kufizuara. Islami kishte konceptuar një sistem, në të cilin nuk kishte ndarje klasash, kurrfarë aristokracie trashëguese, në realitet kurrfarë funksionesh trashëguese. Qëllimi kishte qenë konstituimi i teokracisë në raport me Zotin dhe i demokracisë ndërmjet njeriut dhe njeriut. Dhe, përderisa në fillim të historisë islame, ky system ishte aplikuar me sukses në praktikë, realisht mund të bëhej e mundur sërish.

Kështu dalëngadalë, fshehtas, pa zhurmë e britmë, Islami hyri tek ai, që të mbetej përgjithnjë.

Për kalimin e tij në Islam, autori thotë: "Islami më duket si vepër e përkryer arkitektonike. Të gjitha pjesët e tij janë të konceptuara harmonikisht dhe plotësojnë e mbështetin njëra-tjetrën. Pikërisht fakti se çdo gjë në mësimet dhe postulatet e Islamit është në vendin e vet, më ka impresionuar tejet fuqishëm. Islami ka hyrë tek unë heshturazi dhe fshehtazi, por përgjithmonë..."

Së fundi, është meritë e pamohueshme e përkthyesit, Nexhat Ibrahimit, që bëri që Asadi të rrëfejë udhëtim-kërkimin e vet edhe shqip. Ky përkthim, që siç dihet është një punë sa fisnike aq edhe sfilitëse,

tregoi se përkthyesi hyn në radhët e atyre përkthyesve me vokacion të spikatur shkrimtari, duke tejkaluar imazhin e tij të deritanishëm si përkthyes dhe kërkues i fushës historike dhe filozofike. Përkthyesi shpallor edhe një dimension të ri të talentit të tij, atë të një shkrimtari, pasi përkthimi i kësaj vepre letrare nuk dallon nga ato të kryera nga përkthyes të afirmuar dhe profesionistë. Mark Strand-i mbante parasysht pikërisht veprat e denja letrare, kur shprehej: "Forca e një stili duhet matur me kundërshtimin që ai i bën përkthimit".

Njeriu ndien respekt të thellë për vetëmohimin e pashoq dhe vullnetin e hekurt të këtij intelektual të paepur, që arriti të nxjerrë nga qelitë makabre të bishës milosheviçiane, një perlë të tillë, vepër që mund të përkthehet nga intelektualë të një rangu të tillë të lartë, siç është Nexhat Ibrahim.

Lexuesi pyet veten me habi se ku e gjeti përkthyesi njomësinë dhe ngrohtësinë e nevojshme për të ushqyer brishtësinë që ngërthen në vete proza poetike e Asadit, brenda zymtësisë së mureve të ftohta të burgut, nën terrorin e vazhdueshëm fizik dhe psikik të regjimit të urryer racist, përtej çdo ngrohtësie dhe ushqimi shpirtëror, larg rrethit të njerëzve të ngritur shpirtërisht, afër njerëzve me vulgaritet shpirtëror, nën kërcënimin brutal të urisë, sëmundjes, torturës, të eliminimit fizik pa zë e pa gjurmë...

Marrë në tërësi, puna voluminoze e deritanishme, që ka shoqëruar veprën dhe krijimtarinë e Nexhat Ibrahimit, duke marrë parasysht edhe moshën e tij relativisht të re, gjason me punën kolosale të njerëzve të mëdhenj, për ta radhitur atë pa asnjë diskutim të parin përse i përket prodhimtarisë dhe kontributit me të cilin ai e ka pasuruar literaturën islame në gjuhën shqipe.

Tepër modest, popullor dhe i thjeshtë në jetën e përditshme, por që transformohet krejtësisht në tavolinën e tij të punës, në kushte tepër modeste pune e jetese - karakteristikë e gjithë njerëzve të ndershëm, ai vazhdon palodhshëm të japë kontributin e tij për lartësimin e fesë Islame.

Ky libër na erdhi në duar paralelisht me shpërthimin e sytheve e bisqeve të pemëve dhe përhapjen e aromës së petaleve të luleve në fillimpranverën e këtij viti, si një dhuratë e çmuar, që hodhi rrënjë të thella në zemra dhe që do të gjelbërojë përherë në shpirtat tona.

Ajni Sinani

A REVIEW ON THE BOOK "THE ROAD TO MECCA" – MUHAMED ASAD (LEOPOLD WEISS)

(Summary)

All those who start reading the book "The road to Mecca" just because of curiosity, will soon realize that their curiosity will turn into amazement and fascination. They will continue reading the book. The closer they get to its end, the more they want it would never do. Once one finishes reading the book, he will come to know of the existence of a wonderful literary work, which he has been seeking for a very long time with great longing and emotions, as something which is intended to calm and fulfill his spirit, which is an everlasting request of a spirit which aims the heavens.

The Islamic literature, which can be found in the Albanian language, manages to satisfy the needs of a fervent soul, but not at the same level as this book. People can read books of different genres: literature, history, philosophy, religion, etc., but they can hardly find a book in which all these are so harmoniously intermingled.

عینی سنانی

عرض لكتاب محمد الاسد: الطريق إلى مكة

(خلاصة البحث)

أي شخص يبدأ قراءة كتاب: الطريق إلى مكة لمجرد قراءة عادية سوف يرى بأنها سوف تتحول إلى إعجاب شديد و الكتاب سوف يجذبه حتى ينهي قراءته بسرعة فائقة. و القارئ سوف يتنمى بالانتهى الكتاب لكثرة تشوقه اليه. ربما قد نجد باللغة اللبنانية عددا من الكتب الإسلامية الجيدة في مجالات شتى، إلا أن هذا الكتاب يختلف عنها لأنه يشمل عددا كبيرا من هذه المجالات.

RECENSIONE

SIMBOLIKA E TEKSTIT NGA ROMANI “FOTOGRAFITË E KUJTIMEVE”

prej autorit Milazim Krasniqi

Lutja

Pikënisja e tekstit formësohet me një turrje të futur nën lëvozhgën e mbyllur mbi traumat e luftës dhe vetëdijësimi direkt i gjendjes momentale me një përshkrim shumë me mjeshtëri sidomos të gjendjes psikike (funksionimit mendor) dhe shpirtëror, unë shoh paralelizëm në funksionimin e të mënduarit dhe gjendjes shpirtërore, urëlidhja e saj pikërisht vërehet në shumë vende.

Lutja si koncept krijohet si vullnet mbrojtës që ka për qëllim një mbështetje optimiste si dhe pastrim të fortë që gjenezën e saj e ka jashtë momentit kur ndodh ngjarja, akumulimi i vetëdijësimit të personazhit është proces që mund ta quajmë edhe si pendim, por edhe si përkrahje e një jetësimi që duhet të fillojë në të ardhmen. Reflektimi i përshkrimit të gjendjes - autori hedh një pasqyrë të një traume kolektive që popullin shqiptar e kaploi në atë kohë.

Bodrumi i mbylljes, i futjes, i strehimit paraqet simbolikë shumë-dimensionale varësisht se si ne i kyçemi. Do të marr pak liri të komentoj rreth këtij fenomeni.

Bodrumi si asociacion të parë që mund ta karakterizojë, është simbolika e nëntokës ose nënobjektit që është përmbi atë, futja nën të është simbolikë e futjes apo shtrydhjes së gjërave, emocioneve, relacioneve etj., duke filluar si për të kaluarën si për ndjenjën e hidhur

nga e kaluara si kompleksin e inferioritetin, nënshtrimin ndaj ndonjë force fizike që është më e fortë se Ti dhe Ju.

Humbja e orientimit kohor është refleksion i të njëjtit sindrom që në njëfarë mënyre paraqet bazën për pastrimin e së kaluarës dhe momentit kur ndodh e gjithë kjo në sallën terapeutike të bodrumit.

Shkëndija e vetme që bën baraspeshë dhe krijon balancim mes shtresave psikike dhe realitetit fizik është mbështetja në Krijuesin me anë të lutjes, së cilës ndoshta qëllimisht autori i jep një intonacion të posaçëm duke na e bërë me dije në shumë vende si vërejtje! Dhe duke na bërë provokime, por forma e sugjerimit nuk lë hapësirë për imponim direkt; mënyra e shprehjes është në njëfarë forme me shtegdalje duke lënë hapësirë për evidentim dhe kapje të momentit metafizik.

Dalja

Momenti i daljes apo i paralajmërimit se u krye lufta, paralelisht krijon konfuzion të personazhit dhe jep mesazhe në frymën e tipit *remarkian*, duke krijuar për momentin lidhje jo reale dhe mosbesuese se e gjithë kjo që ndodh, a thua vallë është reale. Mbajtja e vetvetes si dhe hapi për të konfirmuar të vërtetën përmes telefonit (me Ismetin), është komponim që aq fort e sendërton autori, gjithë këtë rrugë që ndoshta zgjat shumë pak për nga koha fizike, por rrugën e ndjenjave dhe e vetëdijësimit autori e përshkruan në formë shumë të plotë duke mos lëshuar asnjë sekuencë të vogël nga e gjithë kjo ngjarje që në realitet ndodh shumë shkurt.

Misioni humanitar apo aksioni i menjëhershëm për të ndihmuar dhe evituar pasojat e luftës, - këtë lidhje e ka bërë autori me arsye për ta shtegtuar rrugën deri te qëllimi i Tij, bodrumi dhe aksioni i menjëhershëm në brendinë e saj shpalos evitimin kolektiv të një shoqërie si dhe shpalos mendimin intelektual të atyre njerëze që jetojnë në këto vise. Dëshira e autorit është që para faktorit ndërkombëtar ta fisnikrojë idenë se edhe në këto vise ka shkëndijë intelektuale me gjithë maskarat, çoroditjet dhe dhunën të pranishme për vite të tëra.

Dialogu që zhvillohet mes personazhit kryesor dhe aktivistëve, është një dialog i hapur dhe ka një strukturë të mirë, që shërben si një

kolorit i ngjarjeve dhe krahasimeve me viset e tjera dhe ngjarjet në Kosovë.

Këtu ngjarjet shërbejnë për konkluzione interesante, sidomos për motivimin shtytës duke zbuluar shkakun dhe gjenezën përse këta njerëz nga viset e ndryshme kanë ardhur që të ndihmonin në këtë situatë dhe cila ishte pikënisja apo vendimi kryesor që ata të merren me këtë profesion.

Ky përshkrim nuk ka për qëllim vetëm narracionin e këmbimeve të mendimeve mes tyre, por në gjithë këtë fshihet porosi krahasuese se krimi për nga natyra është i njëjtë pa marrë parasysh vendin apo momentin e ngjarjes. Si shembull që ja vlen të ceket, është kur autori bën krahasimin e *sindromit faraonian* me pasionin destruktiv të serbëve për mbytjen e fëmijëve, pra një pasion i njëjtë, që për nga kohët diametralisht të lashta, por për nga motivi dhe dëshira shumë të afërta, si dhe një intertekstualitet magjepsës i inspiruar nga rrëfimet kurano-re, që shpalon një klithje dhe vëmendje të veçantë.

Ditari

Madhështia e romanit qëndron pikërisht në këtë element, hapja e dyerve të rrëfimeve krijon një botë shumë të ngrohtë dhe një retrospektiv të detajizuar të ngjarjeve që të argumentuara bindshëm, reflektojnë situatën e kaluar në këto vise, ku ndodh e gjithë ngjarja.

Fillimi i këtij ditari krijon një mister të këndshëm pikërisht pse nuk mund të zbulohet autori për shkak të djegies së pjesërishme të ditarit, ndërsa kreativiteti qëndron aty se habit fakti a thua vallë ekziston ndonjë njeri në këto vise që të jetë aq i mençur, orgjinal, i pjekur dhe i spikatur në rrëfimet e tij.

Këtë stil të rrëfimit që autori e ka zgjedhur, do ta kisha quajtur “luajtje të rolit” apo hedhje e reflektimit të tij individual në një identitet tjetër. Ky projektim i identitetit thur ndenjën kolektive me përmasa të gjera, intimitetin e shndërron në lëndë shqyrtuese, gogolët ideologjike i shndërron si trauma gjithëpërfshirëse, vetëdijen fetare si porosi të arsyetuar pa e përdhunuar me dozë të tepëruar. E gjithë kjo formë artistike e thurur me komponimin vizuel dhe auditiv e bën të vlerësuar dhe e ngre lart këtë roman.

Ditari, sipas vlerësimit tim, për nga struktura e brendshme është një monolog i dialogëzuar i autorit, do të thosha në mënyrë simbolike. Mjeshtëria qëndron në formë e lidhjes simetrike që krijon autori, ky korrelacion pasqyron një periudhë në kontinuitet me asnjë ndërprerje, gjithë ngjarjet kanë lidhshmërinë e tyre autentike të adaptuar në “zinxhirin historik”, që për nga simbolika kanë të njëjtën brengë të zhvillimit emocional, etik, të karakterit dhe të perceptimit kolektiv të ndodhive që trajtohen në këtë ditar.

Ditari është album i futur në një “galeri me ekspozitura të veçanta”, ku çdo kënd ka specifikën dhe domethënien e vet. Por kjo kompoziturë ka fijen e saj lidhëse në metodologjinë e ndërtimit të brendshëm struktural.

Preokupimi im kryesor do të ishte në simbolikën dhe domethënien e tyre, me qëllim që të deshifrojmë porosinë shumëdimensionale të tekstit në fjalë.

Kaosi

Simbolika e “kaosit” krijohet si pasojë e një regresioni mental dhe të hidhur për nga natyra.

“Dyert e hekurta” pikërisht janë pasojë e një lëmshi të përzier të qëndrimeve retrospektive që reflektohen si abis i së kaluarës.

Kaosi nuk ka dëshirë të zbulohet vetvetiu, është vetëm një sinjal i së kaluarës së mistifikuar në radhë të parë i padëshiruar.

Zhënjimi vërehet me krahasimin e krijimtarëve të mëdhenj, siç janë Homeri, Eskili, Dante Aligieri, Servantesi, Bodleri, Pushkini dhe Lazgush Poradeci.

Në këtë zhënjim që ka konotacion krahasues, autori e projekton vetveten dhe i jep mundësi për tejkalimin e momentit kyç me një pyetje të parafrazuar “Unë duhet të shkruaj apo jo”!.

Krijimtaria orgjinale nga krijuesit orgjinalë ka pësuar sfida të padëshiruara, trajtimi i tyre jo çdoherë ka qenë objektiv. Të krijosh nuk do të thotë se duhet të mirëpritesh, por *dëshira hyjnore* të çon të transferosh “gojën e madhe të harrimit” dhe të bësh “gërryerjet në tru” që si e si të derdhësh dhe të shpalosh mendimin tënd në “germat e

tastaturës”. Kjo dëshirë ka krijuar veprat e pavdekshme të krijuesve, edhe pse nuk kanë pasur trajtim të vërtetë në historinë e krijimtarisë.

Tastatura dhe shiriti filmik

“Tastatura” si simbolikë është dritarja e ngjalljes së arketypeve të formësuar nga shkronjat, pra *fjala*, dhurata e të Gjithëmëshirshmit i Cili e krijoi të folurit, ia mësoi Ademit a.s. konceptin e sendeve, ia dhuroi njeriut mundësinë e zërit dhe tingullit, ia dhuroi aftësinë e të thururit të fjalisë, e gjithë kjo paraqet arkeitip të cilin njerëzimi e trashëgon si në strukturën e psikikës kolektive, ashtu edhe në krijimin e civilizimeve.

Tastatura është dritarja e vetme e shpalosjes së ngjarjeve dhe udhërrëfimi i konceptit projektues të autorit është “dalje nga vetvetja” me qëllim të vetëm që fjala të bëhet pronë e të gjithëve.

Shiriti filmik është emërtim i shkakut të këtyre fjalëve të autorit:

...një nuse e mpirë, e veshur me të bardha që rri në krye të odës; bora dhe këmbët e mia të skuqura; akulli marramendës përreth pusit të shtëpisë; aroma e papërsëritshme e mollëve në dimër; kotësia e trupit të lepurit të posanxjerrë nga strajca; lëvizja e drurëve gjatë udhëtimit me autobus, me babën; rruga e përbaltur e periferisë së qytetit dhe shikimi kurrështar i një gruaje të bukur. Buzëqeshja e vajzës që shikon me ngulm nga banka e fundit; shkumësi kërcënues në dorën e profesorit; gërvimat e dërrasës së zezë; rrëzimi i kalit të aktorit kryesor, në një rrugë tërë pluhur. flokët e shprishura të femrës këmbëhapur, shtrirë në baltë; zgërdhirja e pijanecit në kafenenë e stacionit të trenit, pas mesnate; era e rëndë e çorapëve; klithma e një fëmije në turmën që ikë e tmerruar; kollitja artificiale pranë mikrofonit...

Këto formëza të copëtua, por aq kreative, do t'i kishin lakmi për skenar edhe regjisorët e mëdhenj, si Spillbergu apo Hiçkoku. Në këtë copëz teksti janë thënë shumë gjëra që duhen shumë fjalë për t'u thënë; e vetmja mënyrë është nëse vizualizohen në një shirit filmik (klip filmik), për shkak se këto sekuenca janë “memorizime kolektive:” që nuk i takojnë vetëm një individ.

Baba dhe nëna

Janë shembull tipik i një familjeje tipike shqiptare me *bekraund* fetar të identifikuar, me bukurinë e stilizimit të abdestit dhe faljes së namazit, pra një rend shtëpiak që ka përmbajtje të ngrohtë familjare.

Simbolika e “heshtjes” së babës akumulon dhimbjen dhe jetën në strese, heshtja është paradigmë e “mendimeve të rrezikshme”, që për shkak të gjendjes shoqërore-politike, nuk janë të lejuara si për nga mundësia që në asnjëfarë mënyre nuk mund të thuhet si dhe të mendohen.

Nëna është përkujdesi kryesor dhe qenia që çdoherë ka rolin e tubimit dhe përkujdesit të antarëve të familjes, është krijuese e fantazisë fëmijërore me anë të përrallave të saj.

Që në fillim dua të shlyej dyshimin e asaj që shumëherë relacioni prindër-fëmijë, në komentet psikologjike lidhet me kompleksin e Edipit. Ky fenomen në tekstin konkret nuk shpalos pa asnjë dyshim gjurmët e kompleksit në fjalë. Këtu ndodhë, një proces shumë i shëndoshë psikologjik; këtu vërehet relacioni i qartë dhe i ngrohtë pa probleme dhe frustracione në këtë pikëpamje. Autori këtë e bën më të qartë me fjalët:

Ajo që i bën të përbashkëta fotografitë e kujtimeve për babën dhe për nënën është ndjenja e unitetit të vetvetes, njohja e vetes.

Pra këtu ndodh fenomeni i identifikimit që njihet edhe në shkencën e psikologjisë, si proces i pandarë i personalitetit e që duhet kaluar patjetër që në të ardhmen të mos ketë kriza gjatë fazave të ardhshme, sidomos në pikëpamje emocionale.

Kujtesa fëmijërore është situar dhe sajuar në tematika të ndryshme; nektari i saj vërehet në rrëfimet e ëmbla plot dëshirë dhe ëndje si ndonjë lumë i pastër malor. Radhitja e imazheve ka projeksion orgjinal pa humbur ndonjë fotografi prej kujtimeve që ia vlen të thuhet. Autori pa asnjë problem të natyrës së ndërhyrjes tekstuale, e thith rrëfimin e gjallë të fëmijërisë. E shfleton pa brengë kujtesën e këndshme por edhe të hidhur të fëmijërisë. Vëmendja krijohet pa mos e kahzuar qëllimisht atë, me një fjalë rrëfimi rrjedh lirishëm pa asnjë konfuzion të ndikimeve të jashtme.

Pasojat e luftës janë aq paradoksale, saqë të gjitha ngjarjet janë aq anakronike me pakuptimësi totale, sidomos çuditërisht tingëllon mosinformimi se gjithë ajo katrahurë dhe psikozë që ka lënë pasoja aq të

mëdha, saqë njerëzit nuk kanë besuar se ka kaluar apo është kryer lufta, sidomos pas bombardimeve të NATO-s.

Gogolët ideologjikë

Simbolika më e rrëfyer dhe e detajizuar është pikërisht fenomeni aq i përpunuar në një formë sarkastike por me vend të duhur, personallitetet regresive dhe totaliste, që kanë qenë ligj dhe paradigmë e mentalitetit të bllokut socialist.

Rrënjët e këtij lloji të simbolikës janë futur thellë në nënvetëdijen njerëzore. Si fenomen nuk është preokupim i vetëm individual i autorit apo i ndonjë shtrese të përcaktuar të njerëzve a i ndonjë momenti të caktuar historik. Fenomeni i “autoritetit”, në këtë kontekst fenomeni i “idhullit”, i cili ka fuqi nënshtruese dhe ndikim që është përcjellë në gjeneratat njerëzore dhe ka krijuar ideologji të ndryshme, si pasojë të këtij koncepti duke filluar prej idhujve të Nuhut a.s. prej faronëve të Egjiptit, Latit e Uzatit e deri tek “idhujt” e tjerë të moderuar që ishin prodhim i mendjeve patologjike, gjysmë të prodhuara vetvetiu, ndërsa gjysma tjetër ishte prodhim i masës që krijonte paradispozita të prodhonte gogolë dhe diktatorë, si pasojë e dëshirës për t’u nënshtruar dhe pasoj e inferioritetit që prodhohej në psikologjinë e turmave. Kjo dikotomi sado-mazohiste çdoherë ka qenë në korrelacion me pasqyrimin e errët djallëzor, i cili ishte prodhim i dëshirës për nënshtrim dhe dëshirës së verbër për të qenë i nënshtruar. E gjithë kjo tragjedi e ka edhe anën e saj komike, e cila në të shumtën e rasteve nga verbësia e saj tingëllonte si qesharake (shembulli kur duhej të përmendej emri i Titos, patjetër të ngriheshin në këmbë pa marrë parasysh kontekstin e bisedës apo fjalës, sidomos nxënësit në shkollë).

Më tepër vlen të ceket se ekstarkti kryesor si dhe inspiruesi që vë në lëvizje sindromin e gogolëve ideologjikë, është ideja e “autoritetit despotik”, ndërsa, nga ana tjetër, është irelevant personifikimi i tyre në figura të ndryshme. Kodi gjenetiko-mental “trashëgues” është koncepti i gogolëve dhe prania e tyre në gjeneratat e ndryshme gjatë civilizimeve.

I gjithë ky koncept ka prodhuar edhe ithtarët e saj, pasojat janë të mëdha: kjo makineri destruktive krijoi pseudopersonalitetet poltrone

dhe puthadorë *par excellence*, njerëz të zymtë me karakter të errët, njerëz pervers (Anatomia), sahanlëpirës të pangopur në shpirtrat e tyre, prania e hijeve të tyre ishte ankth për ata që nuk mendonin si ata.

Gjithë kjo mund të rumbullakësohet se autoriteti despotik nuk mund të përkufizohet vetëm në një kornizë të caktuar kohore, por kjo “trashëgimi e dëshiruar” është prodhuar, do të prodhohej edhe në të ardhmen.

Revolti (burgu, spitali) shpirti i përndjekur

Qëllimisht filloj me një simbolikë të përbashkët të burgut dhe spitalit, ku në disa raste vërehen shumë pika të përbashkëta. Elementi i përbashkët i tyre është një kompleks i grumbulluar me ankthe, revoltë, tollovi dhe dezorientim emocional të personalitetit, përshkrimet janë kolorite të detajizuara deri në maksimum duke analizuar karaktere të veçanta të specifikuar me një paradoks të arsyeshëm për nga veprimi dhe vendi ku ndodhin ngjarjet. I gjithë ky anakronizëm jep porosinë e veçantë për t’u thelluar nëthurjen e rrëfimeve alogjike që në qenien e saj kanë shumë elemente të përbashkëta me një fjalë do të kurorëzoja “revoltë e shpirtit të përndjekur” si në plagët e marra trupore (spitali) si në plagët e marra në shpirt (burgu).

Ia vlen të ceket një kahje interesante kur autori në tipin e stilit *dostojevskian* si në librin “Shënime nga shtëpia e vdekur” të të njëjtit autor, bën krahasimin e tipareve dhe karaktereve të individëve, mënyrën e adaptimit, sarkazmin, zhurmën, përshkrimin e tingujve auditivë dhe veprimet mekanike që janë të automatizura si pasojë e nënshtrimit brutal të sjelljeve nga ana e gardianëve.

Ndërsa spitali krijon sakrificat e padëshiruara të rastit, hutinë e gllabëruar që reflektohet në korridoret e zymta të tij.

Sensi patriotik dhe emaneti janë pjesë e po këtij rrëfimi që si kompozim i përbashkët, jep shenjtërinë e detyrës që duhej të kryhej patjetër. Porosia është emaneti kryesor pa marrë parasysh se a duhet të flijohet jeta apo të mbahet fjala, rangimi i saj është i njëjtë!!!.

Frika, vetmia dhe ikja

Si obsesion paraqet bartjen e fotografisë së ndërlidhur që nga fëmijëria, por qëllimi i këtij përshkrimi është represalje që shfaqej në kontinuitet nga ana e represionistëve. Qeni i zi është simbolikë pikërisht e krijuar nga grumbulli i fobieve të përsëritura që nga fëmijëria e deri në moshën madhore. Kjo fobie kalon apo rrjedh deri në pakuptimësi me përmasa të inferioritetit që gjeneza e problemit nganjëherë të çon të pyesësh pse *pasqyra*, *fotoja* janë përgjigje e kësaj pyetjeje që autori këtë rast e paraqet me lehtësi që të identifikohet nga lexuesi.

Dialogu me shkrimtarët është sinjali i hidhur i së kaluarës, ndërsa rifillimi i kujtesës për ta është zhgënjimi prej tyre, pastrim i ndërgjegjes dhe formë e pendimit që krijohet nga autori.

Frika e papritur e pakontrolluar jep mundësi që çdoherë njeriu të krijojë masa për parandalimin e mëkatit; kjo sprovë preventivën kryesore e gjen në përkujtimin e Krijuesit të Madhërishëm dhe në ligjet e Tij.

Vetmia është simbol i depersonalizimit që krijohet nga shekullarizimi materialist, sistem që imponon jetë të automatizuar pa ndjenja; ky sistem mekanik t'i përmbush vetëm nevojat materiale e nuk të jep mundësi të fisnikërosh shpirtin dhe nevojat e tjera.

Jeta e modernizuar sipas sistemit materialist, është faktor për lindjen e depresioneve kolektive me përmasa të mëdha. Hutia krijohet pikërisht duke i dhënë dëshirës vetëm qëllime përfitimesh materijale. “Njohja e vetvetes” është ekuilibri që e porosit autori, harmonia kryesore është se gjithçka është vepër e krijuar nga Krijuesi Absolut. Ai që dha mundësinë që të ushqehen edhe trupi edhe shpirti dhe gjithçka që ka nevojë kjo krijesë e quajtur njeri, “Feedback-u” kryesor është falënderimi dhe adhurimi i Tij.

Ikja, abstenimi, thuajëzim kolektiv, pseudoidentiteti pa rrënjë, nga ana tjetër, klithjet e malit e reve, ledinës së Kurtit, janë porosia e heshtjes që në brendi kanë shumë fjalë dhe tregime, duke sugjeruar me zërin thirrës: Ejani! Kthehuni në identitetin tuaj: Ruajeni trashëgimin kulturor e mos e shndërroni veten në diçka që nuk mund të bëheni asnjëherë.

T.SH.

PËRMBAJTJA

<i>Qemajl Morina</i>	
A po i kthehen shqiptarët fesë?	5
<i>Are the albanians turning to religion?</i>	
هل يعود الالبانيون إلى الدين	
<i>Sabri Bajgora</i>	
Tefsiri në kohën e tabiinje	13
<i>The interpretation of the Koran during the time of the tabiin</i>	
التفسير في عهد التابعين	
<i>Muslim Qazimi</i>	
Nga mrekullitë e Kur'anit	37
<i>The miracle of the Koran</i>	
اعجاز القرآن الكريم	
<i>Xhabir Hamiti</i>	
Zanafilla e studimit të njohurive kuranore.....	55
<i>The interpretation of the Koran and the ideologies</i>	
تفسير القرآن الكريم و ايدولوجيات القرن العشرين	
<i>Resul Rexhepi</i>	
Prania e temave të Jurisprudencës Islame (Fikhut)	
në revistën “Edukata Islame”	65
<i>The presence of topics dealing with Islamic Jurisprudence (Fikh)</i>	
<i>in the “Edukata Islame” magazine</i>	
حضور موضوعات الفقه الاسلامي في مجلة "التربية الاسلامية"	
<i>Nehat Krasniqi</i>	
Gjurmë të zanafillës së letërsisë shqipe alhamiado	73
<i>The origins of alhamiado in albanian literature</i>	
البحث عن آثار الادب الالباني الحامiado	
<i>Dr. Feti Mehdiu & Xhemush Biçku</i>	
Hafizët tanë gjatë historisë	87
<i>The albanian hafiz in Kosova</i>	
حفاظنا عبر التاريخ	
<i>Prof. Dr. Gazmend Shpuza</i>	
Përmbajtja dhe karakteri i “Kararnamesë” (17 qershor 1878)	91
<i>The content and spirit of “Kararnamed” (June 17, 1878)</i>	
محتوى و موضوع قرارنامه (١٧ يونيو ١٨٧٨)	

Mr. Qemajl Morina

Zhvillimi i shkrimit arab119

The development of arab writing

طوير الكتابة العربية

Hasan Hasani

Tri gra – tri figura madhore kombëtare129

Three women – three major personalities

ثلاث نساء – ثلاث شخصيات مشهورة لدى الشعب الالباني

Mr. Ali Pajaziti

Malik bin Nebi: dëshmitari i shekullit XX149

Malik bin Nebi a witness of the XX century

مالك بن نبي: شاهد القرن العشرين

Dr. Mahatir Muhamed

Islami, religjion i keqkuptuar.....161

Islam – the misunderstood religion

الاسلام الذي أسئ فهمه

Tahar Ben Jellun

Si ua shpjegova islamin fëmijëve - 3175

The way i taught islam to children

كيف علمت الاسلام للاطفال

Ahmed Sakr

“Exhinët” – (2)185

Genies

الجن

Ajni Sinani

Një vështrim veprës së Muhamed Asadit (Leopold Weiss)

"Rruga për në Mekë"209

A review on the book “The road to Mecca” – Muhamed Asad

(Leopold Weiss)

عرض لكتاب مُجَدَّ الاسد: الطريق إلى مكة

Simbolika e tekstit nga romani “Fotografite e kujtimeve”

prej autorit Milazim Krasniqi225